

**Nyolc évtized
a miskolci református
egyház történetéből
1918-1998**

**Írta:
Dr. Fazekas Csaba**

Lektorálta: Dr. Ladányi Sándor

Kiadó: Miskolci Kálvin Szövetség

Felelős kiadó: Dr. Molnár Pál

Megjelent: Miskolc, 1999.

TARTALOM

I. Bevezetés

II. A miskolci reformátusság, 1918-1945.

III. A miskolci reformátusság, különös tekintettel a tetemvári egyházközségre, 1945-1998.

IV. Táblázatok

V. Mellékletek

Rövidítések

Köszönetnyilvánítás

E tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatásokat 1998 őszén a Miskolc város által alapított pályakezdő Tudományos-Művészeti Ösztöndíj nyerteseként, továbbá a Rákóczi Bank Rt. által a Miskolci Egyetem oktatói részére biztosított ösztöndíja segítségével végeztem. Nagylelkű támogatóimnak ezúton is köszönöm, hogy kutatásaimat segítették, tanulmányom elkészítését lehetővé tették.

Levéltári kutatásaimat elsősorban Dienes Dénes sárospataki illetve más oldalról Rázsó József mezőcsáti levéltárigazgató urak segítették. Az egyházközségek presbitériumi jegyzőkönyveit és egyéb irattári anyagait nagytiszteletű Mészáros István püspök, avasi lelkipásztor úr, valamint Kádár Péter, a Deszka-templom lelkipásztora bocsátotta rendelkezésemre. Számos információval, hasznos aprósággal segítettek Benke György, Karasszon Dezső, Kóris Lajos, Szilágyi István lelkipásztorok valamint Balogh Judit, Komlósi Imre és Pavlikné Mike Judit. Valamennyiük közreműködését ezúton is hálásan köszönöm.

Miskolc, 1999. szeptember 1.

Fazekas Csaba

I. Bevezetés

„Oly sok meg nem látott, fel nem fedezett kincs van felhalmozva a miskolci gyülekezetben, hogy ha azokat mind napfényre hozhatnánk, csodálatos eseményeknek lehetnénk tanúi...”

(Nagy József miskolci lelkipásztor, 1945.)¹

Jelen tanulmány 1998 végén a miskolci Deszkatemplom 1999. májusi felszentelésének ünnepélyére kiadott kötet számára készült.² Csupán megbízásunk teljesítése közben, a források összegyűjtése és felületes feldolgozása után vehettük észre, hogy mind a megírandó (a Miskolc egyháztörténetéből hiányzó) fejezetek terjedelme, mind fontossága meghaladja a rendelkezésünkre bocsátott néhány oldalas összefoglalás kereteit. A Deszkatemplomról készült könyvben jelen munkának meglehetősen kivonatolt változatát vehette kézbe a T. Olvasó. Úgy éreztük azonban feltétlenül szükséges lenne e nagy fontosságú korszak egyháztörténetének önálló kötetben való megjelentetése.

A miskolci református egyházzal résztanulmányt írni így sem könnyű feladat. Hiszen Magyarország egyik legnagyobb városának egyik - létszámában és társadalmi súlyában egyaránt - legjelentősebb egyházközségéről van szó, ráadásul olyan nyolc évtized (1918-1998) történéseit kell csokorba gyűjtenünk, mely bővelkedett nemcsak eseménytörténetben, hanem az egyház teológiai felfogását, társadalmi szerepvállalását gyakran ellentétes irányba mozdító fordulatokban is. Összességében a kutató dolgát annyi körülmény nehezíti, hogy szükségét érezzük néhány bevezető gondolat megfogalmazásának.

Először is nehézséget okoz, hogy a miskolci református egyházközség-történetírásnak gyakorlatilag nincsenek előzményei, előmunkálatai, mostani vizsgálatunk korszakához bizonyosan nem. Rövid, ismertető cikkeken kívül nem állnak rendelkezésünkre olyan, a korábbi történetírás által létrehozott, szisztematikus levéltári és egyéb forrásfeltáráson nyugvó önálló munkák, melyek kiindulópontként szolgálhatnának egy későbbi (mostani) összegzéshez. A 19. század végi állapotnak megfelelően Szendrei János monográfiájának vonatkozó fejezetei máig használatosak,³ a későbbi egyetlen kísérlet Deák Gábor nevéhez fűződik.⁴ Talán a legjobb a helyzet a miskolci evangélikusok vonatkozásában,⁵ a város római katolikus és református (vagyis legnagyobb lélekszámú) egyházközségeinek, sőt a zsidó hitközségnek a modern szemléletű történeti feldolgozásairól azonban összességében megállapíthatjuk,⁶ hogy helytörténetírásunk adósságainak tekinthetők. A hiányt - a második világháború előtt önálló - Diósgyőr vonatkozásában is csak legutóbb sikerült enyhíteni.⁷ Miskolc egyháztörténetének feldolgozása részben a várostörténeti monográfia vonatkozó kötetekben megindult, bár jelen írásunk 1999-es lezárásakor csak a reformáció koránál tart.⁸ A reformátusok esetében talán csak az oktatás története tekinthető jobban feldolgozottnak, jöllehet, a vonatkozó önálló monográfia itt is elmúlt már száz esztendő.⁹

Másodszor, jelen tanulmányunk időkereteire utalva, meg kell állapítanunk, hogy a református egyháztörténetírásnak mind „mennyiségileg”, mind módszertanilag vannak súlyos adósságai a 20. századra vonatkozóan, különös tekintettel az 1945-1989 közötti, ma már (velünk élő) történelemnek tekinthető periódusra, még ha a rendszerváltás óta számos összegzés próbálta is a politikai kényszer miatt kiesett évtizedek munkáját pótolni. Bizonyos esetekben érthető,

ugyanakkor teljesen el nem fogadható, hogy számos protestáns egyháztörténeti kiadvány túlzottan is a korai évszázadokra (a reformáció-ellenreformáció korára, esetleg a 18. századra) koncentrál, és nem alakult még ki a 20. századi egyház- (egyházközség-) történetírás általános módszertana. S ez nemcsak a kommunista pártállam időszakára, hanem a Horthy-korszakra is vonatkoztatható. Amikor Ila Bálint a második világháborút követően a teljesség igényével rendszerezte az 1920-tól addig megjelent munkákat, és tézisekbe foglalta a református gyülekezettörténet-írás alapelveit, szinte említést sem tett az akkori közelmúltra (vagyis a 19. század második felétől saját koráig terjedő periódusra) vonatkozó anyag feldolgozásának és szempontjainak specifikumairól.¹⁰ Esetében ez talán érthető, az 1970-es-1980-as évekre azonban még a politikum irányából érkező „nyomás” mellett is nehezen elfogadható a szinte kizárólag 16-18. századra koncentráló felfogás.¹¹ Tény azonban, hogy az 1978-ban megjelent reprezentatív kötet¹² sok vonatkozásban hiánypótlónak bizonyult, még akkor is, ha nem egy helyen rányomta bélyegét a megjelenés korának kötelező ideológiai-teológiai vonulata. Ugyanakkor ezt az összegzést sem kísérte a helyi gyülekezetek, egyházközségek hasonló lélegzetvételi és megfelelő jelentőségű történeti feldolgozása.

A rendszerváltás után sokan rámutattak az 1945 utáni korszak egyházpolitikai-teológiai kérdéseinek tisztázatlanságaira és a történeti szempontú feltárás égető szükségességére (nem egyszer lelkiismereti okoktól vezéreltetve vagy éppen apologetikus szempontból), és részben sokat is tettek a fehér foltok eltüntetésért.¹³ Észrevételünk szerint azonban nemcsak a kommunista rendszer egyháztörténeti kérdései tisztázatlanok, legalább ennyire feltáratlan az egyház(ak) 1919-1945 közötti története is, különösen helyi viszonylatban. A vonatkozó források nagyobb része (nemcsak mennyiségi okok miatt) kiadatlan illetve feltáratlan, s bizonyára nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük: a 20. század egyháztörténete a forrásanyag sajátosságai valamint a történetírást évtizedeken át sújtó elvárások okozta speciális helyzet miatt különleges helyet foglal el egyháztörténet-írásunkban, mellyel érdemes önálló részdiszciplínaként is foglalkozni. Az 1978 óta eltelt húsz esztendőben a modern kori magyarországi református egyház története kapcsán - egy-két kivételtől eltekintve - nem beszélhetünk nagyobb lélegzetvételi önálló monográfiáról, legfeljebb az ehhez szükséges előtanulmányok megindulásáról. Jobb a helyzet Erdély és Kárpátalja esetében.¹⁴ (Ha már kissé túlzónak is kell ítélnünk Márkus Mihály püspök megállapítását, a végeredményre helyesen mutatott rá: „A résztudományok még meg sem kezdték aprómunkájukat. A szintézisnek még váratnia kell magára.”¹⁵) Születtek kitűnő (és a 20. század vonatkozásában sem rossz) egyházmegye-történetek,¹⁶ továbbá az elmúlt években fellendült a magyarországi református gyülekezet-történet-írás. Utóbbiak közül azonban némelyek alig írnak a 20. századról illetve egyszerűen adattár-jellegűek,¹⁷ s egyenesen elenyésző a kifejezetten korszakunkra koncentráló publikációk száma.¹⁸

Igazat kell adnunk Szabó Lajosnak, amikor a Tiszáninneri Egyházkerületről, mint a „magyar református história árva gyermekéről” beszélt,¹⁹ s tény, hogy az egyházkerület historiográfiája jelentős lemaradást mutat a többihez képest.²⁰ A hiányok tekintetében az utóbbi évek sokat pótoltak, de elsősorban a korábbi évszázadok vonatkozásában,²¹ a 20. századra vonatkozóan leginkább a kerület megszüntetésével és az 1950-es évek megpróbáltatásaival foglalkoztak a kutatók.²² Ugyanerre a korszakra (1950-1956) vonatkozik a tetemvári egyházközség egyetlen rövid, kézíratos történeti feldolgozása is.²³ Összességében tehát, anélkül, hogy szétfeszítené jelen publikációnk kereteit, a miskolci egyházközség(ek) kapcsán egyszerűen muszáj legalább utalások szintjén kitérni nagyobb léptékű regionális problémákra, méghozzá két szempont miatt: egyrészt az egyházkerület 20. századi történetének hiányosságai enyhítéséhez szeretnénk hozzájárulni, másrészt Miskolc jelentősége messze meghaladja saját gyülekezeti kereteit. Vagyis nemcsak az ország és a régió, hanem az egyházkerület püspöki székhelye, s így a

magyar református egyház egyik központja is volt egyben egészen napjainkig, de Miskolc székhelye volt a kerület legnépesebb egyházmegyéjének is. (Hogy mást ne mondjunk, szembevetendő, hogy a kerület püspökeinek túlnyomó többsége a miskolci lelkipásztorok közül került ki, s ugyanez mondható el a - változó kiterjedésű és elnevezésű - alsóborsodi egyházmegyről is.²⁴)

Néhány gondolatot jelen munkánkhoz. „A miskolci és borsodi református egyház mai élete és tevékenysége méltó folytatása annak a szép múltnak, amelyre Miskolc kálvinistái jogos büszkeséggel tekinthetnek vissza” - írta 1939-ben Péchy-Horváth Rezső, jelenlegi nehézségeinket is előrevetítve.²⁵ Kutatásaink aktuális összegzését legfeljebb „adalékok”-nak szánjuk és tisztában vagyunk azzal, hogy munkánkhoz - annak terjedelmessége ellenére is - nagyon sokmindent lehet a későbbiekben hozzátenni. Terjedelmi kereteink szorítása miatt pillanatfelvételekre korlátozhattuk igényeinket, számos problémát csak összegzően vagy utalásszerűen érinthetünk, nem ismertethettünk például minden fontos adatot a nagy számú lelkészek, segédlelkészek szolgálatáról, személyéről, az egyházi épületekről stb. Kevéssé térhettünk ki bizonyos fontosabb egyháztörténeti kérdésekre, esetleg csak illusztratív jelleggel, röviden foglalkozhattunk például az egyházi iskolák rendkívül lényeges szerepével, a liturgiátörténettel stb. Munkánkat egyfajta alapvetésnek tekintjük, mely későbbi kutatásokhoz nyújthat segítséget illetve adalékokat. Ennek ellenére megpróbáltuk a református egyházat „kívülről” és „belülről” egyaránt bemutatni, vagyis adatokat hozni az egyház belső életéből, hitéleti tevékenységéből, teológiai irányzataiból, személyiségeiből egyfelől; illetve az egyházat, mint társadalmi intézményt, a város életében fontos szerepet játszó tényezőt láttatni másfelől.²⁶ Ennek érdekében igyekeztünk lehetőleg sokoldalú, részben az egyháztörténet-írás által kevésbé használt kútfőkre is támaszkodni, például átnéztük az Állami Egyházügyi Hivatal aktasorozatát, igyekeztünk szemtanúkat keresni (oral history) stb.

Módszertani szempontból rendkívül fontosnak véljük a belső korszakolás magyarázatát. Az első világháború végétől a tavalyi esztendőig próbáljuk felületesen összefoglalni az eseményeket, de fejtegetéseinket élesen ketté kell osztanunk a második világháborút követő esztendőknél. Az 1940-es évek második felének politikai rendszerváltása köztudottan egészen más egyházpolitikai légkört teremtett a korábnál, mely nemcsak mondanivalónkat, hanem a forrásadottságainkat is gyökeresen átalakítja. Míg 1945 előtt színes és élénk egyházi tevékenység folyt (például egyesületekben is), az egyházi életéről terjedelmes és pontos politikai illetve egyházi sajtó, a helyhatóságokhoz fűződő kapcsolatot naprakészen dokumentáló iratanyag stb. áll rendelkezésünkre, addig 1945 után ezek szinte teljességgel hiányoznak, s az egyház feladatvállalásával együtt megváltoznak e folyamat megismerhetőségének keretei is, megnő a személyes jellegű adatszolgáltatások szerepe stb. De jelen esetben nemcsak ezért kellett éles határt húznunk, hanem azért is, mert a két világháború között egységes miskolci református egyház több anyaegyházközségre oszlott, s 1950-ben megkezdte működését a Deszkatemplom önálló tetemvári egyházközsége. Figyelmünket ezért a második világháború után a miskolci reformátusság egészéről fokozatosan a Tetemvárra szűkítettük, bizonyos szükséges utalások megtartása mellett.²⁷

„Bár új templom a Deszka-templom aránylag, mégis története van.” - írta lelkipásztora, Benke György az 1980-as évek végén.²⁸ Bizony van, még ha csak főbb vonalaiban is közelíthető meg.

Jegyzetek

- ¹ Pr.jkv. (A) 1945. május 13.
- ² *Balogh Judit - Dobrossy István (szerk.): Fából és deszkából. A miskolci Deszkatemplom. Miskolc, 1999. Résztanulmányunk: Fazekas Csaba: A miskolci reformátusság a 20. században. uo. 83-137. p.*
- ³ *Szendrei János: Miskolc város története, 1800-1910. Miskolcz, 1911. (Miskolcz város története és egyetemes helyirata, IV.) 339-363. p., a református iskolatörténetre: 404-468. p.*
- ⁴ *Deák Gábor: A miskolci avasi református egyház története 1867-től 1992-ig. In: Dobrossy István (szerk.): A miskolci Avas. Monográfia a város jelképéről. Miskolc, 1993. 133-147. p. E tanulmányt jelen munkánkhoz több ponton is használtuk, részletesebb idézésétől emiatt eltekintettünk.*
- ⁵ *Szebik Imre - Várhegyi Miklós: A Miskolci Evangélikus Egyházközség története, 1783-1983. Miskolc, 1983.; Hrabács József: Diósgyőr-vasgyár evangélikus egyháztörténetéről. Miskolc, 1995. (RFMK Ht.)*
- ⁶ Miskolc katolikussága esetében sem történt még kísérlet komolyabb plébánia-történetre, ami pedig a mintegy tízezres lélekszámú miskolci zsidóságot illeti, jellemző módon monografikus összegzésre legutóbb vállalkozott: *Paszternák, Ráv Slomo: Miskolc és környéke mártírkönyve. Tel-Aviv, é.n. [1970.]*
- ⁷ *Balázs József: Egyházak és iskolák Diósgyőrben. Miskolc, 1998. (Tanulmányok Diósgyőr történetéhez, 3.) A 20. századi reformátusokra vonatkozó ismertetés itt is csupán néhány oldalt tesz ki (személyes emlékek alapján), az 1944-1990 közötti évekre pedig csupán egy-két általános sorban tér ki. (81-86. p.)*
- ⁸ *Balogh Judit: A reformáció Miskolcon. In: Szakály Ferenc (szerk.): Miskolc története, II. 1526-tól 1702-ig. Miskolc, 1998. 441-506. p. Meg kell még említenünk, bár kizárólag XVI-XVIII. századi (elsősorban érdekes) adatokat közölt: Marjalaki Kiss Lajos: Adatok a miskolci református egyházközség történetéhez. In: Református Egyházi Értesítő, 1934-1935. (cikksorozat, több helyen) A szerző másik, előadásként elmondott kis füzet: Marjalaki Kiss Lajos: A 400 éves miskolci református egyházközség történetének vázlata. Miskolc, 1954.; ill.: Kóris Lajos: Négyszázéves Miskolcon a református egyház. In: Az Út, 1954. 47. sz. 4. p. A további kisebb cikkek, kéziratok előadásvázlatok rendszerint nagyon rövidek és egymást ismétlik, pl.: HOM HTD 70.21.1.; 76.1069.1.1-6.; 89.114.13. stb.*
- ⁹ *Kovács Gábor: A miskolci ev. ref. főgymnasium története. I-II. r. Miskolcz, 1885-1895. A hiányzó évtizedeket igyekezett modernebb szemlélettel, bizonyos levéltári források bevonásával pótolni: Deák Gábor: A miskolci ev. ref. - Lévy József - Főgimnázium története. In: Pápay Sándor (szerk.): A miskolci Földes Ferenc Gimnázium 425 éve, 1560-1985. Miskolc, 1985. 19-62. p. (továbbiakban: Deák, 1985.) (Bár a 20. századi ismertetést ezúttal is aránytalanul rövidnek kell ítélnünk.)*
- ¹⁰ *Ila Bálint: A magyar református egyházközség-történetírás utolsó negyedszázada és feladatai. In: Egyháztörténet, 1958. 2-3. sz. 138-165. p. Szempontrendszerét egyébként kitűnően kidolgozottak és máig nehezen meghaladhatónak véljük, s magunk is használtuk. Megfogadott tanácsai közül csak kettőt emelnénk ki: először is azt, hogy a helytörténetíró (gyülekezettörténet-író) első feladatának a forrásfeltárást nevezte („ennek alapján rajzoljon tárgyának múltjáról, történeti életéről színes és sokoldalú képet.”); másrészt azt, hogy figyelmeztetett: nem szabad csak egyházi szempontokra korlátozni figyelmünket, sokkal inkább a gyülekezet-helyi társadalom kölcsönhatásaira. Uo. 152. p.*
- ¹¹ *Ld. pl.: Kathona Géza: A gyülekezettörténetírás módszertanához. In: Református Egyház, 1970. 11. sz. 241-246. p.*

- ¹² *Bartha Tibor - Makkai László (főszerk.): Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből, 1867-1978. Bp., 1983. (Studia et Acta Ecclesiastica, V.) (továbbiakban: SAE, 1978.) Sokoldalúan használtuk még: Bolyki János - Ladányi Sándor: A református egyház. In: Lendvai L. Ferenc (szerk.): A magyar protestantizmus, 1918-1948. Bp., 1987. 25-127. p. (továbbiakban: Bolyki-Ladányi, 1987.) Megjegyzés: könyvünk zárása előtt jelent meg - elsősorban teológus hallgatók egyháztörténeti tanulmányainak segítésére - egy kitűnő kötet: Barcza József - Dienes Dénes (szerk.): A Magyarországi Református Egyház története, 1918-1990. Tanulmányok. Sárospatak, 1999. (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai, 4.) (továbbiakban: Barcza-Dienes, 1999.) Az ebben újból megjelentetett publikációknál feltüntetjük az újraközlés tényét, de hivatkozásaink a korábbi kiadásokra vonatkoznak. Az 1987-es Bolyki János és Ladányi Sándor által készített tanulmányt ld.: Barcza-Dienes, 1999. 7-100. p.*
- ¹³ *Ld. pl.: Barcza József: Fehér foltok egyháztörténetünkben. [Köntös László riportja.] In: Reformátusok Lapja, 1989. július 16. 3. p.; Barcza József: Az 1956-os forradalom megtorlása a Magyarországi Református Egyházban. 1-2. r. In: Confessio, 1994. 1. sz. 90-103., 2. sz. 63-78. p. (továbbiakban: Barcza, 1994.); Ladányi Sándor: Vázlatos történeti áttekintés a magyarországi református egyház közelebbi múltjáról. In: Valóság, 1994. 4. sz. 3-30. p. (továbbiakban: Ladányi, 1994.; ld. még: Barcza-Dienes, 1999. 101-142. p.); Pap László: Tíz év, és ami utána következett, 1945-1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez. Bern-Bp., 1992. (továbbiakban: Pap, 1992.); Bogárdi Szabó István: A magyar reformátusság helyzete 1945 és 1989 között. In: Protestáns Szemle, 1994. 1. sz. 19-32. p.; Bölcskei Gusztáv: A Magyarországi Református Egyház történeti vázlata. In: „Tebenned bízunk eleitől fogva...” A magyar reformátusság körképe. Debrecen, 1991. 13-42. p. (ld. még: Barcza-Dienes, 1999. 155-172. p.) Stb. Esetenként a „fehér foltok” eltüntetésére felszólító szenvedélyes hangvétellel: Szabó Lajos: A magyar református történetírás adósságai és feladatai. In: Enyedy emlékkönyv. Dr. enyedi Enyedy Andor püspök és a Tiszáninnen Református Egyházkerület elmúlt évtizedeinek emlékezete. Sárospatak, 1992. (továbbiakban: Enyedy emlékkönyv, 1992.) 14-24. p. (továbbiakban: Szabó, 1992.) További részletes irodalmat ld. folyamatosan a III. fejezetben.*
- ¹⁴ *Tőkés István: A romániai magyar református egyház élete, 1945-1989. Bp., 1989. (A Magyarországi Református Egyház Könyvtára, 6.); Peyer-Müller, Fritz: A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között - kitekintéssel a jelenre. Bp., 1994.*
- ¹⁵ *Márkus Mihály: „Elédbe vetted a mi álnokságainkat...” In: Barcza József - Bütösi János: „Kezünknek munkáját tedd állandóvá!” A Magyar Reformátusok II. Világtalálkozójának emlékkönyve. H.n. [Bp.], 1992. 156-158. p.*
- ¹⁶ *Kis Bálint: A Békés-Bánati Református Egyházmegye története. Békéscsaba-Szeged, 1992.; Pataky László: Az Őrségi Református Egyházmegye története. Bp., 1992.; Ötvös László: A Nagykunsági Református Egyházmegye története. Az egyházi élet hétköznapijai. H.n. [Karcag], 1996.*
- ¹⁷ *Szécsi András: A Debrecen-Józsai Református Egyház története. 1790-1995. Debrecen-Józsa, 1995. stb. Még olyan esetekben is elmondható ez, ahol pedig a témaválasztás is a 20. századra utal: L. Molnár István: Hit és sors. Utak és ösvények. Egy református gyülekezet története. Pestszentlőrinc Erzsébet-Bélatelep, 1933-1996. Bp., 1997.*
- ¹⁸ *Ld. pl.: Fehér Lajos: A vasmegyeri református gyülekezet élete 1942-től 1952-ig. In: Évkönyv a Magyarországi Református Egyház Debreceni Teológiai Akadémiájának 1983/84-1984/85. akadémiai évéről. Debrecen, 1985. 183-194. p. Szempontjaink kialakításakor felhasználtuk (a teljesség igénye nélkül): Balázs Kovács Sándor: A sárpilisi református egyház története. Sárpilis, 1997.; Czagányi László: A Dabasi Református Egyházközség története tulajdon iratai tükrében. Dabas, 1993. (továbbiakban: Czagányi, 1993.); Emlékezet könyve: A Szigetmonostori Református Egyház története. H.n. [Szigetmonostor], 1996.; Katona Gyula: A tiszaföldvári református egyházközség története. Túrkeve, 1994.; Pándi János: A Pestlőrinc Szemere-telepi református egyház története. H.n. [Bp.], 1994.; Cs. Szabó István: A békéscsabai református egyház története. Békéscsaba, 1994.; Szénási Sándor: A bicskei református egyház története, 1890-1991. Bp., 1991. Stb. Szemléletében*

és adatkezelésében leginkább célravezetőnek találtuk és sokat forgattuk: *Kósa László*: A gyulai református egyház története. Gyula, 1994. (Gyulai Füzetek, 7.) (továbbiakban: *Kósa*, 1994.) illetve: *Pataky László*: A körmendi református egyházközség története. In: *Bundics Antal Miklós - Zügn Tamás (et. al.)*: A körmendi egyházközségek és hitközség története. Körmend, 1993. (Körmendi Füzetek) 373-480. p.

¹⁹ Szabó, 1992. 16. p.

²⁰ Vö. pl. *Zoványi Jenő*: A tiszántúli református egyházkerület története. 1-2. köt. Debrecen, 1939.; korszakunk vonatkozásában nagyobb léptékű összefoglalás: *Tibori János*: A Tiszántúli református Egyházkerület története, 1944-1957. Bp., 1995. stb.

²¹ Ld. pl. *Dienes Dénes*: Tanulmányok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történetéből. Sárospatak, 1998.

²² *Bojtor István*: Misszió a Tiszán innen. A Tiszáninneni Református Egyházkerület missziótörténete 1950 és 1956 között. Miskolc, 1996. (továbbiakban: *Bojtor*, 1996.); *Dienes Dénes*: Tiszáninneni rapszódia. Néhány adalék a kerület megszüntetésének és visszaállításának történetéhez. In: Enyedy emlékkönyv, 1992. (továbbiakban: *Dienes*, 1992.) 73-81. p.; *Dienes Dénes (közli)*: „Szelíden és rendíthetetlenül.” Dr. Koncz Sándor memoranduma, 1956. Alsóvadász, 1994. (továbbiakban: *Dienes*, 1994.) Térségünk egyetlen egyházmegye-története is vizsgált korszakunk elején keletkezett: *Román Ernő*: Az alsóborsodi s az ősrégi Borsod-Gömör-Kishonti egyházmegye története. Miskolc, 1926. (továbbiakban: *Román*, 1926.) Az egyházkerület gyülekezeteinek múltja pedig másokéhoz képest rendkívül hiányos, ld. pl.: *Szabó Lajos*: A kétszázharminc éves taktaszadai református egyház, 1717-1947. Taktaszada, é.n. [1946]; *Dienes Dénes*: Fejezetek Ároktő múltjából. Ároktő, 1994. stb. Az egyházkerület modern kori története szempontjából ki kell még emelni egy illusztratív igénytel készült, ám adattárként is gazdag albumot: *Várady József*: Tiszáninnen református templomai. Debrecen, 1989. (továbbiakban: *Várady*, 1989.); illetve: *Várady József*: Tiszáninnen református templomai. 1-2. számú pótfüzetek. Debrecen, 1990. (továbbiakban: *Várady*, 1990/1-2.)

²³ *Szilágyi István*: A Miskolc-Tetemvári egyházközség történetének rövid foglalata. (1956. április 30.) - SRKLt. R.D. IV. 6/2., röviden: SRKN. An. 11.989. (továbbiakban: *Szilágyi* (1956). Köszönöm, hogy a szerző munkája másolatát rendelkezésemre bocsátotta. F.Cs.) Megjegyezzük, hogy Elek Béla felsőnyárádi lelkipásztor, aki 1956-ban lektorálta a tetemvári lelkipásztor gyülekezettörténetét, rámutatott annak hibáira (például arra, hogy nem mindig választotta el a 400 éves miskolci, és az akkor alig néhány éves tetemvári egyház történetét), de bírálatát így zárta: „Missziói erejű pásztori írás, bővített prédikáció, bár sokszorosítani lehetne, hogy a gyülekezethez tartozók olvashatnák!” Mivel ez azóta sem történt meg, jelen írásunkat e hiány pótlásának is szánjuk. SRKLt. R.D. IV. 6/2. Ugyanebben az iratcsomóban egyébként az egyházkerület számos gyülekezetének - változó színvonalú - történeti vázlata is megtalálható, és kiadatlan Szabó Lajosnak (egy levélrészletében „vaskos kötetekként” említett) gyülekezettörténeti adattára, valamint a kerületi püspökökre és főgondnokokra vonatkozó adatsorai is. B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 51/1961. sz.

²⁴ 1770-től napjainkig 16 püspöke volt az egyházkerületnek, akik közül csak négyen nem voltak miskolci lelkipásztorok. Ugyancsak a 19. század elejétől 1925-ig pedig az alsóborsodi egyházmegye 17 esperese közül 9-et adott a miskolci gyülekezet. *Balogh Margit - Gergely Jenő*: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992. Adattár. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 4.) 129-130. p. (továbbiakban: *Balogh-Gergely*, 1992.); *Román*, 1926. 61-62. p.

²⁵ *Péchy-Horváth Rezső*: Miskolc hitélete. In: *Csíkvari Antal (szerk.)*: Borsod vármegye. (Borsod, Gömör és Kishont k.e.e. vármegyék) Bp., é.n. [1939] (Vármegyei Szociográfiák, V.) III. r. 22-25. p. (továbbiakban: *Péchy-Horváth*, 1939.)

²⁶ Vonatkozó egyháztörténet-módszertani felfogásunkra leginkább hatással volt pl.: *Gergely Jenő*: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919-1945. Bp., 1997. 5. p. ill. konkrétan: *Kósa*, 1994. 11-12. p.

---

²⁷ Terjedelmi keretek miatt jelen munkánkban a további tizenhárom egyházközség történetének feldolgozásától el kellett tekintenünk, megjegyezzük ugyanakkor, hogy ezt hely- és egyháztörténet-írásunk további megvalósítandó feladatának tekintjük.

²⁸ Tájékoztató a Deszka-templomról. SRKN. An. 11.989.

II. A MISKOLCI REFORMÁTUSSÁG, 1918-1945.

Az első világháború és az „őszirózsás” forradalom - más helyi gyülekezetekhez hasonlóan - a miskolci reformátusokat is, több évtizedes vagy évszázados politikai struktúrák megváltozásának előrevetítésével, készületlenül érte. A modern tömegháború következményeinek begyűrűzése, a nélkülözések és a társadalmi forrongás nem hagyta érintetlenül az egyház-község vezetőit, tagjait sem, s lázasan keresték helyüket az akkor előre még nem látható új rendszerben. A *forradalmak történeteivel* részletesen nem foglalkozhatunk, annak következményei azonban mind a Horthy-korszak egészére, mind annak helyi vonásaira alaposan kihatottak.

A miskolci reformátusság számára mindezek felül komoly csapást jelentett, hogy közvetlenül az „őszirózsás” forradalom előtti napokban elveszítette addigi nagy tekintélyű vezetőjét, az egyház életének valamennyi területén kiemelkedő munkabírással és szervezőkészséggel tevékenykedő püspökét, Tüdös Istvánt. Az 52 éves, páratlan munkabírásu, egészséges lelkész 1918. október 8-án egy nap alatt elragadta a spanyolnátha-járvány. Halála előtt néhány nappal még kiterjedt levelezést folytatott a miskolci egyházközség ingatlanügyeivel kapcsolatban.¹ A lelkészi kar és a presbitérium nekrológiájában joggal állapította meg, hogy „árvák lettünk nélküle”.² Az első világháború végére egyre kiterjedtebb szociális-baloldali mozgalmak kevésbé tudták megérinteni a falusi egyházak tagságát, sokkal inkább fogékonyak voltak azokra a nagyvárosi, jelentős munkás- és kispolgár-népességet is tömörítő gyülekezetek, nem véletlen, hogy katolikus oldalon is a keresztényszocialista szervezkedések Budapestre és a nagyvárosokra korlátozódtak. Ezzel magyarázható, hogy a miskolci reformátusok egy része is bizalommal fordult nemcsak a polgári demokratikus fordulat, hanem még 1919-ben a Tanácsköztársaság felé is. A nagybirtok Magyarországa helyett a szociális igazságosságot várták az új rendtől, s nemhogy veszélyesnek, egyenesen kíváncsnak minősítették az állami gyámkodás alól kiszabaduló egyházi élet lehetőségét. A múlt század második felében kialakult „hivatalosabb” egyháziasság, valamint az egyre nyilvánvalóbb társadalmi igazságtalanságokat hordozó kapitalizmus helyett az evangélium szociális tartalma felé fordultak. A Tanácsköztársaság első szakaszában nem ismerték fel (sokakhoz hasonlóan) a proletárdiktatúra egyház- és vallásellenes tendenciáinak veszélyességét, s többnyire bizalmukról biztosították az új rendszert valamint annak helyi képviselőit. A miskolci reformátusok azonban túl is léptek a bizalom kinyilvánításán, és itt került sor arra (az egyébként ritka) szélsőségre, hogy - a miskolci egyházközség élén Tüdös helyére lépő - Tóth Béla lelképásztor, alsóborsodi esperes vezetésével 1919. április 2-án 57 lelkész a Palóczy utcai gyülekezeti teremben tartott gyűlésén testületileg kérte felvételét a kommunista-szociáldemokrata fúzióból létrejött Magyarországi Szocialista Pártba.³ Az alsó- és felsőborsodi egyházmegye papságát felvonultató gyűlésen először Tóth Béla fejtegette az új társadalmi rend és a kereszténység szóról szóra azonos célkitűzéseit (az érvelés századunkban később is elhangzott), majd Farkas István miskolci lelképásztor kérte, hogy a református lelkészeket az új hatalmi szervek az együttműködés jegyében tekintsék „munkásnak”. A direktórium nevében Nagy Ferenc gimnáziumi tanár köszöntötte a „lelkész elvtársakat”, és figyelmeztette az egyházat, hogy milyen fontos feladatai vannak az új rendszerre való áttérés időszakában. Az elfogadott határozat szerint a reformáció az „egyházi szocializmust”, a proletárdiktatúra pedig a „politikai szocializmust” hirdeti, így céljaik egybeesnek „egy korhadt rendszer romjain a szociális jobb jövő” megteremtéséért. Az állampártba való ilyen belépés mellett döntött az akkori és későbbi Borsod-Miskolci reformátusság számos képviselője, Farkas István, Pósa Péter (ekkor

cserépfalui, később miskolci lelkész majd esperes), Román Ernő (alsózsolcai lelkész, 1922-től esperes), Lengyel István püspöki titkár, Demes Péter, a gimnázium vallástanára stb.⁴

Várakozásaikban azonban súlyosan csalódniuk kellett. Túlzás nélkül mondhatjuk, 1919-ben a kommunistákat magukat is meglepte saját hatalomra kerülésük, és egyházpolitikai téren hamarosan kiderült: fogalmuk sem volt arról, elméleteiket hogyan ültessék át a gyakorlatba. Létrehozták a „Vallásügyi Likvidáló Hivatalt”, melynek helyi szervei megkezdték az egyházak teljes vagyonának lefoglalását, azonban e „kifosztást” rendkívül következtelenül, és kaotikus viszonyokat teremtve végezték, nem törődve például a magánszemélyek által létrehozott egyházi alapítványok és a nagybirtokok közötti különbségekkel sem, de előfordult, hogy egyház intézményeket a direktórium egyszerűen nagy összegű felajánlásra kényszerített⁵ stb. A szovjet példát majmoló kommunista vezetők gyakran ostoba antiklerikalizmusa jelentősen hozzájárult a rendszer meglévő erkölcsi hitelének felőrléséhez. Miskolc a („dicsőségesnek” távolról sem nevezhető) 133 nap alatt kétszer is gazdát cserélt, s a bevonuló csehszlovák alakulatok, majd a magyar Vörös Hadsereg szörnyű pusztítást végeztek a városban, melyet az egyházak esetében csak tetézett a „likvidáló” biztosok tevékenysége. A - különben is egy vörös zászlóalj elszállásolására kötelezett - református gimnáziumban például június 23-án járt a bizottság, lefoglaltak minden mozdíthatót (azonnal elvitették például a nemzeti-színű zászlókat), s még arra is kötelezték (sikertelenül) a vezetőséget, hogy az épület homlokzatáról eltávolíttassa a „ref.” rövidítést. A Tanácsköztársaság pusztításáról képet kaphatunk, ha megjegyezzük, hogy két hónap alatt mintegy 30 ezer korona kár keletkezett csak a gimnáziumban.⁶ Már-már tragikomikus apróságokkal próbálták nehezíteni az egyházi életet, helyenként az utolsó úrasztali terítőt is köztulajdonná téve. Jellemző, hogy például még a diktatúra bukásának napján (augusztus 1-én) is kiadták azt a rendeletet, hogy valamennyi felekezetnek haladéktalanul be kell szolgáltatnia anyakönyveit a városi tanácsokhoz.⁷ Miskolcon azután a kivonuló vöröskatonák helyét augusztus 4-én foglalták el a román csapatok.

A Tanácsköztársaság alatti és utáni helyzetről csak az 1918 karácsonya előtt megválasztott Révész Kálmán püspök értékelését idézzük fel. (A híres kassai lelkész püspökké választását egyébként a miskolci presbitérium is melegen támogatta.⁸) A fenti helyzet kialakulásához egyébként hozzájárulhatott, hogy Révész püspökké választásakor elzárkózott attól, hogy az egyházkerületnek egyértelmű utasítást adjon a gyorsan változó eseményekben való eligazodáshoz, december 19-én a lelkészekhez írott körlevelében csak arra tett ígéretet, hogy a többi püspökkel közös pásztorlevelet fognak a magyar néphez intézni.⁹ Amikor pedig 1919. március 25-én körlevelben próbálta a figyelmet felhívni a proletárdiktatúra veszélyeire, talán már késő volt. A diktatúra után utólag igazolva látta félelmeit: „a vérszomjas szovjet uralom legelső feladatának ismerte az egyház és állam szétválasztásának kimondását, a vallásnak magánügyé nyilvánítását, az összes iskoláknak a hozzájuk tartozó vagyonnal együtt kárpótlás nélküli kommunizálását, a vallásoktatásnak az iskolákból való kitiltását, az egyházi adózás eltörlését, az egyházi vagyon elvételét, a lelkészeknek állampolgári jogaitól való megfosztását és mindennemű, úgy állami, mint egyházi forrásból eredő javadalmazásuknak azonnal való megszüntetését.”¹⁰ Hosszasan sorolta a proletárdiktatúra helyi tisztviselőinek állandó zaklatásait, apróbb és nagyobb gonoszságait az egyházzal szemben, például amikor lelkészeknek csak szakszervezeti igazolvány ellenében adtak élelmiszert (szakszervezetet pedig papok a térségben nem alapíthattak...), vagy hosszas könyörgésre is megtiltották bor vételezését, ellehetetlenítve ezzel a húsvéti úrvacsoraosztást¹¹ stb. Révész Kálmán bibliai párhuzamként Belszár lakomáját így idézte: „előhozták az arany edényeket az Isten házának templomából és ivának azokból a népbiztos és az ő főemberei, az ő feleségei és ágyasai.”¹² A proletárdiktatúrával kapcsolatos - később mértékadó - egyházi felfogását pedig így összegezte: „A szovjet kormánnyal egy olyan örült politikai rendszer jutott uralomra, melyben nincs élet-

és vagyonbiztonság, nincs szentsége a becsületnek, védelme a tisztaságnak, tisztelete a tekintélynek, hatalma a jognak és a törvénynek.” Pontos diagnózisához csak azt tehetjük még hozzá, hogy a püspök világosan látta, hogy az egyház hívei közül is milyen sokan csatlakoztak a Tanácsköztársasághoz, vagy legalábbis fogadták azt bizalommal és együttműködési készséggel. Révész bizonyára tényszerűen állapította meg, hogy a lelkészek közül viszonylag kevesen, a tanári, s különösen a tanítói karból azonban feltűnően sokan voltak, akik „belevetették magukat az eszeveszett forgatagba, sőt vezetők és irányítók akartak lenni abban.” Ehhez képest meglepő és elgondolkodtató, hogy a miskolci reformátusok közül csak nagyon keveseket vontak felelősségre 1919-es magatartásukért, az iskolai tanárok döntő többsége felett szemet hunytak (például az említett Demes Péter hitoktató esetében is), s mindössze a diákság 5 vezetőjét zárták ki a gimnáziumból.¹³ Az egyházi élet folyamatossága érdekében a református egyházban különösebb „tisztogatásról” nem beszélhetünk, számos, a Tanácsköztársaság valamely szakaszában kompromittált lelkész, presbiter, tanár a helyén maradhatott, úgy tűnik, egyszerűen az érintettek nagy száma és tévedésük felismerése miatt el akarták felejtetni a forradalmak alatt történeteket. Még az említett - az állampárthoz lojálisan csatlakozó - Tóth Béla is megmaradhatott az egyházközség lelkész-elnöki posztján, sőt folyamatosan teljesítette 1922-ben bekövetkezett haláláig esperesi megbízatását is.¹⁴

Értelmezésünk szerint az 1918-1920 között változó egyházi álláspontok mögött nem feltétlenül a mindenkori államnak való megfelelés kényszerét kell keresnünk, sokkal inkább azt, hogy az egyház a megújulás, a továbblépés lehetőségeként próbálta értelmezni a politikai változásokat - még ha diagnózisa utólag nem is bizonyult pontosnak. 1919 augusztusának második felében Miskolcon is a forradalmak előtti helyzet helyreállítása volt a cél, ezt szolgálták a városi szervek például az egyházi személyek és intézmények illetményeinek és dologi járandóságainak azonnali visszaállításával.¹⁵ Hozzávetőlegesen az 1919-1921 körüli időszakban alakult ki Miskolc reformátusságának vezetőiben is a Horthy-korszak egészét meghatározó felfogás. Ha ezt röviden összegezni akarjuk, a háború és a forradalmak okozta nyomor, a tornyosuló gazdasági problémák, Trianon sokkoló hatása (melyet térségünkben elmélyített a Felvidék közelsége, Kassa elcsatolása) együttvéve felerősítette az egyház vezetőiben is egyfelől a közélet valláserkölcsei alapú értelmezését, másfelől a nemzeti érzéseket. Egy 1928-as Kálvin Szövetségi előadáson Hegyaljai Kiss Géza zempléni lelkipásztor lényegre törően fogalmazott a magyar reformátusok (vagyis a „berekesztett utak vérzőszívű vándorai”) felfogásáról: „Újjászületés van a magyar református egyházban, de ezt teljessé az evangéliumi tiszta református hit csak nemzeti alapon teheti.”¹⁶ A két világháború közötti magyar reformátusság általánosságban is e két határ között kereste a helyét: egyházi felfogása alapján mindenképp szeretett volna betagozódni a keresztény-nemzeti rendszerbe, annak azonban (Horthy református volta ellenére) döntően katolikus jellege, a katolikus egyház szerepének felértékelődése a politikai szférán való kívülmaradásra készítette. Ez lehet az oka, hogy a reformátusok rendszerint a mindenkori kormánypártot (a rendszer egészének stabilitását) támogatták, s nem a katolikus befolyás alatt álló ún. keresztény pártokat. A falusi protestánsok számára majd csak az 1930-as években a Független Kisgazdapárt jelentett egy konzervatív, ugyanakkor a fennálló rendszerrel szemben kritikus alternatívát.¹⁷ A Trianon okozta egyházi veszteségeket pontosan regisztrálta a tiszáninneri egyházkerület 1920. évi gyűlésén Dókus Ernő főgondnok is (aki egyébként 1918 őszén még szintén üdvözölte az „új, független, szabad Magyarországot”¹⁸), például: „egy reánk oktrojált, soha el nem fogadható és meg nem tartható béke által megfosztottak Szent István koronája alá tartozott területek és népek nagyobb részétől, elvesztettük [...] református híveink tekintélyes részét, ebben egyházkerületünk 35 %-át.”¹⁹ Kétségtelen, hogy a trianoni Magyarországon a tiszáninneri egyházkerület aránytalanul a legkisebb lett, ugyanakkor Miskolc vonatkozásában fontos megjegyezni, hogy - a korábbi felfogással ellentétben - 1919 után közvetlenül nem nőtt meg ugrásszerűen a város

lélekszáma, s változatlan maradt a lakosság felekezeti összetétele is az immár egyértelműen regionális központtá lett városban. (Ld. 1. táblázat.) Miskolc egyébként a húszas évek elejétől Révész Kálmán ideköltözésétől függetlenül is egyértelműen az egyházkerület állandó igazgatási és (egyik) szellemi központja lett.²⁰

Mindenekelőtt a reformátusok *lelki életéről*, az egyházközség teológiai irányáról kellene néhány szót szólnunk. A két világháború közötti reformátusságot leginkább a „történelmi kálvinizmus”-nak és az „általános keresztyének”-nek nevezett irányzatok vitájával szokás jellemezni, mely elsősorban a belmisszió kérdése körül bontakozott ki. Míg utóbbi az elmélyült lelki és valláserkölcsei élet fellendítése érdekében az egyházi egyesületek rendszerére alapozott, előbbi hívei az egyesületekkel (és kritikusaik szerint: általában a belmisszióval) szemben a hagyományos egyháziasságot igyekeztek előtérbe helyezni. A kölcsönös félreértésekkel terhelt vita sok energiát emésztett fel, és jórészt Budapesten illetve a Dunamelléki Egyházkerületben zajlott, de nem érdektelen e szempontból megkísérelni a miskolci reformátusok helyének kijelölését.²¹ A tiszáninneri egyházkerület és az abban meghatározó szerepet játszó miskolci egyházközség tulajdonképp nem kapcsolódott be a vitába. Megítélésünk szerint a helyük valahol a két álláspont között kereshető, melyet ha röviden jellemezni akarunk, első helyen az elmélyült hitéletet, illetve az annak minden eszközzel történő fellendítését kell kiemelnünk. A missziós tevékenység természetesen más korszakokban illetve más gyülekezetekben is jellemző volt, a térségben ennek szerepe 1920 után jelentősen felértékelődött, ami különösen a hívők szervezett közösségeiben, a különféle biblikus célokkal alakult egyesületek aktivitásában ragadható meg. Fontosnak véljük azonban, hogy mindez nem egyszerűen egyházi felfogásnak tekinthető, hanem úgy is, mint a miskolci reformátusságnak az 1920-as-1930-as évek korkérdéseire adott válasza.²² Ugyanakkor többnyire vigyáztak arra, hogy ez a folyamat ne a hagyományos egyházi élet visszafejlődéséhez vezessen, hanem a belmisszióval a kettő szerves egységet alkosson. Leegyszerűsítve a képet, úgy is fogalmazhatunk, hogy a tiszáninneri egyházkerület nemcsak földrajzilag helyezkedett el Budapest és Debrecen között, hanem sok vonásban egyesítette a Tiszántúlnak - elsősorban Baltazár Dezső nevével fémjelezhető - a magyar kálvinizmus autonómiájára, függetlenségi hagyományaira támaszkodó felfogását, illetve a Horthy-rendszer jellegéből fakadó, az egyházi életet nagyfokú állami szerepvállalással is párosító álláspontját, melyet leginkább Ravasz László nevével szoktak összefüggésbe hozni. Kétségtelen továbbá, hogy utóbbihoz álltak közelebb, például az itteni reformátusok között meghatározó jelentőségű Enyedy Andor őszinte tisztelettel tekintett Ravasz Lászlóra, és nézeteinek egyik legfontosabb képviselője lett. (Ld. később) A miskolci felfogásra jellemzően idézhetjük még Nádházy Bertalan diósgyőri lelkész szavait, aki 1925-ben (a tanulságos című) „Evangéliomi szociálizmus, dióhéjban” c. előadásában a kapitalizmus társadalmi problémáira (szegénység, munkanélküliség stb.) figyelmeztetett, ugyanakkor a gondokra való egyáltalán nem politikai, hanem vallási-valláserkölcsei válaszára szólított fel.²³

Az egyházközség számos meghatározó vezetője közül a korszakban kiemelkedett Enyedy Andor, akinek személyisége döntően határozta meg a reformátusság lelki arculatát. Enyedy egyébként a korabeli magyar kálvinizmus meghatározó alakja is volt egyben, az utókor tevékenységéről méltatlanul megfélemlített, ahhoz képest különösen, hogy Ravasz László vagy Révész Imre püspökök a korszak sokat hivatkozott személyiségei.²⁴ Enyedy Andort 1922-ben választotta meg lelkészének az egyházközség presbitériuma, de lakásproblémái miatt csak 1924-ben foglalhatta el helyét a városban.²⁵ (A miskolci lelkésszé 1920-ban beiktatott Révész Kálmán²⁶ 1931-ig volt az egyházkerület püspöke, őt követte Farkas István, majd 1942 januárjától Enyedy Andor.) Enyedy 1928-ban szerezte meg a teológiai doktorátust, 1931-től a konvent missziói előadója, majd egyházkerületi főjegyző, 1941-ig - nem véletlenül!

- a belmissziói útmutató szerkesztője stb. A húszas években fellendült és sokrétű egyházi-missziós élet Miskolcon nagyrészt az ő tevékenységének köszönhető. Egyetlen vasárnap délelőtt tartott egymás után börtön-, gyermek- majd ifjúsági istentiszteletet, 10 órakor templomi istentiszteletet, előtt és után gondja volt a keresztelesekre, jegyes oktatásra, délután a különböző társadalmi-foglalkozási csoportoknak (háztartási alkalmazottak, kereskedelem-ben és iparban dolgozó fiatalok, munkáslányok, postások, vasutasok stb. részére) tartott külön bibliaórákat, majd öt órától istentiszteletet a Deszka-templomban, este pedig különböző ifjúsági egyesületek munkájában vett részt. Enyedy - mint számos publikációjából kitűnik - úgy vélte, hogy a húszas évek református egyházának meg kell szabadulnia a névleges keresztyénség nyűgétől, és fokoznia kell hitébresztő, evangelizációs küldetését, az egyházhoz pusztán formálisan kötődő, de lélekben elidegenedett tömegek figyelmét a bibliai, hitvalló életmódra felhívni. (Más kérdés, hogy a hasonló felfogású lelkészeknek, egyháztagoknak önmagában korlátot jelentett, hogy a Horthy-rendszer jellegéből adódóan kedvezett a formális egyháziasságnak, és legfeljebb lehetőséget biztosított a mélyebb hitélet számára.) Erre az üzenetre koncentrált, akár az egyház anyagi életéről, akár a munkáskérdésről, akármilyen kisebb vagy nagyobb egyházi ünnepéről stb. volt szó.

Enyedy Andornak számos prédikációs gyűjteménye, igetanulmánya, konfirmációs füzet stb. jelent meg²⁷ (sajnos mind egykorúan és nem az utókor gondozásában), mely alapján egy miskolci istentisztelet igehirdetéséről is képet alkothatunk. (Ld. 1. sz. melléklet.) Prédikációinak középpontjában túlnyomó többségében az Isten felé fordulás, a megújulás, az elkötelezett keresztyén életre való felhívás állott. Gyakran állította ellentétbe a krisztusi természettel az egyházba is beszüremkedő világiasságot. Ld. pl.: „Azt hisszük, hogy mint egyház, a szentség fehér köntösében állunk és járunk a világ előtt. Hiszen szószekeinkről, iskoláink katedráiról csak a jót, az igazat hirdetjük, egyházunk életét nem rútítják el megbotránkoztató bűnök, sőt fennen ragyognak közöttünk a kötelességteljesítés, becsületesség, áldozat erényei. De bizony, ha azt nézzük, hogy mennyi emberi gyarlóság, hiúság, nagyra-vágyás, önzés vegyül legszebb dolgainkba is és mennyi a világ bűne, a megromlott emberi természet tisztátalansága egyháztagjaink életében, egyszerre kiütözik a meztelenségünk.²⁸ [...] Óh, kérjünk és vegyünk Krisztustól, egyházunk fejétől, főpásztortól minden próbát kiálló, gyümölcsöket termő, élő hitet; bennünket átformáló, a világba is kiható szentséget s lelki szemeinket a Szentháromságegysten nagy dolgaira megnyitó látást.”²⁹ Egy más alkalommal: „Körülted van a nagy világ, a nagy emberiség. Olyan könnyű és olyan általános dolog panaszkodni a világ romlása, az emberiség züllése és hanyatlása felett. Jézus megtanít arra a maga példájával, hogy a te hivatásod nem az, hogy kárhoztassad és megítéljed a világot, hanem, hogy ebben a világban az emberek közt a megtartó, újjászülő, életmentő isteni kegyelem bizonyossága és eszköze légy.”³⁰ Számos különböző alkalommal tartott ünnepi és egyéb beszédek, szinte minden fontosabb egyházi intézmény, szervezet szívesen kérte fel előadójának. Részt vett a harmincas évek rádió-prédikáció sorozatában is,³¹ fokozva ezzel országos ismertségét. Más helyen így beszélt: „reformátusnak lenni ma sem annyit jelent, mint más hit vallójának, más egyház tagjának, más életforma részesének lenni [...], hanem jelenti a reformátori, prófétai jellemet, ennek az állandó követelményét.”³² Nagyon jól értette és hallgatósága számára meg tudta fogalmazni a bibliai példázatok jelentését, az abban rejlő, keresztyén jellemformáló erőt. Szinte minden alkalomra valamilyen evangéliumi példázat jutott eszébe.³³ Különösen sokat forgatták (nemcsak az egyházkerületben, hanem az egész országban) kátéit, szülők, keresztszülők, jegyesek stb. számára írt olvasmányos és buzdító igetanulmányait, melyeket rendszeresen közölt a miskolci egyházközség lapjában is. A miskolci reformátusság másik meghatározó személyisége, Farkas István püspök prédikációiban rendszerint szintén a magyar kálvinizmus hagyományain alapuló keresztyén hitélet fontosságára figyelmeztetett, például egy lelkipásztori konferencián: „Világnézetek harcaiban,

az egyház százados építményeiből csak a romlandó emberi pusztulhat el. A fundamentum: romolhatatlan és győzhetetlen, mert az maga a Krisztus. Az evangélium tiszta forrásához visszatérő keresztyénségnek nincs oka félelemre. Ideig-óráig súlyosodhatik vállainkon a kereszt terhe, de igazán keresztyén embernek tudnia kell, hogy ha mint keresztyének szenvedünk hitünkért, ne szégyeneljük azt, sőt dicsőítsük érte az Istent. Mint a mezőknek kell a mély szántás, a szívünket is puhítgassa, barázdákba hasogassa a bűntudat s a bűnbánat ekéje. A háború [az első világháború] okozta romokat világszerte próbálják újra építeni. Elfelejtik azonban a magukban bízó építők, hogy a romok téglái alatt emberi szívek pihegnek, nyögnek, sóhajtanak, halódnak. [...] A háború okozta romokkal egy egész, hajdan boldog világ omlott össze. A szenvedő embermilliók joggal várják az új világ kialakulását. S ha ezért az eljövendő új világért dolgozott is a keresztyénség valamit, sokszor sokat tettek a reformáció egyházai is, azonban ne feledjük, hogy a reformáció még nem siker, nem beérkezés, hanem elindulás volt a végső cél felé, s fájdalom, csak lassan haladunk a romokon át.”³⁴

Enyedy Andor aktív közéleti szerepvállalása is feltűnő, ugyanakkor (legalábbis a harmincas évek második feléig) úgy tűnik, sokkal inkább az aktuálpolitikától elvonatkoztatható szellemi tartalmakra koncentrált, az élénk politikai-közéleti érdeklődés és aktivitás lelkipásztori szerepvállalásával alig-alig keveredett. Összehasonlítva Farkas Istvánnal, utóbbi - számos evangéliumi ihletettséggű prédikációja, alkalmi beszéde ellenére³⁵ - sokkal inkább törekedett a folyamatos, gyakran igehirdetésekbe burkolt közéleti-politikai állásfoglalásra, mégpedig minden alkalommal a Horthy-kor hivatalos ideológiájának, a keresztyén-nemzeti eszmerendszernek, valamint a Trianon okozta őszinte nemzet- és magyarságféltésnek megfelelően. Sok kifejezetten közéleti megnyilatkozása is ehhez kapcsolódik.³⁶ Egyes püspöki jelentései már címükben is ilyen törekvést hordoztak,³⁷ számos prédikációja pedig a nemzeti és vallási törekvések teljes összhangzása jegyében fogant. Ld. például 1934-es újévi köszöntésében: „Be kell látnia a keresztyénség minden felekezetének azt, hogy a lelkipásztorok magukra maradva nem munkálhatják a bizonyos diadal reményében a Krisztus királyságának és a nemzet feltámadásának az ügyét. A revíziót kívánnia kell ma minden magyarnak, de a jámbor óhajítások helyett sokkal inkább dolgoznia kellene a revízióért, éspedig az önzés, a magunk szerelme mellőzésevel kell, hogy mindenki erején felül dolgozzon azért, hogy minden magyarnak édes álma, a belső revízió átessen, az újjászületett jobb és egymást igaz testvérként szerető magyarok munkái nyomán lehessen valósággá! A valóban Krisztusává lett s a nemzetét magáért az örökkévaló nemzetért szerető magyar lelkek mélyén rejtett erők élnek, s felfelé törnek, mint a kövek közül felbukkanó tiszta források vizei.”³⁸ Vagy 1940-ben egy miskolci egyesületi közgyűlésen így beszélt: „Ne az Istent és más idegen népeket átkozzunk Trianonért, lássuk meg benne azt a Golgotát, amely után húsvéti feltámadás következik. Kell jönni egy újjászületett magyar nemzedéknek, amely a nemzeti közösség kényszerítő tudata alatt halad nemzeti célkitűzések felé. Egy új magyar értékelméletnek kell hangoznia erről a földről a világ négy tája felé.”³⁹ De Farkas István azt is törekvései elismeréseként értelmezte, amikor 1936-ban Horthy Miklós fia, István lett a diósgyőri gyülekezet főgondnoka⁴⁰ stb.

Farkas korábban is élénk közéleti érdeklődése⁴¹ az amúgy is forrósodó bel- és külpolitikai helyzetben, a harmincas évek második felében fokozódott, s Enyedy Andornál is megfigyelhető ilyen irányú elmozdulás. Tény, hogy korábban is a város jólétéért munkálkodó, a helyi politika elitjéhez is kapcsolatokat kereső személyiség volt. 1935-ben például, mint törvényhatósági bizottsági tag melegen üdvözölte Borbély-Maczky Emilt, az újonnan kinevezett főispánt: „Ennek a városnak a közönsége az a közönség, amely egy részében a szegény nép, másik részében a szegényeken való segítség, a maga egészében a nehéz magyar sors keresztjét hordozza. [...] S mivel tudja, hogy nem csak kenyérrel él az ember, az éhező test kenyere mellé előadások, ünnepélyek sorozatában, sokféleségében egész közművelődési életében és

munkájában adja, osztogatja szüntelen a szellem, a lélek kenyerét is. Ez az a közönség, amelynek a lelke felett állandóan ott boronganak Trianon fellegei, de a fellegek alatt ott játszadoznak a lelkében, és mindig kitörnek a lelkéből az avasaljai és miskolci kedély, az ősmagyar erő pajkos koboldjai, éles villanásai. Ez az a közönség, mely a múltban a város négy bejáratánál kapukkal védte magát az ellenség, az idegen ellen, de ezek a kapuk nyitott kapuk vagy könnyen nyíló kapuk voltak a jó szándékkal jövő, szívesen látott vendég számára.”⁴² Enyedy rendszeresen írt kisebb-nagyobb publicisztikákat országos és helyi - különböző irányzatú - politikai lapokba, és mindenkor megragadta az evangélium hirdetésének lehetőségét is.⁴³ Például egy pünkösdi vezércikkében jellemzően ld.: „Mindig sokan vannak, akik kételkednek, s kevesen, akik hisznek. Sokan, akik félnek és kevesen, akik mernek. De a Szentlélek rendesen ehhez a kisebbséghez jön el, ezekre a kisebbségben lévő emberekre száll. S ha eljön hozzájuk és reájuk száll: a többséggel szemben megerősíti, a többség fölé emeli őket, s bennük az igazságot, békét, szeretetet, az új kezdést, a bűnbánatot, a hitet, a bátorságot és félelem nélkülséget.”⁴⁴ Nem sokkal később ugyanezekben a hasábkokon vezércikkben üdvözölte Horthy Miklóst 70. születésnapján, mint „áldott életű, magyar éjszakánk ragyogó vezércsillagát.”⁴⁵ Sőt ekkoriban az is előfordult, hogy összekapcsolta a kettőt, például Ravasz Lászlóról írott nagy jelentőségű tanulmánya végén, amikor nemcsak „lelki Trianonnak” nevezte a templomból kikopó embertömegeket, hanem Ravasz eljövételét „gondviselés-szerűnek” tekintette a magyar kálvinizmusban, ugyanúgy, mint „nemzeti, politikai életünkben, trianoni sorsunkban Kormányzó Urunk eljövételét.”⁴⁶

Enyedynek ez a tanulmánya kitűnő lehetőséget ad arra, hogy áttérjünk a miskolci egyházközséget is meghatározó *belmissziós* tevékenység vázlatos feltérképezésére. Enyedy itt ugyanis pontosan kifejtette, hogy hogyan képzelte el és ültette át a miskolci gyakorlatba az egyház fogalmának meghatározását és építésének feladatát. Leszögezte például, hogy csak emberi kontár-befolyások idézhetik elő, ha - kis túlzással - az egyház mindenre alkalmassá vált, csak eredeti céljára, Isten országának hirdetésére nem, mert a hívek nincsenek missziói lélekkel áthatva. „Emberi befolyások némítják el az egyházban a személyes megtérésre, személyekhez szóló felhívást, az üdvösség öröm-üzenetét, zárják be éhes és szomjas lelkek előtt a Bibliát, torlaszolják el az ének és imádság csörgedező forrását, buzogó patakját.” - írta, majd így folytatta: „Emberek okozták azt, hogy az egyház nem Krisztust tekinti fundamentumának, hanem az anyagi vagy jogi megalapozottságot, nem Istent tartja várfalának, bástyájának, menedékének, hanem személyes összeköttetések, társadalmi és politikai adottságok kihasználását; nem az Isten dicsőségéért való híven küzdésben látja időleges koronáját, tetőzetét, oromdíszt, hanem talmi világi tündöklésekben, kétes értékű emberi hivalkodásban.”⁴⁷ Enyedy kifejtette, hogy Isten országának örömhírével, a keresztyén életforma kíváncs voltával csak úgy lehet sikeresen elérni az embereket, ha figyelembe vesszük életkori-társadalmi stb. különbségeiket. Az egyház a „láthatatlan belső embert” építi az egyénben, ezért legfontosabbnak a gyermekek, az ifjúság és a felnőttkor eltérő stratégiájú megközelítését tartotta a legfontosabbnak. Itt kifejtett summázata tekinthető lelkipásztori ars poeticájának is: „Sokszor jut az egyház abba a kísértésbe, hogy magát földi vagyona gyarapításával, épületek emelésével, intézmények alapításával, pénze jó befektetésével, esetleg külső, gazdasági, politikai konjunktúrák kihasználásával, lélekalázzal, eszközökben nem válogatós térítésekkel erősítse, építse. Pedig ezekben a külső vagyoni vagy létszámbeli gyarapodásokban az egyháznak, mint lelki épületnek, mint Krisztus földi testének lerombolódása rejtőzik. Az egyház akkor épül igazán, mikor felépíti, vagy építeni kezdi egy-egy lélekben a belső embert, a Krisztusról bizonyosságot tevő embert, mint ahogy a keresztyén anyaszentegháznak első kötéllája a Jézusról, mint Krisztusról vallást tevő Péter volt. Az egyház lelkekben épül, olyan lelkekben, amelyek naponként növekednek a hitben és a kegyelemben. Az egyház abban a lelkeségben épül, amely templommá szenteli az otthont, áldozó papsággá a családot, Isten

gyermekének egymás boldogítására törekvő nagy családjává az emberi társadalmat.”⁴⁸ Enyedy felfogásából és a miskolci egyházközség teológiai elveiből világosan kimutatható, hogy a két világháború közötti teológiai áramlatok közül a belmissziói irányzat gyakorolta itt a legnagyobb hatást,⁴⁹ hiszen az egyház vezetői nem kis energiát fordítottak arra, hogy az egyház tagjai ne tradicionális örökségként fogják fel egyháztagságukat, hanem belső meggyőződés és személyes Isten-élmény alapján éljék meg azt.

A cél elérése érdekében a legfontosabb szerepet az *egyesületi életnek* tulajdonították, melyre olyan intenzíven folyt, hogy minden hétről több rendkívül jellegzetes hitbuzgalmi előadást, konferenciát ismertethetnénk, hely hiányában alig-alig térhetünk ki a helyi egyházi és politikai sajtóban is folyamatosan szereplő eseményekre.⁵⁰ Az egyesületeknek tulajdonított egyházon belüli szerepet Enyedy Andor több ízben is kifejtette, ld. például lényegre törően: „A gyülekezet az egyház tagjainak szorosabb összetartozását, bensőbb viszonyát, testvéries kapcsolatát jelenti. A gyülekezeti munkának az a célja, hogy a egyház tagjai között ennek az összetartozásnak a tudatát, érzését kifejlessze, megerősítse, diadalra vigye. [...] Az újabb idők tapasztalatai azt mutatják, hogy a gyülekezeti munka igazán egyekké, testvérekké az egyház tagjait csak úgy teheti, ha külön-külön próbálja összehívni, összetartani az egyház különböző korú tagjait; vagyis ha a gyermekek, az ifjúság és a felnőttek között kezdett és folytatott részletmunkává, ún. egyesületi munkává lesz. [...] Hogy ezekre szükség van, arról meggyőzhet mindenkit annak a szomorú, lehangoló látása, tapasztalása; milyen idegenül, sokszor ellenségesen állnak szembe egy ugyanazon gyülekezetben a módosabb és a szegényebb, a műveltebb és a kevésbé művelt, vagy csak különféle társadalmi osztályokhoz tartozó leányok, mintha nem is egy testhez, a Krisztus testéhez tartoznának.”⁵¹ Enyedy alapelvnek tekintette, hogy a közös istentisztelet látogatása nem elég az egyháztagok élő gyülekezetté formálásához, rá kell vezetni őket, hogy bármennyire is különbözőek a körülményeik, Krisztusban egyek lehetnek, s így azonos problémák is kell, hogy foglalkoztassák őket. Az egyesületek által kifejtett sokrétű tevékenységgel kapcsolatban már a húszas évek elején felmerült a koordináció problémája, és nyugodtan mondhatjuk, hogy a miskolci reformátusok nagyon hamar megértették és megvalósították Ravasz László püspök híressé vált mondását: „Az egyházat missziósítani, a missziót pedig egyháziasítani kell.”⁵² Erre figyelmeztetett Nádházy Bertalan már idézett beszédében is, amikor az egyházi felügyelet nélküli egyesületi szerveződésekkel szemben a kialakult egyházas formák megújítására figyelmeztetett: „Autonómiánk páncélzatában, s jól kiépített fedezékében biztosabb is a harc, mint miniszteri jótetszéstől függő, alapszabályokkal körülhevenyészett, csupán maszkírozással védett állásban.”⁵³ Miskolcon - érzésünk szerint - egységbe forrt a két törekvés: a belmisszió keretében sikerült megszervezni és kifejleszteni a gyülekezeti életet, ez azonban nem vezetett az egyház hagyományos szerepének csökkenéséhez, sőt, az egyesületi élet a templomi hitélet fellendüléséhez is vezetett. Felidézhetjük a gyülekezet lapjának egyik 1934-es vezércikkét is, amely a belmissziót az újonnan forgalomba került pénzhez hasonlítja: nem igazán tudjuk még használni, kissé bizalmatlanok is vagyunk vele szemben, sőt akadnak, akik hamisítani is kezdik. Majd így folytatja a szerző (elképzeltető, hogy Enyedy Andor): „A belmisszió új lelki érzékszervek kifejlődése, munkábaállása, működése, másokban való kifejlesztése. [...] A belmisszió a befelé, vagyis az egyház tagjaihoz, saját hittestvéreinkhez való küldésnek az a munkája, aminek a célja gyermekeket, ifjakat, férfiakat, nőket, öregeket, gazdagokat, szegényeket s hitben szélesebb és mélyebb látáshoz segíteni.”⁵⁴

Általánosságban a két világháború közötti miskolci missziótörténetben két fontosabb határvonalat húzhatunk. Az egyik 1924-25, amikor először a gyülekezeti leányegylet, majd a Kálvin Szövetség alakult meg, rendszeres irányba terelve az 1920 után megújult erővel, de rendszertelenül megindult gyülekezeti munkát, a másik 1934, amikor megjelent a missziói

munkáról a Magyarországi Református Egyház új (III.) törvénycikke,⁵⁵ országos szinten koordinált, törvényes és szervezett formák közé állítva a tevékenységet. Ennek nyomán 1935-ben a miskolci egyházközségi szabályrendelet megalkotásával (ld. alább) végképp sikerült „egyháziasítani a missziót”, hogy missziósítani sikerült-e az egyházat, már nem ennyire egyértelmű kérdés. Megítélésünk szerint ugyanis a belmisszió szempontjából a harmincas évek vége előtti időszak termékenyebbnek bizonyult, mint a területi revíziók és a második világháború időszaka.

A református egyesületek munkájában alapvetően két célt mutathatunk ki, egyfelől kizárólag hitbuzgalmi, missziós célzatú tevékenységet, másrészt, ahhoz szorosan kapcsolódó kulturális programok, előadások, hasznos időtöltések szervezését. Észrevételünk szerint a miskolci református egyházban előbbi sokkal jellemzőbb volt, mégis a város társadalmi életét áttekintve joggal írta Zsedényi Béla, hogy „a legintenzívebb és kulturális szempontból is értékes, nemzetépítő munka a vallásos egyesületekben folyik.”⁵⁶ Gyakran hívtak meg neves előadókat, hogy társadalmi-közéleti kérdésekről is fejtsék ki nézeteiket, 1940. január 24-én például Móricz Zsigmond volt a Palóczy utcai gyülekezeti terem vendége⁵⁷ stb.

A vallásos, missziói célzatú szerveződések között első helyen kell említenünk a Kálvin Szövetséget, melynek önálló miskolci szervezetét 1925. február 15-én alakult meg. Jelmondatává a rómaiakhoz írott levél egyik versét választotta: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” (8,31) Farkas Istvánnak a megalakuláskor elmondott szavait nem érezzük ünnepélyes túlzásnak: „Fordulópontnak tartjuk ezt a napot egyházunk történetében, mert most már kialakulnak az egyházi munka minden ágának keretei, csak lélek kell, hit és akarat kell, hogy jöhessenek nagy megvalósulások, gazdag eredmények.”⁵⁸ Célkitűzései tekintetében pedig pontosan fogalmazott Bikszei Károly, a helyi Bethánia-mozgalom vezetője, amikor kifejtette, hogy általában bizalmatlan az egyesületekkel szemben, mert a közéleti-szociális problémák megoldására az állam, a lelki igények kielégítésére az egyház lenne hivatott, de mivel egyik sem tud feladatának eleget tenni, a hiányt a társadalmi szerveződések pótolják mindkét irányba: „Ez a szervezet a társadalmi kérdések felszínén tartását, a társadalom közfelfogásának az evangéliumi szellemben való irányítását tűzte ki célul. Az emberiség legmélyebb természetű baja: a közfelfogásnak és a mindennapi életnek a krisztusi tantól való távolsága, ezt a távolságot megrövidíteni végül az összekapcsolódással megszüntetni hivatott ez az evangéliumi szellemben működő szerv.”⁵⁹ A szövetség létrehozta vezető szerveit, megválasztotta irányító személyiségeit is. Az ügyvezető elnök, majd később elnök Enyedy Andor kezdettől meghatározó személyisége volt a szövetségnek. A Kálvin Szövetség szinte korának valamennyi társadalmi problémájának (nem megoldását, hanem) enyhítését felvállalta, a szegénységtől, a munkanélküliségen keresztül az egyke-kérdésig - s mindezt kálvinista szellemben. (Az egyesület céljaira ld. 2. sz. melléklet.) Tulajdonképp a Kálvin Szövetség olyan - az egyház által ellenőrzött - keret-szervezetként is működött, mely integrálta a különböző részterületekre szakosodott egyesületeket. A szövetség 12 bizottságot hozott létre, melyek részben a szervezet és a majd 17 ezres lélekszámú egyházközség zökkenőmentes működtetésével foglalkoztak (szervező, rendező, gazdasági, számvizsgáló és fegyelmi bizottság), részben pedig egy-egy „célba vett” karitatív illetve egyháztársadalmi feladatkörre szakosodtak (templom-, temető-, szegény-, beteg-, özvegy és árvagondozó, fogházlátogató illetve tanuló-jóléti bizottságok).⁶⁰ A szövetség munkájának megkönnyítésére 7 körzetre osztotta a várost, s a körzetek élére állt választmányok megbízottaik útján önállóan is szervezhettek illetve kezdeményezhettek kisebb előadásokat, karitatív akciókat. Összességében 1930-ban Enyedy Andor már joggal mondhatta, hogy a misszió meghozta gyümölcsét „istentiszteleteink sokszor túlszűfőlásig menő látogatottságában, az úrvacsorázók számának emelkedésében.”⁶¹

A szövetség terjedelmes működésének illusztrálására csak néhány adatot idézünk. 1934. október 31-én a reformáció ünnepén a Kossuth utcai templomban emlékünnepelet tartott, ahol terjedelmes megemlékezésekben tekintették át a szövetség múltját és aktuális állapotát.⁶² Enyedy Andor bevezető előadásában a reformációt a mozgósításhoz hasonlította, amikor a szervezett közösség minden tagjának munkába kellene állnia. Demes Péter gimnáziumi vallásanár a körzeteket az idegközpontokhoz hasonlította, melyek éberrel figyelik a város különböző részeinek, társadalmi csoportjainak szükségleteit stb. Özv. Apostol Bertalanné a kórházmisszió vezetője beszámolt arról, hogy a misszió nemcsak arra volt gondja, hogy a kórházakban lévő reformátusoknak Bibliát, olvasmányokat, szeretetsomagokat vigyenek, kisebb ajándékokkal, útiköltséggel segítsék őket, hanem például még a beteg gyermekeknek való meseolvasást is pontosan megszervezték, pontosan közzétették a kórházlátogatók névsorát stb.⁶³ A fogházmisszióknak egyszerre két egyaránt nehéz feladattal kellett megbirkózni: a foglyok lelkigondozásának megszervezésével (heti két istentisztelet lebonyolításával) és a börtönviszonyok emberségesebbé tételével. A börtönben külön imaházak is berendeztek és működtek. Az ún. árpolda misszió fő feladatának azt tekintette, hogy a szegény, elhagyott vagy magatehetetlen hívők felkeresésével, vigasztalásával és számukra úrvacsoraosztás megszervezésével enyhítsen helyzetükön. A szegénygondozó bizottság az Országos Református Szeretetszövetséghez kapcsolódva végzett sokirányú karitatív tevékenységet, elsősorban adományok gyűjtésével, a rászorulóknak pénzadományokkal, közszükségleti cikkekkel történő segélyezésével foglalkoztak. A szeretetszövetség egyébként a karitatív tevékenységen túl más fontos társadalmi problémák enyhítésében is szerepet vállalt, 1935-ben például akciót indított Miskolcon is, hogy az „egyke” által sújtott baranyai vidékekre sokgyermekes, vállalkozó szellemű családokat telepítsen, megfelelő munkaalkalmakat felkutatásával.⁶⁴ (Tegyük hozzá, sajnos sikertelenül.) A Kálvin Szövetség egyháztársadalmi tevékenységére általában is jellemző, hogy egy év alatt mintegy 400 szegény református családot kerestek fel, akik részére meleg étellel, ruhával kedveskedtek, gyermekeik részére kirándulást szerveztek stb. Hangsúlyozták, hogy nem pusztán karitatív munkáról van szó, hiszen a rászorultak (rokkantak stb.) egy része amúgy is kap különböző szociális segélyeket, hanem például a - gazdasági válság nyomán amúgy is megszoruló - munkanélkülieket igyekeztek felkeresni stb. Fontos volt még a tanuló-jóléti bizottság, mely - a reformáció jellegzetes célkitűzéseire igazodva - igyekezett az iskolai oktatást minél könnyebbé tenni a nehéz helyzetűek számára. Hozzávetőlegesen 90 gyermek étkeztetéséről gondoskodott és egy év alatt mintegy 4000 pengőt osztott ki különféle tanulmányi ösztöndíjak formájában. A Kálvin Szövetség egyéb tevékenységi körei között jellemzők voltak a különféle előadások, teaestélyek, „Kálvin-uzsonnák”, társas összejövetelek, bálók stb., melyek jórészt szintén a hitélet elmélyítését célozták, és a város különböző pontjain lévő imaházakban, bérelt helyiségekben kerültek lebonyolításra. Ezek a társas összejövetelek (különösen a fiatalság részére) remek alkalmat kínáltak a találkozásra, beszélgetésre, eszmecsereire. Gyakran előfordult, hogy kifejezetten egy bibliai témáról tartottak előadásokat (szolgálat, keresztségek stb.), az egyházközség lelkipásztorainak, vallásoktatóinak részvételével, rendszerint 100-200 fő érdeklődésétől kísérvé.⁶⁵ A szövetség gazdálkodásáról elég annyit megjegyeznünk, hogy óriási összegeket mozgató, de - mint Enyedy Andor a polgármester tájékoztatására írta - „a miskolci Kálvin Szövetség a szó teljes értelmében altruista egyesület, amely minden beszédett vagy összegyűjtött pénzt a szegény- és beteggondozásra, a köznyomor enyhítésére fordít.”⁶⁶

Az egyesületek közül ki kell emelni a nők körében végzett egyesületi munkát. A Kálvin Szövetségnek külön volt egy Nőegylete illetve egy Leányegylete, melynek a jobb feladatmegoszlás miatt létrehozták külön Füzes-utcai Leányegyletét is. Ezek a szervezetek is nem kis harcot vívtak a közönnyel, a fiatal lányok, asszonyok egyházi-vallási aktivitásának fokozásáért, az 1925-ben alakult központi Leányegylet tagsága a százat is alig haladta meg, és

sikeres évnek számított, ha tíz új tag belépett. Ehhez képest rendkívül kiterjedt szervezkedést folytattak, bibliaórákon vettek részt (ahol rendszerint Enyedy Andor, ahogy nevezték, „második apánk” szolgált igével), könyvtárat működtettek, előadóesteket szerveztek (nemcsak vallási, hanem kulturális témákról is), létrehoztak több bizottságot (szociális, propaganda, „bazar”-bizottság, utóbbi a tagok által készített kisebb kézimunkákat árulta, a bevételből pedig napközi otthonokat támogattak) stb. Rendszerint tartottak külön összejöveteleket nagyobb nemzeti és egyházi ünnepeken.⁶⁷ A leányegyletnek volt egy üdülője is Tapolcán, melynek működtetését részben szintén kultúrdélutánok szervezéséből finanszírozták, melyhez a város is hozzájárult.⁶⁸ A leányegylet számára igazi elismerés volt, amikor 1935. június 28. - július 2. között Miskolcon rendezték a Magyar Keresztyén Leányegyesületek Nemzeti Szövetsége országos konferenciáját. A miskolci leányegyletnek sikerült megszereznie a rendezvényhez a város aktív támogatását (a polgármester ingyen bocsátotta rendelkezésükre a Zenepalota dísztermét, óriási ebédet kedvezményes utazást, tapolcai kirándulást stb. adott a résztvevőknek). Nagy Józsefné elnök asszony ez alkalommal így határozta meg egyesületük küldetését: olyan szövetség, mely „a felnövő ifjú generációt magasabb ideálok ismeretére vezetik és szolgálatába állítják.”⁶⁹ (Az egyesület másik elnöki tisztét Enyedy Andorné látta el.) De más református szervezetek is gyakran tartottak Miskolcon nagyszabású rendezvényeket, 1926 augusztusában például az Országos Református Tanár Egyesület, melyen Hodobay Sándor miskolci polgármester is támogatásáról biztosította a felekezeti oktatást; 1933-ban volt a *Református Figyelő* c. lap hitébresztő konferenciája, 1938-ban pedig már a tapolcai református találkozón a zuhogó eső ellenére is több százan vettek részt⁷⁰ stb.

Különleges helyet foglalt el a város egyházi, társadalmi életében a Református Női Filléregylet, mely már a 19. század második felében megkezdte működését, és szorosan kötődött az egyházhoz, egy méltatója jogos megállapítása szerint „az egyház szegényügyének világi intézését” végezte.⁷¹ A filléregylet református szegény gyermekek nevelésével, taníttatásával foglalkozott, híressé vált árvaházát az 1930-as években kibővítették, így 17 árva vagy félárva kislány nyert ott elhelyezést és tanítást. Az árvaház számos különböző adományban részesült, csak a földművelésügyi minisztérium például egy vagon tűzifával segítette. A fennállásának 80. évét díszközgyűléssel ünneplő egyesület elnöke, Somogyiné Evva Anna joggal állapította meg, hogy egyesületük „örömkönnyekeket varázsolt az ajándékozást, örömet nem ismerő gyermekszemekbe.”⁷² A filléregylet továbbá számos jótékony célú bált rendezett, melyen rendszerint a város elitje vett részt, társadalmi elismerést kölcsönözve az egyesületnek.⁷³ A sokféle egyesülettel kapcsolatban nem egyszer felmerültek - a szétforgácsoltság veszélyének elkerülésére - a különféle fúziók lehetőségei, elsősorban a filléregylettel és a nőegylettel kapcsolatban,⁷⁴ de ezekre végül nem került sor.

Számos egyéb szervezet is a Kálvin Szövetségen belül fejtette ki munkásságát, például volt a szövetségnek egy 70 fő körüli „Méliusz” cserkészcsapata,⁷⁵ a szakmai érdeklődés jeleként létrehoztak egy külön Kálvin Sakk-kört⁷⁶ stb. Figyelemreméltó továbbá a szintén 1926-ban alakult Református Keresztyén Ifjúsági Egyesület valamint később a már kifejezetten társadalmi és foglalkozási réteg-igényeket kielégítő Gazdaiifjak Református Keresztyén Ifjúsági Egyesülete, melynek szintén külön leánytagozata működött. Ez utóbbinak arra is volt gondja, hogy a „szokásos” egyházi, társadalmi témájú előadások, kultúrprogramok mellett például még állatorvosokat is hívjanak meg szakmai előadásokat tartani.⁷⁷ Tevékenységüket a harmincas évek végétől azonban még e kifejezetten szakmai egyesületben is áthatotta a nemzeti jellegű ideológia, például, amikor 1942-ben egy éjszakai táncmulatság költségeit a Vöröskeresztnek ajánlotta, Forray István elnök fontosnak vélte megjegyezni: „mivel a szövetség [ti. a gazdaiifjak egyesülete] jótékonyági munkáját szeretnénk hazafias kötelességből támogatni.”⁷⁸ Feltűnő továbbá, hogy míg országos szinten rendkívüli jelentőségű volt a

korszakban a Magyar Keresztyén Evangéliumi Diákszövetség és a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség stb., addig Miskolcon ezek szervezkedése a helyi egyesületek mellett mintha kevésbé éreztette volna hatását. Természetesen széleskörű munkásságot fejtettek ki (például „a komoly, bibliás szellemben, őszinte keresztyén életre” törekvő Keresztyén Szövetség - CE), de úgy tűnik, a helyi ifjúsági egyesületek (például az említett KIE), egyházi irányítás alatt fel tudta vállalni azok tevékenységét is.⁷⁹

A nem hitbuzgalmi, hanem inkább az egyházhoz lazábban kapcsolódó, értelmiségi-kulturális egyesület volt a Tompa Mihály Társaskör, mely az egyház felügyelete mellett a református öntudat ápolását tűzte ki célul irodalmi estek, felolvasások stb. szervezésével. 1938-ban az egyház község hozzájárult, hogy a Füzes utcai imaházzal egy telken a kör kultúrházat építtessen.⁸⁰ Egyébként is megfigyelhetjük a harmincas években, hogy több egyesület próbált működést kifejteni az egyház koordináló szerepe nélkül, de azzal teljesen összhangban lévő célokért. Például az ún. Patronage és Rabsegélyező Egyesület teljesen a fogházmisszió célkitűzéseivel megegyezően tevékenykedett, fenntartott átmeneti otthonokat, Szabaduló Foglyok Otthonát, pénzsegélyt gyűjtött stb., de inkább interkonfesszionális alapon, általános emberbaráti érzésektől vezettetve és nem a belmisszió részeként.⁸¹

Az egyesületi élet felületes áttekintése után röviden vázoljuk a miskolci református egyházközség *szervezeti felépítését*.⁸² A húszas években a mintegy 17 ezres lélekszámú miskolci reformátusságot egyetlen egyházközség tömörítette, akik három templomban (Kossuth utca, Ávas, Deszka-templom) 1926 óta egy további gyülekezeti teremben (Füzes utca) illetve „kihelyezett” helyszínen (Vay utca) tartották összejeveteleiket, három lelkipásztor irányítása alatt. A főgondnoki tisztet a harmincas évek közepéig Haller József töltötte be.⁸³ Az egyházközség szervezete több kisebb-nagyobb változáson ment keresztül, míg a harmincas évek közepén sor került a szervezeti felépítés pontos kidolgozására, alábbiakban csak ennek ismertetésére szorítkozunk. A szervezeti változtatásokra Miskolcon is az 1928-ban elfogadott egyházalkotmány életbe lépése nyomán került sor.⁸⁴ A presbitérium lelkész-elnöki tisztét gyakran a püspökséget viselő lelkipásztor (sokáig Farkas István majd Enyedy Andor) töltötte be. A gyülekezet és feladatai növekedésével a harmincas évekre három - hozzávetőlegesen azonos lélekszámú⁸⁵ - egyházrészt alakítottak ki (központi, alsó- és felsővárosi), melyek a lelkigondozás elmélyítésére saját tanácsot választottak, élükön egy-egy lelkipásztor állt. (A központi élére automatikusan mindig a Miskolcon legrégebb óta szolgáló, a felsővárosi élére a legrövidebb időt a városban töltött lelkész került.) Valamennyi egyesület, egyházrész, illetve Kálvin Szövetségi körzet külön bibliaórát működtetett. Ez a szervezeti felépítés egyébként már a missziós tevékenységet egyértelműen egyházi felügyelet alatt (és hatékony koordinációval) működtette. Az egyházkormányzás munkáját a presbitérium, illetve annak elnöke, az erre a tisztségre három évenként megválasztott lelkész és a főgondnok végezte. A presbitériumnak 6 állandó bizottságát alakították ki (missziói bizottság, mely teljesen azonos volt a Kálvin Szövetség nagyválasztmányával, iskolaszék, pénzügyi, gazdasági, temetőügyi bizottságok és az egyházközségi bíróság), szabályozták a lelkészek munkabeosztását, a tanítók, diakonisszák, diakónusok stb. jogait és kötelelességeit. Ezenkívül több alkalmi illetve ad hoc bizottságot is létrehoztak (sajtóügyi bizottság, adománygyűjtő, jóléti, templomgondozó stb.), és az az összbenyomása alakul ki az olvasónak, hogy rendkívül jól szervezett, de nem bürokratikus módon intézték a több ezres gyülekezet ügyeit. Mindennek a hitélet szempontjából mutatkozó fontosságát a lelkészek (Farkas, Enyedy és az 1932-ben harmadik lelkészi állásra meghívott Pósa Péter⁸⁶) egy, az egyházközséghez intézett „szózat”-ban is nyomatékosították. (Ld. 3. sz. melléklet.) Meg kell még említenünk a harmincas évekből Illyés Bertalan másodlelkészt, püspöki titkárt, valamint azt, hogy rendszerint 4 segédlelkész szolgált a gyülekezetben. A presbitériumnak a harmincas években a 100 főt

meghaladó létszáma lassan a működőképességet kezdte veszélybe sodorni. (A helyi református egyház életéhez sokban kapcsolódott még a hadsereg tábori lelkészi hálózatának 7. sz. egyházközsége, melynek Miskolcon volt a székhelye, tehát a katonaság jelenléte újabb hívek megjelenését is jelentette a városban.⁸⁷) Az egységes miskolci egyházközségből egyébként 1929-ben vált ki a martintelepi egyházközség, mely teljesen önálló életét csak templomának 1930-ban történt átadásával kezdte meg. Első lelképásztornak Ilosvay Ferencet választották.⁸⁸ Mivel egy hozzávetőlegesen 800 lelkes közösség szakadt ki, a miskolci anyaegyházközség így is óriási maradt, az egyházrészenkénti szerveződés tehát mindenképp indokoltnak tűnt, mely az 1928-ban elfogadott új egyházalkotmány szándéka szerint - ha kissé határozatlanul kidolgozott formában is - utat nyitott a „fokozatosan és eredményesebben keresztülvihető egyháztársadalmi és missziói munka lehetőségének”, s magában hordozta a nagyra nőtt egyházközségek önállósodásának lehetőségét.⁸⁹ 1936 októberében Barabási Kun József főgondnok is az „egyházi élet megújulásának” nevezte az egyházrész-rendszer és az ahhoz kapcsolódó fegyelmi jellegű döntések életbeléptetését. Az egyházrészek kialakítására is a misszió sikeresebbé tétele érdekében szánta el magát a presbitérium, hogy elkerülje a tömegegyszakadás okozta állandó belső problémákat. Érdemes felidézni indokoló szavaiból: „Mi korántsem gondoljuk, hogy pusztán fegyelmi határozatokkal a vallásos érzületet megteremteni, a vallási közönyt hitbuzgósággá varázsolni, a csupán adófizető (vagy nem fizető) egyháztagokból egy csapásra hitvalló egyháztagokat lehetne alakítani. [...] Nem, mi világosan látjuk, hogy a hitéletnek annyira szükséges elmélyítése és fokozása igazában csak egy úton érhető el. Ez az egyetlen célravezető út: a lelkigondozás és a belmissziói munka erőteljesebb végzése.”⁹⁰ Az egyházfegyelmi helyzet valóban sok kívánnivalót hagyott maga után. Az egyházközség bírósága szinte kizárólag reverzális-ügyekben ülésezett (mivel „nem érezheti magát gyülekezetünk lelki közösségéhez tartozónak az, aki más egyháznak nevel gyermeket, vagyis református keresztyén hitét, ősi vallását születendő gyermekeiben megtagadja és megöli”), bár rendszerint a megidézetteknek csak töredéke jelent meg, sokan át sem vették az idézést. A büntetések 2-5 év közötti úrvacsora-eltiltásban és választójog-megvonásban merültek ki.⁹¹

Néhány szót az *istentiszteleti rendtartásról*. Ezen a téren a miskolciak következetesen tartották magukat a zsinati előírásokhoz,⁹² legfeljebb azt kell kiemelnünk, amit Enyedy Andor folyton hangoztatott, nevezetesen, hogy az istentisztelet középpontjába a jól felkészült, logikusan felépített és mindenképpen mély üzenetet hordozó igehirdetést kell állítani. Az istentiszteletekről készült beszámolók kiemelték még az éneklés erőteljességét, melyből „felemelően érzi ki minden jelenlévő a Szentlélek állandó, folyton megismétlődő viharának zendülését”.⁹³ A gyülekezetben egyébként külön férfi és vegyeskar is működött, utóbbiak szintén nem csak templomi éneklésben vettek részt, hanem - mint a Kálvin Szövetség szervezetei - rendszeresen adtak jótékony és egyéb célú különböző hangversenyeket.⁹⁴

Mind az igehirdetés hatékonyságának fokozásában, mind a gyülekezet *nyilvánosságának* formálásában óriási szerepet játszott a *Református Egyházi Értesítő* megjelentetése, mely a „miskolci református egyház kebeléből” alcímmel jelent meg, rendszerint havonta. A kitűnően szerkesztett (ismét csak Enyedy gondoskodását magán viselő) lap önmagában bizonyítékát adja, hogy eleven gyülekezeti élet folyt Miskolcon, rendszeresen közölt hitébresztő írások mellett beszámolókat (presbiteri és egyéb ülésekről), történeti érdekességeket, terjedelmes statisztikai és hírvonat stb. A lapot rendszerint a gyülekezet lelkész elnöke szerkesztette (1943 decemberében Enyedy helyét Komjáthy Aladár vette át), és bár rendszeresen engedélyeztetni kellett a hatóságokkal, a lelkészek nagy hangsúlyt fektettek folyamatos megjelenítésére, egészen 1944 őszéig.⁹⁵ Rendszerint 4-500 példány közötti lapszám fogyott el, ám hatása (és olvasottsága) ennél jóval nagyobbak tűnik, az aktív egyháztagok mindig

érdeklődéssel várták és életmódjukat az ott közölteknek megfelelően alakították.⁹⁶ Számba venni is nehéz lenne továbbá a folyamatosan kiadott füzeteket, hitépítő és felvilágosító „népiratkákat”, csak megjegyezzük, hogy még 1944-ben is volt gondjuk az olvasmányos, könnyen emészthető ígehirdetések megjelenítésére.⁹⁷

A miskolci egyházközség *gazdálkodására* már csak azért is érdemes egy pillantást vetni, mert a nagyszámú rendezvény, belmissziói program, intézmény fenntartása, az építkezések óriási kiadásokat vontak maguk után. Nem véletlen, hogy a lelkészek prédikációkban és a sajtó hasábjain sem győztek híveiket arra figyelmeztetni, hogy az egyház életében való aktív részvétel adakozási hajlandósággal is együtt kell, hogy járjon, hogy ilyen módon is ki kell venniük részüket Isten országának építéséből.⁹⁸ A sajtóban egyébként folyamatosan közzétették a nagyobb adományokat adók névsorát, vagy különleges alkalmakra adakozók jegyzékét, hogy ennek példájával serkentsenek. Tény, hogy az évről évre közzétett költségvetések szerint (ld. pl. 6. sz. táblázat) többnyire a bevételek és kiadások összegei majdnem mindig hasonló értéket mutattak, vagyis az egyházközség nem nagyon tudott jelentős tartalékokat képezni. Bevételeit leginkább a várostól kapott (az egyházközségnek vagy intézményeinek utalt) rendszeres összeggel⁹⁹ illetőleg különféle címzett támogatások elnyerésével (pl. építkezésekhez stb.) vagy az egyházi „adómorál” javításával tudta növelni. A harmincas években új, és az egyháztagok között finoman szólva népszerűtlen adókulcs bevezetésére került sor,¹⁰⁰ mely még így is jócskán elmaradt a katolikusok vagy evangélikusok által befizetett adóösszegekhez. (Az egyházi adót a Horthy-korban közös kezelés formájában az állami adókkal együtt szedték be.) Gyakran fordultak a presbitérium pénzügyi bizottságához egyházi adó elengedését szorgalmazó kérelemmel,¹⁰¹ és bár igyekeztek figyelembe venni a méltányolható szempontokat, többnyire elutasító válasz született, legfeljebb a havi részletfizetés lehetőségét biztosították az adóhátralékosnak. Jellemző idézet az ilyenkor szokásos formanyomtatványból: „A múlt év végéig felszaporodott adóhátraléka sem egészben, sem részben nem törölhető, még abban az esetben sem, ha ez az 1931-33. években az egyházközségi közgyűlés határozata alapján kivetett rendkívüli adóból származik is, mert egyházunk jelenlegi nehéz anyagi helyzetével és az egyenlő elbánás evangéliumi elvével ez nem volna összeegyeztethető.”¹⁰² Ugyanakkor az egyházközség vezetői folyamatosan cáfolni voltak kénytelenek azokat a városi pletykákat, miszerint a lelkészek, egyházi alkalmazottak fizetésére menne el a sok befizetett adó. Éppen ellenkezőleg, nem voltak jól megfizetve a lelkészek, s különösen nem a tanítók. A vallásoktatók például 1940-ben fordultak a presbitériumhoz kérvényükkel, melyben a „főiskolai végzettségükhöz és végzett munkájukhoz nem méltó állami tiszteletdíj kiegészítését” kérték. Beadványukból kitűnik, hogy 1929 óta nem emelték a fizetésüket (közben volt a gazdasági világválság), sőt az is, hogy „az egész magyar közoktatás és nevelés valamennyi munkása javadalmazás tekintetében messze megelőz bennünket”, amely félő, hogy a hitoktatás társadalmi megítélésének romlását is magával vonhatja. A hasonló beosztású állami alkalmazottak sokkal jobb fizetésért dolgoznak - írják - és feladatukról nincs is megírva, hogy „méltó a munkás a maga jutalmára.”¹⁰³ De nemcsak a tanítók, az iskolák is gyakran küzdöttek anyagi gondokkal. A gazdasági világválság például nagyon megviselte a gimnázium helyzetét, 1932-ben a parlamentben, a kultusztárca költségvetésének tárgyalásakor Farkasfalvi Farkas Géza egyházkerületi főgondnok drámai hangon kérte a kormányt, hogy oldja meg az ősi református intézmény válságos helyzetét.¹⁰⁴ Az egyházi kiadásokat azért sokmindennel lehetett csökkenteni, egyházi célokra ugyanis számos fogyasztási cikknek (például úrvacsorai célra vásárolt bornak) elengedték a forgalmi adóját, és rendszerint a heti sűrűséggel tartott egyházi, Kálvin Szövetségi stb. rendezvényeknek is elengedték az ún. vigalmi adóját. Nagy tételt tett volna ki a rendszeres közüzemi díjhátralék, de a víztűlfogyasztást is rendszerint hivatalos levélváltások után lehetett csökkenteni.¹⁰⁵ A pénzügyi, gazdasági, számvizsgáló stb. bizottságoknak nem kevés dolguk akadt, nem csupán

az egyház, hanem a számos kisebb-nagyobb alapítvány számadását is külön-külön kellett elkészíteniük, például a Bató-alap esetében is.¹⁰⁶ A kortársak szerint mindennek ellenére a miskolci gyülekezet anyagilag jól biztosítottnak számított. A gyülekezet ingatlanvagyon-leltára szerint három templom, egy imaterem, két gimnázium és két iskola mellett néhány többfunkciós épület (lelkészi lakás és iroda a Dózsa György utcán, iskola és tanítói lakás a Görgey utcán, iskola és gyülekezeti terem alkalmi lakással a Palóczy utcán stb.), 20 lakás volt a tulajdonukban (köztük többnyire egyszerű épületek, de például ide tartozott a hejőcsabai püspöki villa is), néhány romos épület, pinceház és beépítetlen üres telek mellett. A vonatkozó leltár 40 tételt sorol fel.¹⁰⁷ Ami a földtulajdont illeti, szintén nem panaszkodhattak a miskolci reformátusok (ld. 4. táblázat), hiszen ezen a téren viszonylag jobb helyzetben voltak, mint a többségi katolikusok, különösen az országos vagy a fővárosi helyzethez viszonyítva. Trianon azonban ezen a téren is okozott aránytalanságokat, mert míg az egyháznak viszonylag jó birtokadottságai maradtak, a gimnázium egyetlen földtulajdona a határon túlra került.¹⁰⁸ Ami pedig az adakozási hajlandóságot illeti, Farkas István püspök megállapítása szerint az alsóborsodi egyházmegyének többnyire sok hátraléka van a közegyházi terhek fizetése területén, viszont a miskolciak kisebb-nagyobb épületjavításaikra 1937-ben 25 ezer pengőt költöttek az egyházi adókon felül, amely „kétségtelenül az élet jele.”¹⁰⁹ Enyedy Andor egy alkalommal a szeretetmunkára való adakozást kiváltságnak nevezte, mellyel az egyház tagjai „a szentek iránt való szolgálat, a jótétemény gyakorlása” végett élhetnek, ezért például számos közintézmény vezetőjéhez fordult olyan kéréssel, hogy református vallású beosztottai körében gyűjtést rendezzenek. Más kérdés, hogy keveseket sikerült azok közül megszólítani, akik egyháztagként vagy a Kálvin Szövetség felhívására korábban már ne adakoztak volna, Hodobay Sándor polgármester Enyedynek írt válaszában úgy vélte, az egyházi ünnepek miatt az „amúgy is megterhelt tisztviselők áldozatkészsége sok oldalról volt igénybe véve”, és jobb lenne ha közvetlenül gyűjtenék az adományokat.¹¹⁰

Külön ki kell térnünk röviden az *egyházi épületekre*. A korabeli miskolci reformátusságban valósággal reneszánszát élte a templom- és gyülekezeti terem építészet, illetve renoválás, csinosítás. Csak illusztrációként említjük, hogy a korban építették a martintelepi templomot, a Palóczy utcai fiúiskolát, többször restaurálták a Kossuth utcai és az Avasi templomot. 10 ezer pengőt gyűjtöttek egy Kálvin Ház felépítésére is, ez azonban nem valósult meg, a pénzből felépült viszont a Palóczy utcai iskola telkén egy 400 fős gyülekezeti terem. 1926-ban engedte át a város ingyenesen a Füzes utca 27. sz. alatti telket, ahol a felsővárosi imaház meghatározó jelentőségű közössége működött.¹¹¹ Jellemzően említjük az avasi torony renoválását, melyről először 1921 júliusában bocsátott ki felhívást az egyház, hogy „a folyton nehezülő idők miatt esett romlásából” kiemeljék. Óriási erővel kezdték gyűjteni az adományokat, de ezúttal is a város áldozatvállalása (50 ezer korona, majd évről évre az infláció és a szükségletek miatt növekvő mennyiségű segély) volt a legfontosabb. A törvényhatósági bizottság egyébként méltányolta a templom „monumentális voltát” és műemlék-jellegét, s támogatta az egyház-kerület is.¹¹² A folyamatos renoválás egyik különösen szép állomása volt, amikor 1941-ben a harangjátékos toronyóra átadása, melyről bejelentői joggal remélték, hogy „ez a mű szüleink iránti hálánk, egyházunk iránti hűségünk és Miskolc városa iránti szeretetünk jelképe” lehet.¹¹³ S akkor még nem is szóltunk a harmincas évek legnagyobb vállalkozásáról, az új Deszka-templom felépítéséről.¹¹⁴ Bár Farkas István megfellebbezte a polgármesteri hivatal azon elsőfokú végzését, mely a Deszka-templomban minden további tevékenységet szigorúan eltiltott, 1937. május 24-én másodfokon végleg megszületett a döntés: le kell bontani a templomot és helyette új istentiszteleti helyet és a temetőhöz új létesítményeket kell készíteni.¹¹⁵ Az építkezés teljes költségvetése 62 ezer pengőre rúgott, amelyből a város 9 ezret vállalt magára, azzal a megokolással, hogy az eredetileg takarékosági okokból torony és ravatalozó nélkül tervezett épület nem volna célszerű, így azonban „olyan művészi kivitelű templom építését

határoztuk el, mely szépségével városunk díszére lesz”.¹¹⁶ A templom építését megelőzően folyamatosan folytak tárgyalások a várossal a temető korszerű vízvezeték-rendszerének kiépítéséről, mely végül a tetemesnek mondható, 5400 pengős költségnek a felét vállalta.¹¹⁷

Az *iskolai oktatás* kérdését is csak éppen érinteni van alkalmunk. Az egyház 3 elemi (egy fiú és két lány) iskolával és egy reálgimnáziummal rendelkezett, továbbá meg kell említeni a leánygimnáziumot is, bár utóbbi hivatalosan nem a miskolci egyház, hanem az egyházkerület tulajdonában volt. Működtettek még egy napközi otthont, egy diákotthont és a filléregylet említett árvaházát is. Ezúttal csak azt emelnénk ki, hogy valamennyi iskolatípusban az egyház komolyan vette, hogy az oktatás - elterjedt szóhasználat - az egyház veteményeskertje, és nagy hangsúlyt fektettek különösen a vallásos oktatásra. Az elemi iskolákban rendszeres és aktív vasárnapi iskolai mozgalom bontakozott ki, az iskolák is részt vettek az áhítatos gyermekistentiszteletek megszervezésében, az egyházköztség lelkészei pedig nem egy alkalommal mintaoktatást tartottak bibliai kérdésekről.¹¹⁸ Már 1920-ban úgy vélte Csorba György gimnáziumi igazgató, hogy „a tanuló ifjúság restituálja először önmagát, tisztítsa meg a szellem fekélyes piszokjától, azután becsületes, komoly munkára való készséggel, nemes lélekkel, a keresztyén erkölcsiség eszményei, a hazafias érzés törekvései iránti igaz lelkesedéssel töltsse be azt a teendőt, melyet a forradalmak iszonyú kártételei kiküszöbölésében, e szegény, tönkretett, megcsönkített ország visszaállításában neki szánunk.”¹¹⁹ A középiskolai intézmények valóban szolgálhatták a református öntudat kialakulását, hiszen mindkettőben többségben voltak a reformátusok. (A fiúgimnáziumban 70-73 %, a lányoknál 50-60 % között.) 1940-ben a fiúgimnáziumot (mely 1936-ban vette fel Lévay József nevét) meglátogató egyházkerületi küldött így számolt be a hitoktatás színvonaláról: „Hogy a tanári társadalom mily önfeláldozó módon vesz részt ebben az egyházi és nemzetépítő munkában, csak akkor tűnik ki igazában, ha egy napon a tanárok nem vennék komolyan ideálok által vezetett lelkük parancsait.” Vagy: „A vallásos nevelés terén elért elsőrendű eredményért a tanári testületen kívül külön is ki kell emelnem a vallástanár munkáját, aki a kötelesség százszázalékos teljesítésén kívül apostoli lélekkel és mindent átragyogó forrósággal sugározza át növendékeire az ő Istentől kapott megbízatását. [...] egyaránt kigyúl ez iskolában az a szent tűz, mely a »szolgálat szomjúságává« fogja átteremteni a léha korok közömbösségét.”¹²⁰ Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni az évente megrendezett csendesnapokat, amikor osztályonként, illetve az iskola tanulói együttesen hallgatták saját vallástanáraikat illetve vendég-előadók (Enyedy Andor, Novotny Gyula, Nádházy Bertalan stb.) prédikációit. Nagy hangsúlyt fektettek a konfirmációs előkészületekre, illetve több ízben előfordult, hogy bibliai szónoki versenyt rendeztek. A gimnáziumban külön élénk egyesületi élet folyt, ami - hasonlóan a Kálvin Szövetséghez - elsősorban hitbuzgalmi célokat szolgált. A legfontosabb a protestáns ifjúságot tömörítő Bethlen Gábor Kör, valamint a sikeres önművelésnek leginkább keretet adó Kazinczy Önképzőkör volt, de működött a Bükk cserkészcsapat, egy Ifjúsági Énekkar, Ifjúsági Zenekar, Ifjúsági Gáti István Gyorsírókör, Charusek Sakk- és Olvasókör, Ifjúsági Sportkör, megalakították a volt növendékek szövetségét stb. A gimnázium tanári karának kiemelkedő egyéniségei voltak Balázs Győző, Árokszállásy Zoltán, Csorba Zoltán, az alsóborsodi egyházmegye missziói bizottságának tagja stb.¹²¹ Hasonlóan a leánygimnáziumban is úgy vélték, hogy a vallásos nevelés „az iskola jellegéből adódó hivatás”, így „minden tantárgy keretében, az iskolai élet minden vonatkozásában” lényegében hitoktatást kell folytatni. Istentiszteletek előtt fél órával vallásos éneket énekelni gyűltek össze, rendszeresek voltak itt is a diákkonferenciák, csendesnapok stb.¹²²

A *többi felekezethez fűződő viszony* kérdésében csak a legfontosabbra, a római katolikusokra térünk ki. Benyomásunk szerint a miskolci reformátusok hangsúlyosan a magyar kálvinizmus szellemi hagyományait kívánták folytatni, a protestáns-katolikus felfogás érzékeny pontjaiban

is vállalták meggyőződésüket. A két nagy történelmi egyház féltékenyen tekintett a másikra, ezért érintkezéseikből legtöbbször vitatkozások keletkeztek. Enyedy Andor egyik cikkében e viták lényegét „Róma türelmetlen és kíméletlen egyházpolitikájából” származtatta, mely csak szűklátókörű felekezeti érdekeit hajlandó figyelembe venni, másokkal nem törődik, s gyakran úgy találták, hogy a katolicizmus „erőszakos magatartásával szemben” gyengék a református hívek.¹²³ A legnagyobb vihart 1933-ban az az eset kavarta, amikor egy fiatal miskolci segédlelkész, Szabó István hosszú történelmi tanulmányt publikált a Szent Jobbról, és kritikai bizonyítékok sorát vetette fel, amelyek a katolikus ereklye hitelessége és a protestánsok számára elfogadhatatlan szentkultusz ellen irányult. Bár Szabó vonatkozó írásainak¹²⁴ hangvétele megmaradt a toleráns, ám határozott vita keretei között, mégis a miskolci törvényszék vizsgálóbírája „izgatás” címén eljárást kezdett ellene, és a *Református Egyházi Értesítő* húsvéti számát elkoboztatta, annak ellenére, hogy az abban megjelent írás csak a *Kálvinista Szemlében* megjelent tanulmány másodközlése volt, s ott semmiféle probléma nem merült fel megjelentetésével kapcsolatban. Az eset (amely egyébként országos szinten nem volt példátlan) rámutatott arra, hogy - mint perében a vádlott kifejtette - a Horthy-rendszerben a magyarságot sokan katolikus mezbe akarták öltöztetni, a kizárólag katolikus vallási felfogás elemeit nemzeti érzéseknek megfeleltetni, ilyen módon a magyarság tömegeit kirekesztve a nemzet fogalmából, s mindez jelentős állami-kormányzati segítséget is élvezett. Tulajdonképpen itt is ez történt: a miskolci segédlelkész szerint a tárgyak (ereklyék, Mária-szobrok, érmék stb.) a protestáns felfogás értelmében kultusz tárgyává nem tehetők - s ez minősült az „állam rendjére veszélyes” tevékenységnek. A debreceni bíróság a nemzeti-politikai illetve vallási eszméket ötvöző jogfelfogás jegyében Szabót bűnösnek találta és börtönbüntetésre ítélte, csupán egyházi státusára és egyéniségére való tekintettel három évi próbaidőre felfüggesztette. Az esetet az ebbe igazán érdekessé, hogy hasonló vagy sokkal erőteljesebb hangvételű felekezeti elfogultság nap mint nap jellemezte a katolikus sajtót, a protestánsokat gyakran minden rosszal kapcsolatba hozták, minden következmény nélkül, ha azonban a reformátusok kifejtették saját felfogásukat a katolikus kultusz egyes elemeiről (ezúttal sem történt több), az bűncselekménynek számított.¹²⁵ A Szent Jobbal kapcsolatos felekezeti villongás különösen előtérbe került a magyar katolicizmus grandiózus (és leplezetlenül állami ünnepé emelt) rendezvényén, az 1938-as eucharisztikus világkongresszuson. A miskolci reformátusok kényszeredetten vették tudomásul a kongresszus tényét, s észrevették annak protestáns-ellenes üzeneteit is, nem véletlen, hogy a kongresszus megnyitása napján Enyedy Andor a Kossuth utcai templomban „A reformáció és a jelen” címmel tartott előadást.¹²⁶ Ugyanakkor Enyedy Andor vezetésével az 1938-as Szent István-évhez kapcsolódó karitatív akciókba a reformátusok is igyekeztek bekapcsolódni.¹²⁷

Más alkalommal a miskolci gyülekezet lapjával az egyértelműen militáns katolikus szellemiségű *Nemzeti Újság* is sajtóvitát kezdett. Annyi történt csupán, hogy a *Református Egyházi Értesítő* közölt egy olvasói levelet, amelynek szerzője kifogásolta az állami Erdőigazgatóság miskolci székházának egy látványos Madonna-szoborral történt feldíszítését, pedig véleménye szerint az állami intézményeknek, hivataloknak a nemzet egységét és nem egy felekezet érdekeit kellene képviselniük.¹²⁸ Az országos napilap dühös támadásban vádolta felekezeti izgatással a miskolci reformátusokat és szabályosan kioktatta Enyedy Andor szerkesztőt arról, hogy a Szűzanya szobrát minden magyarnak kötelessége „tűzni, tisztelni és bizonyára fizetni is, akár katolikus, akár református, akár tetszik neki a felekezeti béke, akár nem. [...] mert aki a Patrona Hungariae szobrát támadja, a magyar hazát támadja.” Enyedy határozottan visszautasította a vádak és a kioktatást, kijelentve: vallási jelképeket semmiképp nem tekinthetnek állami vagy nemzeti szimbólumoknak.¹²⁹ Enyedy ugyanígy elhatárolta magát attól a törekvéstől, hogy a harmincas évek végén a revíziós mámorban úszó ország több városában (sőt a parlamentben is) kereszt kifüggesztésével juttatták kifejezésre az ország keresztény

jellegét. Azt ugyanis a protestánsok egyértelműen katolikus vagyis vallási jelképnek tekintették, ezért kirekesztve érezték magukat a nemzetfogalomból.¹³⁰ Bizonyára a miskolci protestánsok öntudatos fellépésének volt köszönhető, hogy a városi közgyűlés üléstermében semmilyen jelkép nem került kifüggesztésre, még attól a (például Komáromban felmerült) megoldástól is elhatárolták magukat, hogy a kereszt mellé református jelvényt helyezzenek el.¹³¹ Ugyanakkor más közéleti kérdésekben egyetértettek a katolikusokkal, például a korszak egészében közösen (és Miskolcon jórészt eredménytelenül) kérték a vasárnapi munkaszünet elrendelését, vagy legalább nagypénteken három perces munkaszünet kihirdetését, hogy „három percre a megváltás nagy gondolatában összeforrjon az egész kereszténység.”¹³² Ugyan csak ritkán, de sor került az ifjúsági egyesületek közös programjaira is.¹³³

A felekezeti viszonyokkal kapcsolatosan külön kell szólni a zsidósághoz fűződő kérdésekről. Ezen a téren a miskolci egyház is osztotta a magyarországi református egyház tagságának vélekedését, melyben egyebek mellett rendszerint kimutatható volt az idegenkedés vagy a mérsékelt (valláserkölcsei alapú) antiszemitizmus is. 1944-ig különösebben nem foglalkoztak a kérdéssel, elfogadták az első két zsidótörvény teremtette új helyzet legitimitását, a német megszállással bekövetkezett vészorszakban pedig egyszerűen túl rövid idő maradt arra, hogy a református püspökök zsidómentő eljárásai (különösen a kikeresztelkedett izraeliták esetében) a helyi gyülekezetekben ismertekké és általánosan követhető mintákká válhassanak.¹³⁴ 1944 márciusa után Miskolc több, mint tízezres zsidósága számára világossá vált, hogy ki kell dolgoznia a túlélés stratégiáit. Május 9-én a presbitérium Mikuleczky Gyula főgondnok követelésére kimondta: semmiképpen nem engedik meg, hogy zsidó áttérők lépjenek a református egyházba, „mivel itt egyesek csak pillanatnyi előnyöket szeretnének nyerni és csak érdekből térnének át, mert faji hovatartozásukat törvényeink határozzák meg.”¹³⁵ Mikuleczky azonban határozatlannak minősítette az egyház fellépését az „akuttá váló zsidókérdéssel” szemben, és „keresztény-nemzeti” elkötelezettségének bizonyítására lemondott főgondnoki tisztéről, nyilván ugyanis néhány esetben a lelkészek lehetőséget adtak zsidók kikeresztelkedésére. (Ami egyébként ekkor már a szigorú faji törvények miatt legfeljebb elméleti lehetőség maradt.) Enyedy Andor május 30-án kelt válaszában kérte Mikuleczkyt, hogy gondolja meg magát, és kinyilvánította, hogy nem kívánja zsidók számára megkönnyíteni az áttérést, továbbá - mivel „az azonosság szent szerelmével magyar fajtánk érdekeit szolgálja” - a látszatát is kerülni akarja annak, hogy a református egyház kikaput biztosítson a zsidóknak a faji törvények kijátszására. (Ld. 5. sz. melléklet)¹³⁶ A dolog tragikumája, hogy két héttel később a miskolci gettó mintegy tízezer lakóját vagonírozták be a megsemmisítő táborokba induló szerelvényekbe, vagyis a tömeges kikeresztelkedés megkönnyítésének legfeljebb gesztusértéke maradhatott volna, így még az sem.

Többször érintettük már a *városhoz*, a helyi közélethez való viszonyt. Összességében elmondhatjuk, hogy kölcsönösen jó kapcsolat alakult ki az egyházközség vezetői és a városháza között. A törvényhatósági bizottságokról szóló 1929/30. tc. 4. §. különben is lehetővé tette, hogy a történelmi egyházak egy-egy képviselője helyet foglaljon a város irányító szervében, a reformátusok esetén ezt egészen 1944-ig Enyedy Andor végezte. Püspökké választásakor Liechtenstein László főispán őszintén köszöntötte Enyedyt „városunk kulturális és társadalmi életének oszlopos tagjaként.”¹³⁷ 1936-ban például Enyedy indítványára megszavazták a helyi mozik helyárainak leszállítását, hogy „a klasszikus és nívós filmek” a társadalom szélesebb rétegei számára legyenek elérhetőek.¹³⁸ De az egyház minden lehetőséget megragadott arra, hogy kulturális rendezvényekkel gazdagítsa annak életét, 1924-ben például nagyszabású egyházművészeti kiállítást rendeztek Miskolcon¹³⁹ stb.

A gyülekezet *népmozgalmi adatait* az 5. sz. táblázatban foglaltuk össze. Látható, hogy a népesség majdnem minden évben pozitív mérleggel zárt, bár ennek nagyváros esetében

jelentősége az el- és bevándorlások miatt kisebb, mint falusias környezetben. A presbitérium rendszeresen értékelte az éves adatokat, és ha kisebb volt a növekedés, megállapíthatta: „úgy látszik, hogy az egyke veszedelme itt is rágja a drága magyar fajtánk gyökereit.”¹⁴⁰ A másik adatsor, amit rendszeresen elemeztek, a házasságkötéseké volt, hiszen ebből lehetett leginkább a - korban rendkívül éles - vegyes házassági harcokra, így a nyereségekre-veszteségekre következtetni. Gyakori volt, hogy a Református Egyházi Értesítőben közzétették a reverzálist adó személyek évsorát, s a népmozgalmi statisztika mellett feltüntették: „hitehagyott testvéreink Isten színe előtt felelnék tettükért”¹⁴¹ stb. Összességében úgy tűnik, sem a születések, sem a halálozások tekintetében nem figyelhetünk meg különlegességet, még a városi közösségekben gyakoribb törvénytelen születések sem mutatnak különösebb eltérést az országos illetve más felekezetek adataihoz képest, vagyis a reformátusok lazább erkölcsére, a családnagyság szerepének eltérő értelmezésére semmi jel nem utal.¹⁴²

Szólnunk kell néhány szót a miskolci reformátusság *társadalmi összetételéről* is. Miskolc felekezeti arányairól, tudjuk, hogy a 18. század végén a reformátusság majdnem 2/3-ados arányt képviselt, a 20. század elejére a katolikusok kerültek (10 %-ot meghaladó) többségbe. (A folyamat mögött a városiasodás, azon belül is a kisipar mellett rohamosan gyarapodó gyáripar szerepét kell kiemelni, mely a környékről nagy tömegű - zömmel katolikus - beköltözőt vonzott.¹⁴³) A város népessége 1920-tól a második világháborúig egyenletesen növekedett, miközben a lakosság felekezeti összetétele alig-alig változott.¹⁴⁴ (Ld. 1. táblázat.) A harmincas évek második felében (nem utolsósorban egyrészt Martintelep Miskolchoz csatolása, másrészt a zsidótörvények következtében) a zsidóság aránya mutatott bizonyos csökkenést, szinte kizárólag a katolikusok javára, a reformátusok stabilan őrizték 28 % körüli részesedésüket. Még meglepőbb, hogy az 1949-es (egyben a felekezeti hovatartozást utoljára firtató) népszámlálás adataiban a reformátusok továbbra is változatlan aránnyal szerepelnek, pedig a város meghatározó népességét alkotó zsidóság szinte teljes megsemmisítése (majd elköltözése) és Nagy-Miskolc létrehozása alapjaiban rajzolta át a város felekezeti arculatát. A katolikusság 19. században megindult térnyerése ekkor vett döntő fordulatot a többi felekezet, így a reformátusok rovására, s a második világháború után meg is haladta az 50 %-ot. De nemcsak a reformátusok aránya tekinthető stagnáló tényezőnek, hanem azoknak a városrészek közötti eloszlása is.¹⁴⁵ (Ld. 2. táblázat.) Míg a katolikusok lényegében valamennyi kerületben tartották a város egészére jellemző 40-44 % körüli arányukat, a reformátusok jóval kisebb arányt képviseltek a város keleti felében, éppen ellentétes tendenciát mutatva, mint a zsidóság. A reformátusok legnagyobb tömörülése a III. kerületben, vagyis az Avasi templom környékén mutatható ki, míg a II-IV. kerület határán lévő Deszkatemplom vonzáskörzetében ennél jóval alacsonyabb.

Joggal tekinthetjük továbbá Miskolc hagyományosan elmagyarosodott lakosságában is a „legmagyarabb” felekezetnek¹⁴⁶ a reformátust, amennyiben az egyház tagjai szinte 100 %-ban a magyart vallották anyanyelvüknek. (Érdekes módon utánuk a sorban a zsidóság következik, míg a katolikusok és evangélikusok arányát a részben felvidéki szlovák származásúak némiképp csökkentik.) Magas (83 %-os) volt körükben az írni-olvasni tudás mutatója is. Ha pedig a felekezeti megoszlás-foglalkozásszerkezet viszonyát szemléljük, további szignifikáns jellegzetességeket találunk. (Ld. 3. táblázat.) Miskolc lakosságának több mint 50 %-a ekkor már egyértelműen a kereskedelmi-ipari szférában helyezkedett el, és ami az iparosokat illeti, azok felekezeti megoszlása szinte pontosan leképezi a város egészének vallási arányait. A reformátusok szinte valamennyi foglalkozási ágban a városi átlagnak megfelelő képet mutatnak (24-35 % között), csupán két szembetűnő csoportban nem. Az egyik a (kis)kereskedőké, melyet - más városokhoz hasonlóan - szinte monopolizált az izraelita polgárság, a másik (s ez talán a legérdekesebb adat), hogy az őstermelők között a reformátusok messze

felülreprezentálják a többi felekezetet, vagyis a peremkerületek és mindenekelőtt az Avas gazdái, szőlőtermelői stb. zömmel a reformátusok közül kerültek ki. Bár az őstermelők között a reformátusok jelentős arányt képviseltek, mégis meg kell jegyezni, hogy e népesség 4/5 része 0-10 holdas kisbirtokos vagy bérlő volt, a néhány nagybirtokos, 100 hold feletti bérlő inkább a katolikusok illetve az izraeliták közül került ki. Mindez egyébként a református lakosság stabilitására is utal, vagyis arra, hogy a régi miskolci családok leszármazottai igyekeztek megőrizni pozícióikat, továbbá magyarázatot jelenthet arra, hogy a református belmisszióban miért kapott kitüntetett szerepet általában a mezőgazdasági népesség és az agrárifjúság. Figyelemreméltó belső megoszlást mutatnak a kategóriákon belül „finomított” adatok is, például az értelmiség esetében. Míg az állami tisztviselők 60 %-át adták a katolikusok (vagyis többet, mint városi átlaguk), a vármegyei és részben a városi tisztviselőknél majdnem fordított az arány a reformátusok javára, a többi felekezet itt nem számottevő. Ennek okát is abban láthatjuk, hogy a vármegyei tisztviselők is többnyire a régi borsodi törzsökös (tehát zömmel református nemesi származású) lakosság soraiból kerültek ki. A két világháború közötti reformátusság tekintélyes, meghatározó világi személyiségei is zömmel a vármegyei elithez kapcsolódtak.¹⁴⁷ (Például Mikuleczky Gyula az 1940-es években alispán egyben főgondnok stb.) A foglalkozási szerkezetnél említjük meg, hogy 1926-ból fennmaradt egy érdekes összeírás a diósgyőri vasgyárban dolgozó, Miskolcon lakó reformátusokról, melyet az egyházi adó kivetése tárgyában készítettek.¹⁴⁸ Ez önmagában arra utal, hogy a hagyományos foglalkozások mellett azért a reformátusok soraiból is egyre többen kerültek a modern nagyipar vonzáskörébe, tehát az nem csupán a városkörnyék - zömmel katolikus - munkaerejét vonzotta. A 460 nevet tartalmazó lista nemcsak létével bizonyítja, hogy az egyházközség vezetői milyen aprólékos gondot fordítottak a hívek társadalmi-foglalkozási összetételének regisztrálására, hanem azt is, hogy a reformátusok között a legkülönbözőbb ipari foglalkozások képviselői is megtalálhatók voltak (lakatos, villanyszerelő, öntész, gépkezelő stb.), de akadt köztük nem egy mérnök, vezető beosztású személy is.

Külön kell szólnunk néhány szót 1938-ban, a *Deszka-templom* felszenteléséről, mely nemcsak a reformátusság, hanem a város életének is kiemelkedő eseménye volt. A szeptember 18-án tartott ünnepséget nagy előkészületek előzték meg, és a méretekre jellemző, hogy 320 ülőhelyet alakítottak ki, és a közelbe nem jutó érdeklődők százainak hangszórókat szereltek fel, és azon keresztül közvetítették az elhangzottakat. A város polgármestere, teljes közéleti elitje, valamint (a római katolikus kivételével) valamennyi egyház képviselője is megjelent. Fekete Bertalan polgármester Farkas püspökhöz intézett levelében kifejezésre is juttatta, hogy „minden hitépítő munkában a jövőben is mindenkor a legnagyobb készséggel” áll a református egyház rendelkezésére. A lenyűgözően szép templom épület kulcsát Barabási Kun József főgondnok vette át, előtte pedig az ünnepség középpontjában Farkas István tartott „drámai erejű, gyönyörű beszédet”.¹⁴⁹ Farkas püspök említett élénk közéleti érdeklődése mellett, tény, hogy erre a beszédére illetve templomszentelési imájára 1938 őszének bel- és külpolitikai helyzete is rányomta bélyegét, melyet a templom erdélyi jellege csak tovább erősített.¹⁵⁰ (Ld. 4. sz. melléklet.) Ugyanakkor tény az is, hogy a megújult Deszka-templomot a református hitélet további fokozása eszközének szánták, mely - Enyedy Andor szavaival - „Isten imádásának méltó, az ige hirdetésének és hallgatásának alkalmas helye” lett. A templom későbbi tagadhatatlan hatásáról talán idézzük a gazdaijak 1940. október 22-én tartott konferenciájáról szóló beszámolót: „Valami csodálatos volt, kint szóltak a szirénák, futottak az emberek, mindenki lelkét eltöltötte a háború réme, a félelem, bent az Isten üzent a szolgálain keresztül és erősödött a lelkünk és öltötte magára a lélek fegyvereit.”¹⁵¹

Végül az egyházközség életének többször érintett *eseménytörténetét* a harmincas évek végével, a második világháború éveivel kell zárunk. A területi revízió (különösen az első

bécsi döntés nyomán a Felvidék visszatérése), mint említettük, magasra lobbantotta a nemzeti és vallási érzelmeket a térségben.¹⁵² Meg kell még állapítanunk, hogy mindez a jövőt illetően hihetetlen optimizmussal is párosult, amely majd a háborús szenvedések feldolgozása szempontjából lesz döntő jelentőségű. Jellemző például Bottlik István egyházmegyei gondnok értékelése 1938 végén: „Ebben az országban, mely többet termel, mint amennyit elfogyaszt, nem lesznek éhezők, itt a holnap képe boldogabb lesz, mint a tegnapé volt és az idők kohójában nem romboló, hanem alkotó erők fognak fejlődni, mert azokat a feszítő erőket, melyeket az elkeseredés fűt, levezeti a szociális igazság érvényesülésének intézményes biztosítása, mely szintén történelmi feladata a kormánynak, a magyar keresztyénségnek pedig nagy hivatása a kormányt ennek a feladatnak a megvalósításában támogatni, mert a szociális igazság a krisztusi igazságból fakad.”¹⁵³ Enyedy Andor 1943-ban kérte felmentését lelkész elnöki teendői alól, helyére Komjáthy Aladár került, aki 1944 tavaszán világosan mérte fel az egyházra leselkedő újabb háborús veszélyt: „adja a minden kegyelem atyja, hogy ezt a presbitériumot ne a háborús veszteglés jellemezze, hanem a háború szerencsés befejezése utáni alkotás.”. Felhívta a figyelmet, hogy ne az egyházi munka akadályaira, hanem eredményeire koncentráljanak. Ezek között is első helyen említette a fiú és lány népfőiskola létrehozását.¹⁵⁴ A háború megpróbáltatásait azonban Komjáthy már nem érthette meg, és a korábbi lelkészválasztás kapcsán oly sikeresen kiegyenlítő szerepet játszó lelkész július 7-én meghalt, helyére Nagy József került.¹⁵⁵ Az 1940-es évek első felében az egyház vezetőiben tovább fokozódott a nemzet- és egyházféltés hazafias jellegű törekvése. 1942 augusztusában például Horthy István halálakor úgy vélték, a gyász érzésének három irányúnak kell lennie: az elhunyt fiú, az atya és „a hős példája nyomán magasztos céljait elérő nemzet” irányában.¹⁵⁶ De maga Enyedy is úgy vélte (egy, a polgármesterhez intézett meghívójában), hogy még a tapolcai hiterősítő konferenciának is az alábbiakat kell elmélyítenie: „bizalom a vezetők iránt, kitartás, a belső fronton, ez ma mindenki kötelessége.”¹⁵⁷

Az ősz végén Miskolcot is elérő háborús front számos megpróbáltatást hozott a miskolci református egyház vezetőire és tagjaira egyaránt, melyek számbavétele már átvezet egy következő korszakba. A december eleji ostrom következtében számos egyházi épület károsodott. (Teljesen tönkrement a „forgóhíd” felrobbantásakor a Széchenyi u. 46. sz. alatti református épület, a Vay utcai és a kórházi imaterem. A nagy templomok közül a Kossuth utcaiban tetőzet- és ablakjavítás után lehetett istentiszteletet tartani, az avasiban azonban egy hatalmas belövés miatt nem. A Palóczy utcai gyülekezeti teremnek és az iskolának csak a bútorai semmisültek meg, de nem belövés, hanem az orosz katonák lefoglalása következtében. A Deszka-templom sérülései - a presbitérium jelentése szerint - „kisebb méretűek” voltak, későbbi lelkipásztori tájékoztatás szerint az oldalfalát érte egy nem túl nagy, de évekig kijavíthatatlan találat.¹⁵⁸ Az oktatási intézményekben a megszálló hadseregek végeztek hatalmas pusztítást.¹⁵⁹) Ennél is fontosabb volt, hogy a miskolci lelkipásztorok a helyükön maradtak a legnehezebb időszakban is, 1944. november 12. és december 31. között 86 istentiszteletet, 250 áhítatot, 18 úrvacsoraosztást, számos egyéb szolgálatot végeztek a pincékben, óvóhelyeken is, s nem egyszer előfordult, hogy a temetést a fegyverropogás miatt nem lehetett rendesen megtartani.¹⁶⁰ A református lelkipásztorok helytállásának megkapó dokumentumai azok a jelentések, melyeket az ostrom alatti „pinceszolgálatokról” készítettek. A többhetes óvóhelyen töltött időszak felértékelte az oda menekült lelkészek szerepét, s amikor december 4-én feljöhettek a pincékből, az öröm első hullámának csakhamar az orosz katonák kegyetlenségei vetettek véget. A rablások, fosztogatások, erőszakos cselekmények között a lelkipásztorok sokaknak nyújtottak lelki vigasztalást.¹⁶¹ Ugyanakkor az egyház szervezettségét mutatja, hogy az ostrom legnehezebb hónapjaiban is fenntartották a folyamatos ügyvitelt, szervezeten kapcsolódtak a romeltakarítás és az élet újrarendezése munkájába.¹⁶²

Jegyzetek

- ¹ Balogh-Gergely, 1992. 130. p.; Pr.jkv. (A) 1918. szeptember 24. (bekötött levelek). Tüdös István 19 éves lányát alig egy héttel korábban szintén a példátlan erősségű járvány ragadta el. Ld. még: *Miskolczi Napló*, 1918. október 9. 2. p. 1918-1920 között egyébként a város sokat szenvedett különféle betegségektől, több ízben szünetelt az iskolai oktatás. Ld. pl. B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 6864/1920. sz. stb.
- ² Pr.jkv. (A) 1918. október 20.
- ³ Kormos László: A református egyház a magyar politikai életben. In: SAE, 1978. 271-293. p., 273. p.; Rátki András: A Tanácsköztársaság történetének első szakasza megyénkben. In: *Borsodi Szemle*, 1969. 1. sz. 1-10. p., 5. p. (Az említett értekezletet tévesen április 1-re teszik.) A református egyháznak a proletárdiktatúrához való viszonyáról: *Bolyki-Ladányi*, 1987. 36-43. p.; általában 1919 egyházpolitikai kérdéseiről legutóbb: *Fazekas Csaba*: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In: *Pölöskei Ferenc - Stemler Gyula (szerk.): Múltból a jövőbe. Tanulmányok. Bp., 1997. (Az ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszékének doktori iskolája. 1. Füzet.)* 63-101. p.
- ⁴ *Reggeli Hírlap*, 1919. április 3. 2-3. p.
- ⁵ Ld. pl. B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 108.446/1920. sz.
- ⁶ *Csorba László (szerk.): A miskolczi ref. főgymnasium értesítője az 1919/1920. iskolai évről. Miskolcz, 1920. (továbbiakban: Ért.: Gimn. 1919/20.)* 3-4. p.
- ⁷ A Tanácsköztársaság eseményei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Miskolc, 1968. 60. p.; ld. még: *Lehoczky Alfréd (szerk.): A Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon. Miskolc, 1969.*
- ⁸ Pr.jkv. (A) 1918. december 8. Beiktatására: *Miskolczi Napló*, 1918. december 20. 2. p.
- ⁹ HOM HTD 58.482.1. Mindehhez hozzájárult, hogy a gyülekezeti nyilvánosság ügyét leginkább szolgáló értesítő megjelentetését is 1919 márciusától felfüggesztették, s csak 1921-ben indult újra. *Református Egyházi Értesítő*, 1921. március 27. 6. p.
- ¹⁰ Révész Kálmán püspöki jelentése: SRKLT. HKF. I. 5/16. 1920. július 1.
- ¹¹ Utóbbi azért is érdekes, mert rávilágít a proletárdiktatúra különböző szintjei közötti fejtelenségre. Míg a helyi direktóriumok tiltották az úrvacsorai bor vételezését, a Forradalmi Kormányzótanács ennek - propagandisztikus célzatú - engedélyezéséről döntött: *Imre Magda - Szücs László (szerk.): A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919. Bp., 1986. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. 3. Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek, XIII.)* 234. p.
- ¹² Vö. *Dán*. 5,3. Más alkalommal találóan így fogalmazott: „[sokan] már azt hitték, belevesztem a veres tengerbe, pedig - a nagy Istennek legyen érte hála - száraz lábbal mentem át azon.” Vö. *2Móz.* 14,28-29.
- ¹³ Ért.: Gimn. 1919/20. 3-4. p.
- ¹⁴ A Tóth Béla iránti egyházi bizalmat mutatja továbbá, hogy amikor egyházkerületi jegyzővé jelölték, egyhangú szavazással választották meg. *Román*, 1926. 61. p. Megjegyzés: Bizonyára ezzel áll összefüggésben, hogy az - amúgy példás rendben vezetett - presbiteri jegyzőkönyvek közül az 1919. február 2. - 1920. január 11. közötti bejegyzések utólag kiemelésre kerültek és teljesen hiányoznak: Pr.jkv. (A) 1919-1920.
- ¹⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 19665/1919. sz.

- ¹⁶ Hegyaljai Kiss Géza - Nádházy Bertalan: Mit akar a Kálvinszövetség? Két előadás. Miskolc, 1928. (továbbiakban: *Hegyaljai Kiss-Nádházy*, 1928.) 6. p.
- ¹⁷ Megjegyezzük, ennek következménye lett, hogy különösen a harmincas években, a rezsim megmerevedése idején a rendszerrel szemben kritikus paraszti, illetve polgári ellenzéki mozgalmak (például népi írók, kiskazda mozgalom stb.) szoros kapcsolatban álltak a hazai kálvinizmussal, s az 1945-1948 közötti demokratikus kísérlet idején meghatározó szerepet játszottak. A témát röviden összegeztük legutóbb: *Fazekas, Csaba*: Political Catholicism and Christian Political Organizations in Hungary between the Two World Wars. In: *Kaiser, Wolfram (ed.): Political Catholicism in 20th c. Europe*. Vienna, 1999. (megjelenés alatt)
- ¹⁸ *Miskolci Napló*, 1918. november 13. 5. p.
- ¹⁹ SRKLt. HKF. I. 5/16. 1920. július 1.
- ²⁰ A korabeli sajtóban erről pl.: *Magyar Jövő*, 1921. 213. sz. 3. p.
- ²¹ A vitáról többek között ld.: *Bíró Sándor - Szilágyi István (szerk.): A magyar református egyház története*. Bp., 1949. 409-413. p.; *Jánossy Imre*: Teológiai irányzatok. In: SAE, 1978. 357-386. p.; *Bolyki-Ladányi*, 1987. 44-59. p.; *Pál László*: A történelmi kálvinizmus. In: *Ladányi Sándor (szerk.): Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára*. Bp., 1986. 151-184. p. Stb.
- ²² Jellemző példaként megemlíthetjük, hogy Enyedy Andor már 1920-ban azt javasolta az egyházkerületi közgyűlésen, hogy az egyháztagok lelki életének gondozására azonnal szervezzenek hitépítő konferenciákat. SRKLt. HKF. I. 5/16. 1920. július 1.
- ²³ *Hegyaljai Kiss-Nádházy*, 1928.
- ²⁴ Az említett püspökökhöz képest szembevetendő, hogy Enyedy Andornak nem rendezték még sajtó alá írásait, beszédeit, méltatása is éppen csak megkezdődött: Enyedy emlékkönyv, 1992., különösen: *Kóris Lajos*: Életút és munkásság. In: Uo. 29-38. p. (továbbiakban: *Kóris*, 1992.) Személyére vonatkozóan használtuk még (további hivatkozás nélkül): *Szentimrei Mihály*: Enyedy Andor. In: *Református Egyház*, 1990. 6. sz. 130-132. p.; *Kóris Lajos*: Tiszáninnen lemondott püspöke, dr. Enyedy Andor. In: *Confessio*, 1990. 3. sz. 123-127. p.
- ²⁵ Egy könyvjelzőként fennmaradt levélkéje alapján is feltételezhetjük, nem a legjobb anyagi körülmények között kezdte meg miskolci szolgálatát: RFMK Ht. Lelkesszé választásáról pl.: *Miskolci Napló*, 1922. 265. sz. 2. p.
- ²⁶ Ld. erről pl.: *Magyar Jövő*, 1920. 235. sz. 2. p.; Pr.jkv. (A) 1920.
- ²⁷ A teljesség igénye nélkül: Nekem az élet Krisztus. Tahitótfalu, é.n. [1927.]; Miért jött Jézus? Egyházi beszédek. Miskolc, 1932.; Ezek a boldogok... A boldogság útját keresők szolgálatára a Hegyi Beszéd nyomán. Bp., 1934.; Krisztus és... Bp., 1934.; ...És szóla nekik példázatokban... Jézus példázatainak magyarázata. Bp., 1935.; Hit és csoda. Jézussal a csodák világában. Bp., 1936.; Jézus Krisztus földi élete. Bibliaórai anyag. Bp., 1937.; Isten Fia és Isten fiai. Négy elmélkedés az Istenfiúságról. Miskolc, é.n. [1937.] (továbbiakban: *Enyedy*, 1937.) stb. Ld. még részletesen: *Kóris*, 1992. 36-37. p. Az igehirdetés általános kérdéseiről: *Boross Géza*: Igehirdetés. In: SAE, 1978. 406-417. p.
- ²⁸ Utalás: *Jel.* 3,17.
- ²⁹ *Enyedy Andor*: A református jellem. In: *Református Egyházi Értesítő*, 1933. szeptember 15. 1-3. p.
- ³⁰ *Enyedy*, 1937. 33. p.
- ³¹ Ezekre ld. pl.: *Égő csipkebokor*. Rádiópédikációk 1935/36. évből. Bp., 1937. (Kálvin könyvtár, 19-22.); Enyedyre pl.: *Enyedy*, 1937.18-22. p.
- ³² *Enyedy Andor*: A református jellem. In: *Református Egyházi Értesítő*, 1935. november 15. 5-6. p.

- ³³ Egy jellemző példaként ld.: *Enyedy Andor*: Evangéliumi üzenet a tokaji szüret ünnepén. A szövetség bora. Igehirdetés. Miskolc, 1946. Ennek egy példánya: HOM HTD 58.283.1.
- ³⁴ Farkas István összegyűjtött prédikációi: *Farkas István*: Krisztus nyomában. - Farkas István ref. püspök evangéliumi bizonyágtevései. Miskolc, 1940. (továbbiakban: *Farkas*, 1940.) 40. p.
- ³⁵ Ld.: *Farkas*, 1940., több helyen, illetve pl.: *Farkas István*: Imádkozzál! Miskolc, 1942. Ennek egy példánya: HOM HTD 74.317.1. stb.
- ³⁶ Ld. pl. a magyar család intézményes védelméről: *Magyar Jövő*. 1935. 260. sz. 3., 5. p.; a kommunizmus és az újpogányság elleni harcról: *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1935. 256. sz. 3. p. stb.
- ³⁷ Például 1934-ben: „A magyar fajta védelme”: *Farkas*, 1940. 231-239. p. stb.
- ³⁸ *Farkas*, 1940. 91. p.
- ³⁹ *Református Egyházi Értesítő*, 1940. 1. sz. 6. p.
- ⁴⁰ *Farkas*, 1940. 44-47. p.
- ⁴¹ Ld. pl.: *Farkas István*: Magánügy-e a vallás? Miskolc, 1924. Egy példánya: HOM HTD 61.103.1. Stb.
- ⁴² B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1903/a. 171kgy/1935. sz.
- ⁴³ Vonatkozó országos publicisztikáinak illusztrálására ld. pl.: *Enyedy Andor*: A hitetlenség romboló hatása a közéletben. In: *Protestáns Szemle*, 1925. 137-143. p. stb.
- ⁴⁴ *Enyedy Andor*: Kisebbség, többség és a Lélek. In: *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1938. június 5. 1. p.; korábban ld. hasonlóan: *Enyedy Andor*: A karácsony ára. In: *Reggeli Hírlap*, 1934. december 25. 1. p. stb.
- ⁴⁵ *Enyedy Andor*: A hetven éves kormányzó. In: *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1938. június 18. 1. p.
- ⁴⁶ *Enyedy Andor*: Az épülő és építő egyház. In: És lön világosság. Emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából. Bp., é.n. [1941] (továbbiakban: *Enyedy*, 1941.) 330. p.
- ⁴⁷ *Enyedy*, 1941. 323-324. p.
- ⁴⁸ *Enyedy*, 1941. 328-329. p.
- ⁴⁹ Vö. pl. *Bolyki i-Ladányi*, 1987. 53. p. stb.
- ⁵⁰ Ld. a témáról átfogóan: *Dobos László Gábor*: Belmissziói és szociális irányzatok a protestáns egyházakban és vallásos szervezetekben. In: *Lendvai L. Ferenc (szerk.): A magyar protestantizmus, 1918-1948*. Bp., 1987.; *Barcza József*: A magyarországi református ifjúsági egyesületek és mozgalmak egyháztörténeti háttere a két világháború között. In: *Tenke Sándor*: Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században. Tanulmányok, emlékezések és dokumentumok, különös tekintettel a Soli Deo Gloria Szövetség történetére. Bp., 1993. (továbbiakban: *Tenke (szerk.)*, 1993.) 31-55. p.
- ⁵¹ *Enyedy Andor*: A gyülekezeti leánykörökről. In: *Tildy Zoltán - Enyedy Andor (szerk.): Miskolci reformátusok képes naptára az 1927-ik közönséges évre*. Tahitótfalu, 1926. s.p.
- ⁵² Ld. pl. *Bolyki-Ladányi*, 1987. 49., 53. p. stb.
- ⁵³ *Hegyaljai Kiss-Nádházy*, 1928. 19. p.
- ⁵⁴ Mi a „belmisszió”? In: *Református Egyházi Értesítő*, 1934. szeptember 15. 1-2. p.
- ⁵⁵ Közölte pl.: *Református Egyházi Értesítő*, 1934. szeptember 15. 4-6. p.

- ⁵⁶ Zsedényi Béla: Miskolc szellemi élete és kultúrája. Miskolc, 1929. (A Miskolci Ev. Jogakadémia Tudományos Értekezéseinek tára, 32.) (továbbiakban: Zsedényi, 1929.) 70. p.
- ⁵⁷ *Református Egyházi Értesítő*, 1940. 2. sz. 4. p.
- ⁵⁸ *Református Egyházi Értesítő*, 1925. február 22. 1-2. p.
- ⁵⁹ Uo. 6. p.
- ⁶⁰ A Miskolci Kálvin-Szövetség ügyrendje. Miskolc, 1926. 8. p.
- ⁶¹ *Református Egyházi Értesítő*, 1931. január 15. 7. p.
- ⁶² A miskolci egyház munkáinak bemutatkozása. In: *Református Egyházi Értesítő*, 1934. november 15. 1-9. p.
- ⁶³ A kórházmisszió aktivitására jellemző, hogy Miskolcon külön missziós otthont akartak létrehozni. *Magyar Jövő*, 1932. 101. sz. 2. p. Törekvéseiket az egyházkerület is támogatta: SRKLt. HKF. I. 5/16. 1932. október 12-13.
- ⁶⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 3668/1935. sz.
- ⁶⁵ Ld. pl. *Református Egyházi Értesítő*, 1929. november 30. 2-4. p. stb.
- ⁶⁶ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 20458/1928. sz. A levélből kiderül, hogy 927 telén összesen mintegy 10 ezer pengő segélyt osztottak szét a rászorulóknak között!
- ⁶⁷ Ld. pl. 1935. évi munkájukról: *Református Egyházi Értesítő*, 1936. február 15. 5-12. p.; 1934. március 24. 10-12. p. stb. Ld. még: Várady, 1990/1. 46. p.
- ⁶⁸ Ld. pl. B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 40351/1926. sz.
- ⁶⁹ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 8145/1935. sz. Az egyesületről ld. még részletesen: Barcza Józsefné: A Magyar Keresztény Leányegyesületek Nemzeti Szövetsége és a Református Keresztény Leányegyesületek Szövetsége. In: *Tenke (szerk.)*, 1993. 84-99. p. stb.
- ⁷⁰ *Miskolci Napló*, 1926. augusztus 25. 5. p.; *Református Egyházi Értesítő*, 1933. november 15. 3-6. p.; *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1938. június 14. 2. p., 1938. június 18. 5. p. stb.
- ⁷¹ Ld. röviden: Szegőfi Anna: Az első világháború előtt alakult miskolci egyesületek. In: *Dobrossy István (szerk.)*: Levéltári Évkönyv, IX. Miskolc, 1997. 213-269. p., 241. p. Minderről részletesebben ld. Dienes Dénes tanulmányát a Deszkatemplom felszentelésére készült kötetben, ld. Bevezetés 2. sz. jegyz. 71-73. p. Ill.: *Magyar Jövő*, 1926. 298. sz. 3. p.
- ⁷² B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 1183/1937. sz. A Fülléregylet gazdálkodására ld. még: 4945/1942. sz. stb.
- ⁷³ Péchy-Horváth, 1939. 24. p.
- ⁷⁴ Határozott követelés formájában pl.: Czinyéry Barna: Sürgős feladataink. In: *Református Egyházi Értesítő*, 1929. április 1. 6-7. p. stb.
- ⁷⁵ *Református Egyházi Értesítő*, 1932. június 15. 11-13. p.
- ⁷⁶ Várady, 1990/1. 49. p. stb.
- ⁷⁷ *Református Egyházi Értesítő*, 1940. 2. sz. 10. p.
- ⁷⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 1929/1944. sz.
- ⁷⁹ Pr.jkv. (A) 1933. január 10. stb. A KIE történetéhez, kirándulásaihoz stb. ld. még: Várady, 1990/2. 10-12. p. Általánosságban ld. pl.: Páll László: Ifjúsági mozgalmak. In: SAE, 1978. 443-459. p.; Kovács Bálint: A Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE). In: *Tenke (szerk.)*, 1993. 56-83. p.; Páll László: A Bethlen Gábor Körök. Országos Magyar Protestáns Diákszövetség. Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség. In: Uo. 100-113. p.

- ⁸⁰ Pr.jkv. (A) 1938. október 1.; részletesen: SRKLt. K.Cs. III. 6/11.
- ⁸¹ Az egyesület összes levelezése: B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 3849/1944. sz.
- ⁸² További részletes hivatkozások nélkül használtuk: Tájékoztató a miskolci református egyházközség tagjai számára. Miskolc, 1935. (nyomtatvány, fellelt példányai: SRKLt. HKB. I. 28/b.; HOM HTD 53.3546.1. továbbiakban: Tájékoztató, 1935.); ill.: Szabályrendelet a Miskolci Református Egyházközség munkarendjéről. Pr.jkv. (A) 1939. (bekötött kézirat). Az egyház személyi és anyagi viszonyainak későbbi ismertetéséhez használtuk még: Miskolc egyházai. In: *Felsőmagyarország*, 1934. augusztus 5. 5-6., 9. p.; *Illyés Bertalan*: A miskolci református egyház. In: *Halmay Béla - Leszih Andor (szerk.)*: Miskolc. Bp., 1929. (Magyar városok monográfiája) 190-194. p.
- ⁸³ Ld. pl.: *Illyés Bertalan*: A Tiszáninnen Református Egyházkerület névkönyve, 1927. Miskolc, 1927. 19. p.; A protestáns egyházak és lelkészeinek névsora. In: *Gegus Dániel - Hohenlohe Károly György (szerk.)*: Magyar Protestáns Almanach az 1933. évre. Bp., é.n. [1933.] 319-358. p., 334. p.; a három lelképásztori állás megváltozott díjleveleire: SRKLt. HKF. I. 5/16. 1932. április 15. stb.
- ⁸⁴ A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt negyedik budapesti országos zsinat által alkotott kilenc törvénycikk. Bp., 1933. Körültekintő, (itt nem részletezhető, de később a miskolci egyházközségben is részben beigazolódó kritikai észrevételekkel teljes) elemzését ld.: *Novák István*: A Magyarországi Református Egyház új alkotmánya. Miskolc, 1936. (A Miskolci Ág. hitv. Ev. Jogakadémia szemináriumainak értekezései, 8.) (továbbiakban: *Novák*, 1936.) küln. 16-18. p. Az egyházi törvényeket egyébként a város polgármestere is kihirdette, ld. pl.: B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 20679/1938., 1476/1940. sz.
- ⁸⁵ 1943-ban a központi egyházrésznek 1428, az alsóvárosnak 1814, a felsővárosnak 1784 választója volt. SRKLt. R.B. I. 1/1.
- ⁸⁶ Megjegyzés: A későbbi miskolci lelképásztorok (pl. 1941-től Novotny Gyula stb.) tevékenységének ismertetésétől el kell tekintenünk.
- ⁸⁷ A magyarországi református egyház egyetemes névtára az 1930-1932. évekre. Bp., 1930. 178. p. Felhasználtuk még ugyanezen névtár 1935. és 1941. évi kötetét is. A lelkészi karra ld. még: *Várady*, 1989. 410. p.
- ⁸⁸ Részletesen: SRKLt. S.E. VII. 4/1.; SRKLt. HKF. I. 5/16. 1930. június 26.; Pr.jkv. (A) 1930. február 15. Ráadásul a települést 1935. január 1-vel Miskolchoz csatolták, így két miskolci anyaegyházközség jött létre. *Reggeli Hírlap*, 1934. december 28. 2. p.; *Reggeli Hírlap*, 1935. január 1. 1. p. stb.
- ⁸⁹ *Novák*, 1936. 18. p.
- ⁹⁰ Pr.jkv. (A) 1936. október 19.; *Református Egyházi Értesítő*, 1936. november 15. 4-5. p.
- ⁹¹ Ld. pl.: *Református Egyházi Értesítő*, 1940. 1. sz. 3-4. p.
- ⁹² *Református Egyházi Értesítő*, 1931. január 15. 2-3. p. Ld. részletesebben: *Szőnyi György*: Istentisztelet. Kegyesség. In: SAE, 1978. 398-405. p.
- ⁹³ A templomi rendről. In: *Református Egyházi Értesítő*, 1929. június 1. 1-3. p.; ld. még: *Jégh Gyula*: Egy pár gondolat az egyházi-énektanításról a középiskolákban. In: *Református Egyházi Értesítő*, 1935. június-szeptember. 7-11. p. A Kossuth utcai és Deszka-templomi kántori szabályrendeletet ld.: Pr.jkv. (A) 1943. október 28. Általánosságban: *Barcza Józsefné*: A református egyházi ének- és zeneügy. In: SAE, 1978. 418-431. p.
- ⁹⁴ Ld. pl.: B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 21007/1926. sz. stb.
- ⁹⁵ Az 1938-as engedélyeztetéshez például be kellett mutatni a sajtókamarai tagságot illetve a - zsidótörvények miatt - a szerkesztők származási igazolásait is. Ld. erről: B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 2527/1944. sz.

-
- ⁹⁶ SRKLT. R.A. VI. 1/39.
- ⁹⁷ Ld. pl.: A tékozló fiú története. Kiadják a miskolci református vallásoktatók. Miskolc, 1944. Egy példánya: HOM HTD VI.73.78.1.
- ⁹⁸ Többek között: *Veres Imre*: A miskolci ref. egyházközség anyagi élete. In: *Református Egyházi Értesítő*, 1936. március 15. 9-10. p.
- ⁹⁹ A leánygimnázium támogatására részletesen ld. pl.: B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 20728/1941. sz. További telekjuttatásokra: *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1938. június 26. 4. p. stb.
- ¹⁰⁰ Ld. pl. *Reggeli Hírlap*, 1931. 9. sz. 2. p.
- ¹⁰¹ Ilyen tartalmú kérvényeket ld.: SRKLT. R.B. I. 1/1.
- ¹⁰² HOM HTD 67.149.22-23.
- ¹⁰³ A beadványt ld.: SRKLT. R.B. I. 1/1. De a lelkészek részéről is fogalmazódott meg segélykérelem, pl.: B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 3242/1935. sz.
- ¹⁰⁴ *Reggeli Hírlap*, 1932. június 1. 2. p.
- ¹⁰⁵ Számos vonatkozó iratot ld.: SRKLT. R.B. I. 1/1.; B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. (több helyen) illetékek elengedésére: uo. 8604-8655/1935. sz., a leányegyletnek tapolcai üdülőjével kapcsolatos köveztvám elengedésére: B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1903/a. 65/h.kisgy/0 stb.
- ¹⁰⁶ Pr.jkv. (A) 1940. május 26. stb.
- ¹⁰⁷ SRKLT. R.B. I. 1/1.
- ¹⁰⁸ *Deák*, 1985. 52. p.; ld. még: SRKLT. R.A. VII. 1/21.
- ¹⁰⁹ *Farkas István*: Püspöki jelentés. Miskolc, 1937. november 10. Sárospatak, 1937. 15-17. p.
- ¹¹⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 32099/1935. sz.
- ¹¹¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1903/a. 233kgy/1926., 169kgy/1928. sz.
- ¹¹² B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 6310/1926. sz.; SRKLT. HKF. I. 5/16. 1921. július 5.
- ¹¹³ SRKLT. R.B. I. 1/1.
- ¹¹⁴ A témával részletesen nem foglalkozhattunk, ld. erről *Olajos Csaba* tanulmányát a „tetemvári fatemplomokról” a Deszkatemplomról készült kötetben. (Bevezetés, 2. sz. jegyz. 185-231. p.) Éppen ezért a vonatkozó sajtócikkek, publikációk ismertetésétől eltekintünk.
- ¹¹⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 14990/1937. sz.
- ¹¹⁶ Az építkezésre vonatkozó, terjedelmes iratcsomó: B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 12648/1938. sz.
- ¹¹⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 21381/1928., 21319/1930. sz.; IV.B. 1903/a. 137kisgy/4319.ki.1930. sz., a vízvezetékre ld. még: *Magyar Jövő*, 1928. 163. sz. 3. p.
- ¹¹⁸ Ld. például: Igazgatói jelentés a miskolci ref. elemi iskolák 1932-33. tanévről. In: *Református Egyházi Értesítő*, 1933. június 15. 8-16. p.
- ¹¹⁹ Ért.: Gimn. 1919/20. 6. p.
- ¹²⁰ SRKLT. Kff. V. 2. 11. p.
- ¹²¹ Minderről ld.: SRKLT. Kff. V. 2. 8-12. p.; A miskolci Református Lévy József Gimnázium Évkönyve az 1937-38. tanévről. Miskolc, é.n. [1938.] 27-28. p.; A miskolci Református Lévy József Gimnázium Évkönyve az 1940-41. tanévről. Miskolc, é.n. [1941.] 24-25., 47. p.; *Felsőmagyarország*, 1934. augusztus 8. 3. p.

- ¹²² Ld. pl.: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Miskolci Tóth Pál Nőnevelő Intézete leány-gimnáziumának, leánylíceumának és a velük kapcsolatos internátusának értesítője az 1943-44. iskolai évről. Miskolc, 1944. 22-24. p.
- ¹²³ Pr.jkv. (A) 1939. február 6.; *Enyedy Andor*: Reformátusok - római katolikusok. In: *Református Egyházi Értesítő*, 1932. december 15. 11-12. p. Az egyházmegye felekezeti viszonyairól: *Román*, 1926. 156-158. p.
- ¹²⁴ Ld. pl.: *Szabó István*: „Imádság Szent István király jobbkezehez.” In: *Református Egyházi Értesítő*, 1933. március 15. 3-6. p., István király jobbkezének kalandos története. In: Uo., 1933. április 15. 7-14. p. stb.
- ¹²⁵ A tárgyalás és a visszhang híreit folyamatosan közölte: *Református Egyházi Értesítő*, 1934. február 15. 2-6., március 24. 6-10. stb.
- ¹²⁶ *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1938. május 24. 4. p. A kényelmetlenség érzést csak fokozta a Szent Jobb országjáró körútja, melynek során július 4-én érkezett az aranyvonat Miskolcra. *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1938. június 9., 1938. július 5. A kérdésről ld. még: *Beliczay Angéla*: Részt vehetünk-e mi reformátusok az eucharisztikus kongresszuson? Bp., 1938.
- ¹²⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 11981/1938. sz.
- ¹²⁸ Megjegyzés: a Batthyány és Tárkányi Béla utcák sarkán álló - ma is az erdészetnek otthont adó - épület szobordíszé még most is a jelzett épületen látható Miskolcon.
- ¹²⁹ *Református Egyházi Értesítő*, 1929. szeptember 7. 6. p.; 1929. október 6. 1-3. p.
- ¹³⁰ *Enyedy Andor*: Kereszt a városházán. In: *Református Egyházi Értesítő*, 1938. június 20. 3-4. p.
- ¹³¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 27398/1939. sz. További sérelmekről ld. még: *Szontagh Vilmos*: A protestáns egyházak iskolafenntartási autonómjogát ért sérelem. Miskolc, 1927. (A miskolci jogászélet könyvtára, 25.)
- ¹³² B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 10438/1940. sz.
- ¹³³ Ld. pl.: *Református Egyházi Értesítő*, 1940. 4. sz. 6. p.
- ¹³⁴ Ennek ellenére az üldözött zsidóság életének és javainak mentéséből a református egyház számos helyi és országos vezetője illetve tagja vette ki a részét, olykor saját biztonságának kockáztatásával is. Ld. erről pl. *Bereczky Albert*: A magyarországi református egyház a zsidóüldözés ellen. Bp., 1945.; *Barcza József*: Az 1944/45-ös események és Révész Imre jelentősége. In: *Barcza-Dienes*, 1999. 143-154. p. (továbbiakban: *Barcza*, 1999.) 147-149. p. stb.
- ¹³⁵ Pr.jkv. (A) 1944. május 9.
- ¹³⁶ Mikuleczky vissza is vonta lemondását, és maradt főgondnoknak a háború végéig, amikor ismét Barabási Kun József-re ruházták e tisztséget. Pr.jkv. (A) 1944. július 9.
- ¹³⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1903/a. 6kisgy/1942. sz.
- ¹³⁸ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1903/a. 3kg/1936.
- ¹³⁹ HOM HTD 53.298.2.
- ¹⁴⁰ Pr.jkv. (A) 1940. január 7.; *Református Egyházi Értesítő*, 1940. 1. sz. 11. p.
- ¹⁴¹ A probléma korabeli általános teológiai értékeléséről pl.: *B. Pap István*: A róm. katolicizmus bántó és veszedelmes felfogása a vegyesházasságokról. In: *Sebestyén Jenő (szerk.)*: Református almanach az 1928. évre. Bp., 1928. stb.
- ¹⁴² Az ilyen irányú vádak a statisztikák alapján cáfolta többek között: *Marjalaki Kiss Lajos*: Néhány „református bűn” a statisztika tükrében. In: *Református Figyelő*, 1929. november 9. 539. p.

- ¹⁴³ Ld. erre pl.: *Zsedényi*, 1929. 53-60. p.; *Marjalaki Kiss Lajos*: Régi népszámlálások Miskolcon. Miskolc, é.n. [1930] (továbbiakban: *Marjalaki*, 1930.) stb.
- ¹⁴⁴ A felekezeti összetételről részletesen: *Kovács Alajos*: Miskolc lakosságának összetétele. In: *Magyar Statisztikai Szemle*, 1930. 5. sz. 353-378. p. (továbbiakban: *Kovács*, 1930.) 362-365. p.
- ¹⁴⁵ A város négy kerületét a Széchenyi és Kazinczy utcák (3-as és 26-os útvonalak) vonalának megfelelően (metszéspontban a „villanyrendőrrel”) alakították ki, az I. a délkeleti, a II. az északkeleti kerület volt, a nyugati oldalon a Széchenyi utcától délre a III., északra a IV. kerülettel. (A beosztás egyébként társadalomstatisztikai szempontból nem túl szerencsés, hiszen eltűnik benne a sokkal jellegzetesebb belváros-külváros különbség. Vö. *Kovács*, 1930. 362. p.) Az 1930-as népszámlálás felekezeti adataiban a kerületenkénti megoszlás ugyanazokat az értékeket mutatta, mint 1920-ban, az eltérések nem haladták meg az 1-3 %-ot.
- ¹⁴⁶ *Kovács*, 1930. 364. p.
- ¹⁴⁷ *Kovács*, 1930. 373-377. p. Használtuk még: *Bozsikné Mengyel Katalin*: Miskolc polgárságának gazdasági és politikai viszonyai 1920-1930 között. In: *A Miskolci Egyetem Közleményei. Bölcsész- és Társadalomtudományi Közlemények*. Miskolc, 1994. 17-32. p. A népesség-, foglalkozás- és egyéb statisztikai adatokra részletesen: *Karner Károly*: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. Debrecen, 1931. (Theológiai tanulmányok, 14.), ld. továbbá általánosságban pl.: *Schneller Károly*: A református lakosság szociális és gazdasági viszonyai. Kecskemét, 1936. stb.
- ¹⁴⁸ SRKLt. R.B. I. 1/1.
- ¹⁴⁹ *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1938. szeptember 17. 5. p.; szeptember 20. 5. p.; szeptember 24. 3. p.
- ¹⁵⁰ Az ünnepségen elhangzottak külön reprezentatív kötetben is napvilágot láttak: Isten dicsősége e házban. Farkas István ref. püspök imádságai és evangéliumi biztonyságtétele a miskolci új Deszka-templom szentelési ünnepen, 1938. szeptember 18. Sárospatak, 1938. (továbbiakban: *Farkas*, 1938.) A templomról egykorúan: *Kovács J. István (főszerk.)*: Magyar református templomok. I-II. köt. Bp., 1942.
- ¹⁵¹ *Református Egyházi Értesítő*, 1940. 2. sz. 6. p.
- ¹⁵² Az ezt megelőző időszak társadalmi-politikai helyzetének átfogó áttekintésére, a református egyházat a Horthy-rendszer támaszai közé állító nemzeti-keresztyén felfogásra jó példa Farkasfalvi Farkas Géza egyházkerületi közgyűlést megnyitó beszéde: SRKLt. HKF. I. 5/16. 1934. november.
- ¹⁵³ SRKLt. R.D. IV. 5/4. 1938.
- ¹⁵⁴ Pr.jkv. (A) 1943. október 5., december 15., 1944. május 9.
- ¹⁵⁵ Pr.jkv. (A) 1944. július 9.; B.-A.-Z. m. Lt. XXI. 503/a. 5233/1945. sz.
- ¹⁵⁶ Pr.jkv. (A) 1942. augusztus 29.
- ¹⁵⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 21178/1943. sz.
- ¹⁵⁸ Pr.jkv. (A) 1945. április 21.; B.-A.-Z. m. Lt. XXI. 503/a. 23901/1945. sz. (mutatókönyvi bejegyzés); *Szilágyi* (1956)
- ¹⁵⁹ *Deák*, 1985. 53. p.
- ¹⁶⁰ Pr.jkv. (A) 1945. április 21.; *Református Egyházi Értesítő*, é.n. [1945.] 2-3. p.
- ¹⁶¹ SRKLt. R.B. II. 6/8. A szovjet katonák miskolci kegyetlenségeiről Enyedy Andorné egyik beszámolójából a külföld is értesülhetett. Ld. erről: *Pap*, 1992. 60. p.; a témára még vö. *Barcza*, 1999. 151-152. p. stb.
- ¹⁶² B.-A.-Z. m. Lt. IV.B. 1906/a. 47464/1944. sz.

III. A MISKOLCI REFORMÁTUSSÁG, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TETEMVÁRI EGYHÁZ-KÖZSÉGRE, 1945-1998.¹

1945-ben, a 20. században már második ízben kellett egy sok szenvedést hozó háború után a miskolci református egyháznak a megújulás útját keresnie, és úgy tűnik, a kihívásokra ugyanazt a választ fogalmazták meg: az arctalan tömegtemplom helyett a missziós lélekkel áthatott, aktív evangéliumi élet felé fordulás programját. Más kérdés, hogy ennek a szellemiségnek is az állam irányából kiinduló politikai ideológia szabott korlátokat, ezúttal azonban nem egy keresztény-nemzeti, hanem egy ateista-kommunista rendszer irányából, illetve nem támogatással vagy tudomásul vétellel, hanem az egyház ellehetetlenítésének szándékával.

Enyedy Andor mellett a háború utolsó és a béke első éveiben nőtt fel egy olyan új, részben fiatal, tanult, külföldön is megfordult lelkészekből (Kóris Lajos, Szilágyi István, Nagy József, Tussay János, Csorba Zoltán stb.) álló generáció, mely évtizedekig, különösen a Rákosi-rendszer idején és a Kádár-rendszer első éveiben meghatározója lesz az egyház arculatának. 1945-ben felértékelődött a lelkész-elnök, Nagy József szerepe, aki szenvedélyes hangvételű beszédeiben, igehirdetéseiben igyekezett ráirányítani a figyelmet a névleges egyháztagságban rejlő (és részben a vesztes világháború okozta szenvedésekhez és csalódásokhoz vezető) veszélyekre. (Ld. pl. 6. sz. melléklet.) Hasonló hangvételű, bűnbánatot tartó prédikációk jellemezték ekkor az egész magyar református egyházat, legismertebbé Ravasz Lászlónak a korábbi tévedéseket feltáró, a hibákból a következtetéseket levonó beszédei váltak.² Nagy József is már korán felismerte a megváltozott társadalmi-politikai rendszert: „A gyökeréig megváltozott világ elsőpri azt a keresztyén közösségi életet, amelyben csak a lelkipásztoroktól s néhány buzgó tagtól kívánják meg, hogy érettük és helyettük is éljen keresztyén életet.” Ekkori beszédeiből kitűnik, hogy a hamisnak bizonyult, az államra, politikai ideológiákra stb. támaszkodó magatartás helyett egyetlen dologtól remélte a megújulást: a fokozott keresztyén hitélettől. Nem kívánta a vezetőkről sem elterelni a figyelmet: „Készületlenségünknek, a lelki fegyverzet hiányának, a presbiterségben csak a tisztség hangsúlyozásának, s az abból eredő szolgálat elhallgatásának igen nagy kárát vallottuk a múltban. Tudjuk-e, merjük-e vállalni ezekért a felelősséget?” A helyzetet ugyanakkor egyáltalán nem pesszimistán ítélte meg, beszédeit áthatotta a józan helyzetértékelés követelménye: „Élni kívánunk, mint magyarok és mint református keresztyének, s az élet nem tűr megállást. Számba kell vennünk minden körülményt, hogy világosabban lássuk feladatainkat, kötelességeinket, a várható megpróbáltatásokat, s alázatos imádságban kell kérnünk Istentől erőt, segítséget a megoldáshoz és elhordozáshoz. [...] A rohanó események egyre erőteljesebben igazolják azt a régen hangoztatott állítást, hogy a keresztyén egyházaktól az állam meg fogja vonni támogatását. Amennyire nyugtalanítónak látszik ez a bekövetkezhetőség első pillantásra, annyira örömdetes lesz a keresztyén egyház igazi küldetésének, szolgálatának kifejlődése szempontjából. Az átállás akkor lenne nagyon nyugtalanító és az egyetemes magyar református egyházat anyagi létében

megrázó, ha teljes készületlenséggel érne bennünket.” Ebből következőleg fejleszteni kell az iskolákat, növelni az adakozási készséget stb.³

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg ekkor Enyedy Andor is, pontosan diagnosztizálva Magyarország 1945-ös helyzetét: „Aki hű az igazsághoz, az mondhatja magát szabad embernek. Szabadság ott van, ahol ki lehet mondani és nevén lehet nevezni az igazságot. [...] Aki nem akar Istennek szolgálni, aki nem akar Krisztus követője lenni, az ne beszéljen szabadságról, mert az Istennél és Krisztusnál alacsonyabb erők és hatalmak szolgálatában áll. Ahol nincs Isten uralma, Krisztus királysága a lelkek felett, ott a szabadság, a felszabadulás mindig beleesés egyik szolgaságából a másikba. [...] Amit a jelen nemzedékben elvesztettünk, azt a szabadságot a jövő nemzedékben kell megnyernünk.”⁴ Ugyanezt hangsúlyozta a négy püspök az 1848-as forradalom centenáriuma kiadott pásztorlevelében is: „magyarságon a magyar szellem közösségében egybeforrott egész történelmi népet értjük, a demokrácián pedig az egész nép által az egész nép javára szabadságban és igazságosságban gyakorolt törvényhozást, kormányzást és egyéb köztevékenységet.”⁵ Enyedy Andort jelentősen lekötötték a püspökséggel járó feladatok, de ebben az időszakban is igyekezett figyelemmel kísérni a miskolci egyházközség életét, a régi aktivitással kapcsolódni az igehirdetés és a misszió munkájába. Egyházvezetői magatartásán túl jellemére is fényt vet két apróság: 1945 novemberében lehetővé tette Nagy János tanárnak, hogy ígét hirdessen a Kossuth utcai templomban. Ez a lelkipásztor feladata lenne, ugyanakkor az egyetemes papság elve alapján világi személy igehirdetésére is lehetőség nyílt, sőt Enyedy úgy vélte: ha valaki az orosz hadifogságban hatékonyan prédikált a társainak, mint Nagy János, akkor itt is alkalmas rá.⁶ De ő megtette azt is (valószínűleg sokakkal ellentétben), hogy a vasárnap délutáni istentiszteleten beült az utolsó padba, figyelmesen végighallgatta a segédlelkész igehirdetését, s a végén ő ment oda hozzá először megköszönni a tanítást.⁷ Az ekkoriban született igehirdetései a már korábban ismertetett hangvételű és alaposságú tanítások. Csak egyet idézünk fel, amikor - nyilván aktuális üzenetként - hangsúlyozta, hogy Krisztusért vállalni kell a világ megvetését, gúnyolódását. „Krisztusnak szüksége van rád, magyar ifjúság, hogy felépíthesse benned és általad ebben a világban az isten országát, az igazi béke és az igazi szabadság és az igazi testvériség országát. [...] Neked kell elmozdulni előbb a te eszménytelenségbe és reménytelenségbe fült életednek a holtpontról, hogy kilendíthesd a mozdulatlanságból szeretteidet, barátaidat, népedet, hogy elindulhass és másokat is elindíthass a Krisztusban szabaddá lett élet virágvasárnap diadalútján.”⁸ Ekkoriban már cikkeiben kereste a lehetőségét annak, hogy a református egyházat minél zökkenőmentesebben illeszthesse az új társadalmi rendszerbe, ld. például: „az egyháztagok között egyházunkban sem vagyoni, sem társadalmi szempontból megkülönböztetés soha nem volt”, vagy ha igen, meg kell szüntetni feltétlenül.⁹

1945 április-májusában több fontos döntést hoztak az egyház vezetői, melyek közül most csak az egyházi beosztás módosítását emeljük ki. A korábbi három átszervezésével négy egyházi beosztást hoztak létre: Központi, Ávasi, Felső- és Alsóvárosi, utóbbiba tartozott a martin-lepi egyházközség, önállóságának fenntartásával, „az intenzívebben végzendő lelkipásztori, lelkigondozói, missziói munkák kialakítása és megerősítése” érdekében. A három lelkipásztor egy hónap három hétvégéjén saját templomában szolgált, a negyediken cseréltek.¹⁰ Megpróbálták talpra állítani egyesületeiket (a Kálvin Szövetség utóda, a Kálvin Társas Kör csak 1946 végén kezdte meg munkáját), és - ha jóval kisebb formátumban is - újraindították a *Református Egyházi Értesítő*-t, mely 1946-ban már csak *Egyházi Értesítő* címmel, négy oldalon jelent meg. (Decemberi számában Enyedy Andor elmélkedett a „Krisztus nélküli karácsony”-ról.¹¹) Új kihívást jelentett az egyház számára, hogy 1945-ben az új törvényhatósági bizottság nyilvánvalóvá tette Nagy-Miskolc megteremtésére vonatkozó, hamarosan életbe is lépő terveit. Az adománygyűjtést az óriási infláció és egyéb nehézségek ellenére

biztatóan indult, például az avasi templom renoválásához szükséges 20 ezer pengőből 12 ezer már május közepére összegyűlt.¹² Gondot okozott a lélekszám számbavétele is. 1945 elején 179 fős csökkenést regisztráltak a választók számában, s óriási feladatot végeztek az egyház diakonisszái, amikor bő két hónap alatt felkutatták és összeírták a város reformátusait, egyúttal szervezték az egyházi életet, sikeresen gyűjtötték az adományokat stb.¹³

1945 őszére a politika egyre jobban beszűremkedett ismét az egyház keretei közé. A novemberi választásokat még melegen üdvözltek, ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy egyre többen tekintettek az egyházra: vajon mit tesz az „új áramlatokkal” szemben, az „indulatok háborgása alatt”. Nagy József ekkor még nem látta nagyon sötéten a helyzetet, úgy gondolta, hogy a keresztyénység az „igazi demokratikus gondolkodás” forrása, tehát az egyház könnyen fog illeszkedni az új rendbe, amely később cseppet sem bizonyult demokráciának. A hitélet fellendítését várták a rendszeres, „presbiterképző” összejövetelek beindításától is. Az új idők jele volt, amikor egy iparos foglalkozású presbiter azért mondott le, mert reggeltől estig keményen kellett dolgoznia a megélhetésért.¹⁴ A földreform önmagában még nem érte tragikusan a miskolci egyházat, fontosabb volt ennél, hogy észrevették az egyházi oktatás közvetlen fenyegetettségét, úgy anyagi téren (mint Enyedy Andor mondta: „megkondult a halálharang felettünk.”), mint szellemiekben, a kommunistákra célozva így fogalmaztak: mert „az általános iskola bevezetésének szellemét, ma tudjuk, kik diktálják.”

Az egyház állapotáról, hitéletéről 1946-ból viszonylag pontos képpel rendelkezünk.¹⁵ A templomok látogatottsága nagy arányúnak volt mondható, hétköznaponként 1400-2500 fő, ünnepeken majdnem a duplája járt templomba, jellemző módon sokan a ruhahiány miatt nem mentek el istentiszteletre. A felnőtt alkalmak mellett beindultak a gyermekistentiszteletek is a Fűzes utcán. Úrvacsorát 8 alkalommal osztottak, a Deszka-templomban minden hónap utolsó vasárnapján. (Az úrvacsorázók száma egyébként dinamikus növekedést mutatott, 1945-ben még csak 7818, 1946-ban több mint tízezer, 1947-ben 11742 alkalommal járultak az Úr asztalához.) A vallásos életet szolgálta hétfőnként a presbiterok értekezlete. Az egyesületi élet még alig indulhatott el, csupán a Bethánia egyesület (mely rendszeresen tartott hitébresztő, evangelizációs alkalmakat, közel állt hozzá a nőszövetséget újraindító és vezető Enyedy Andorné valamint a később tetemvári lelkipásztor, Szilágyi István is¹⁶), a KIE és a vegyeskar fejtett ki rendszeres működést, illetve bibliaköri keretekben nyílt szűk lehetőség a korábbi egyesületek feladatainak folytatására. A háborús kárfelmérés kapcsán megemlíthetjük, hogy az épületekben mintegy 350 ezer, ingóságokban 250 ezer pengő volt az egyház összes vesztesége. A háború hozadékai közül ennél is jelentősebb volt az általános erkölcsi züllés, a lopás, az áskálódás és az egyháziatlanság.

A negyvenes évek végének fejleményeiből ki kell emelnünk először is az éppen hogy újrainduló *egyesületek megszüntetését*, amelyek működtetése pedig - mint láttuk - a miskolci reformátusok egyik legfőbb jellemvonása volt. Pedig 1945-ben úgy tűnt, ott lehet folytatni, ahol a háború miatt abbahagyták. 1944 júniusában kellett beszüntetnie például a napközi otthont, egy évvel később a „Nő- és Egészségvédő Egyesület” szerette volna az egyházközség anyagi támogatása alapján újraindítani, annak ellenére, hogy egyelőre még egy szalmazsákot sem tudtak az otthon rendelkezésére bocsátani. Arra kérte a városi szerveket, az Anna Otthont ne tartsák nyilván kiadható lakásokként, ezt a polgármesteri hivatal ekkor még jóváhagyta, később már nem.¹⁷ Nagy József sokat fáradozott, hogy a háborúban zavaros körülmények között megszűnt filléregylet (melynek vagyonát egyébként az egyház átvette) újra indulhasson, de hiába hangoztatták, hogy az korábban nem folytatott politikai tevékenységet, az egyesület nem kezdhette meg újra munkáját, már csak azért sem, mert az árvaház kifosztott épületén kívül semmilyen ingó vagy ingatlan vagyona, irata nem maradt.¹⁸ Az egyik legérdekesebb a leányegylettel kapcsolatos hivatali levelezés volt, melynek újraindulását

1946-ban a Nemzeti Bizottság is támogatta, azzal, hogy „a szegény-segélyezés kötelezettségét is tartozik ezentúl teljesíteni, mint ahogy teljesítette a Horthy- és egyéb rezsimok alatt.” Az egyesületnek megmaradt a tapolcai üdülőháza és 6 hold földje is, csak az összes irata és jegyzőkönyve pusztult el. Nagy József azt fejtegette, hogy korábban is végeztek karitatív munkát a fő jellemző hitbuzgalmi tevékenység mellett, ennek ellenére működését nem kezdhette meg.¹⁹ De nem jártak jobban a diákegyesületek sem, hiába bizonygatta a gimnázium „Bükk” cserkészcsapata, hogy „fasiszta vagy demokráciaellenes pártok mellett nem foglalt állást, népellenes mozgalomban vagy cselekedetben nem vett részt”, a belügyminiszter (ekkor éppen Nagy Imre, később Rajk László) ezt is feloszlatta, ugyanúgy, mint a Református Gimnáziumi Diákszövetséget.²⁰ A Tompa Mihály Társaság 1947-ben új alapszabállyal kísérletezett, melyben hangsúlyozta a magyar református öntudat ápolása mellett demokratikus elveit is, ennek ellenére, a sorban talán utolsóként, 1950-ben ennek sorsa is beteljesedett, jelentős vagyonát kisajátították, részben a rendszerhez közelálló szervezetekhez juttatták.²¹ Az egyesületek felszámolásához 1948-49-ben már a megváltozott összetételű és szemléletű konventi elnökség hozzájárulása is megszületett. A vonatkozó levélváltásokból kitűnik, hogy nyilvánvalóan belügyminisztériumi intenciók alapján jártak el az egyház vezetői, amikor 1949 októberében tudomásul vették illetve „önként” kezdeményezték a 14 legfontosabb egyesület (köztük a Bethánia Egyesület, a KIE, a szeretetszövetség, a MEKDSz, a lelkész- és tanár-egyesület stb.) megszüntetését.²² Az állam azzal az érveléssel szüntette be a nemcsak hitbuzgalmi, hanem közéleti küldetésű egyesületek munkáját, hogy funkcióik az új rendszerben feleslegessé válnak, hiszen a jótékonyág, gondoskodás gyakorlása állami intézményekre száll majd. (Az egyesületek újraindulása is csak a nyolcvanas évek végétől vehette kezdetét.)

De nem volt sokkal több szerencsájük a reformátusok összetartozását oly sikeresen munkáló, az egyház lüktető életét léteivel bizonyító *sajtó* fellendítésével sem. Az *Egyházi Értesítő* halódása majd megszűnése után 1948 júliusától négyoldalas havilap kiadásával kísérleteztek *Ébresztő. Gyülekezeti körlevél* címmel, mely már fejlécén is viselte, hogy címtettjei a „nagyiskolci református gyülekezetek” tagjai voltak.²³ A Nagy József és Tussay János lelkészek kiadásában megjelent orgánus kezdeményezésében minden bizonnyal ismét Enyedynek volt oroszlánrésze. A lapot beköszöntőjében „Jézus új miskolci zászlóbontásának” tekintették, hogy „betűkbe ömlő parancsszavával erősítse tanítványi seregét és visszahívja, megtérésre hívja a mindennapi élet csatamezején szétszéledt népét.” Ebben már minimálisra csökkent a híryanag, a terjedelem nagy részét evangelizációs célzatú írások, prédikáció-részletek, tanítások tették ki. Nagy-Miskolc megalakításával ugyanis miskolcivá lettek a környékbeli gyülekezetek (a később kialakuló Diósgyőr, Vasgyár, Görömböly, Hejőcsaba, Pereces, Szirma, Tapolca), 1948-ban összesen hét anyaegyházközség működött a városban, nem véletlenül elmélkedett egy alkalommal Nádházy Bertalan az újszövetségi „hét gyülekezetről”, melyhez a Szentlélek szólt.²⁴ Nagy-Miskolc megalakulása után egyébként újabb külterületi lakott helyek (Komlóstető, Vargahegy stb.) reformátusai szerettek volna további istentiszteleti, kegyeleti lehetőségekhez jutni.²⁵

A tetemvári egyházközséggel kapcsolatban részletesebben kell foglalkoznunk a miskolci *egyházközségek megalakulásával*. Az egyházrészenként szerveződő, Kálvin Szövetségi munkamegosztás már a háború előtt csírájában hordta az önállósodás lehetőségét, mely 1947-48-ban a legfontosabb megoldandó kérdéssé vált. Az egyházban keletkezett tábor mind a nagy egyházközségek önállóságát őrizni kívánó, mind az új, ismeretlen kihívásokat tartogató kisebb egyházközségekben gondolkodó érveknek-ellenérveknek. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy egyszerű demográfiai okok amúgy is éppen megérlelték az osztódásokat, a folyamat azonban éppen egybeesett a baloldali politikai fordulat miatt amúgy is egyértelmű szükségszerűséggel. Miskolcon a háború vége felé Enyedy Andor és különösen Kóris Lajos lelkipásztor

már látták a kommunizmus veszélyeit, ezért a nagy egyházközséget veszélyesebbnek tartották a lelki élet folyamatossága, a „kis ember eltűnésének veszélye”, valamint az egyház politikai ellenőrizhetősége szempontjából is.²⁶ 1947-ben a felosztás előkészítésére kiküldött bizottság jelentését Nagy József ismertette a presbitériummal, aki megpróbálta az ellenérveket is összegyűjteni, hangsúlyozva, hogy nem a lelkesi kar kényelme volt a fő szempont. Majd így folytatta: „Megerőtleníteni sem gondoltuk ezzel az egy nagy miskolci egyházközséget, sőt éppen azért látjuk szükségesnek a kisebb közösségek munkáját, mert csak így gondoljuk lehetségesnek kihozni azokat a rejtett lelki és anyagi erőket, amelyeket vagy elrejt vagy nem vesz észre vagy elnyom egy ilyen nagy közösség.” Nem gondolta, hogy mindez tekintélyvesztéshez vezetne, ugyanis a tekintélynek nem a nagyság és a vagyon az alapja („mint régen”), hanem a szolgálat, melynek nyomán elevenebbé válik az egyházi élet.²⁷ Enyedy Andor fogalmazta meg legvilágosabban a két kritikus pontot, nevezetesen, hogy tudnak-e az új egyházközségek kellő javadalmazást biztosítani a lelkipászoroknak illetve, ha a kényszer-egyháztagság helyett - az akkori terveknek megfelelően - önkéntessé válik a tagság, meg tudnak-e őrizni egy működőképes létszámot? Utóbbival kapcsolatban egyébként igen radikális elképzelések is születtek. Mivel a reformátusokból hiányzik az egyháztagság tudata - hangzott el a presbitérium ülésén - csak a hitvalló reformátusokat kellene egyháztagoknak tekinteni, például csak ők vehetnének úrvacsorát stb., akkor is, ha ezzel elsősorban éppen a nagyvárosi gyülekezetek tagsága csappanna meg vagy alakulna át. Mindezt persze nem kiválogatással, hanem határozott bűnbánatra való felszólítással képzeltek el. Reformot javasoltak az imaéletben, az éneklésben, és külön reggeli rövid istentiszteletet a növekvő számú gyári munkásságra való tekintettel.²⁸ A miskolci egyházközség három részre osztódásával kapcsolatban az alsóborsodi egyházmegye tanácsulése 1948. február 3-án annak az aggályának is hangot adott, hogy az egyháznak meg nem osztható közös vagyona és intézményei is vannak, ezek további kezelésére közös szervet kell működtetni a szétválás után is, mely az egyházi törvények értelmében csak a „presbitérium” nevet viselheti.²⁹ Nem mellékesen megjegyezzük, hogy az 1940-es években több református egyházban folytak hasonló viták a kisebb egyházközségekre való osztódás előnyeiről, vélt hátrányairól. Az egyházi törvénykönyv egyébként 5000-es lélekszám, vagy több lelkipásztori állás fenntartása esetén engedélyezte a szétválást, mint láttuk, Miskolc ezen a kritériumoknak régen megfelelt. Egyértelműen fogalmazta meg Szentpéteri Kun Béla debreceni teológus a szétválás napirendre kerülésének legfontosabb okát: „Lüktető elevenességű egyházi élet kell, mely érezteti nélkülözhetetlenségét, amint látjuk rendszerint a falvakban. Nagy egyházközségekben ez elképzelhetetlen. Ám ha a kis egyházközség erősebb tud lenni a nagynál, kicsívé kell tennünk a nagyot is. A nagyságukban nehezen mozduló tömegeket szét kell osztani eleven kis egyházközségekre.”³⁰ Az egyházközségekre tagolódást a Miskolcnál jóval nagyobb református népességet tömörítő Debrecen esetében is hasonló okokból és módon bonyolították le.³¹ A „közelben” az 1928-ban két egyházközségből alakult Diósgyőr-Vasgyár újabb szétválasztása 1946-ban került napirendre. Hogy valójában miről is volt szó, az egyházmegye véleményéből kiderül: „örömmel vesszük tudomásul [a szétválás tervét], azzal a reménységgel, hogy a nagy egyházközségek részekre oszlása a mélyrehatóbb és bensőségesebb missziói munkának fog szolgálni.” Az osztódás csak a vagyoni kérdések tisztázatlansága miatt húzódott sokáig.³²

Miskolcon épp az egyházközségekre osztódás aprólékosan előkészített folyamata közben történt meg az egyik alapvető fontosságú egyházpolitikai esemény: az *iskolák államosítása*. A presbitérium 1948. május 24-én még vitatta az országos zsinat illetékességét e kérdésben, mondván, hogy az a helyi egyházakra tartozik, s elhatározták, hogy ilyen értelmű feliratot intéznek a zsinathoz. „Jogunk van iskoláinkhoz, mert drága eleink fillérjeiket, krajcárjaikat, tallérjaikat adták össze, hogy legyen iskolájuk. Ne feledkezzenek meg az ősök komoly áldozatáról, mert belőlük élt a magyar református egyház századokon át.” Arról nem is

beszélve, hogy a háború után az egyházak építették újjá iskoláikat, a tanítás joga és kötelessége pedig Jézus Krisztustól származik. Az államosítás azonban május 31-re már tényré váltott, a miskolci presbitérium pedig nem tehetett mást: megújította tiltakozását, és ragaszkodását intézményeihez, főleg a gimnáziumokhoz.³³ Jellemző és kissé tragikus is, hogy amikor 1948. november 11-én összeült a miskolci egyházközség presbitériumának utolsó együttes ülése, köszöntötték a 60 éves Enyedy Andort, Nagy József pedig a korábbi állami és egyházi főhatóságok részéről elhangzott - teljesítetlen - ígéretekről beszélt, majd így folytatta: „Az idő és az események átléptek ezeken a nyugtalanságokon, és a mai, történelmi jelentőségűvé emelkedő ülésünkön feljegyezzük az utókor számára a tényeket: A miskolci egyházközségnek nem maradtak meg iskolái.” Az 1949. január 1-vel egyelőre három egyházközségre (Avas, Belváros, Felsőváros) bomló közösséget Nagy József e szavakkal emlékeztette: „Ne feledkezzék el egyik gyülekezet sem arról, hogy egy töről fakadtak, mert mindnyájan miskolci gyülekezetek, hogy testvérei egymásnak, akik nem maradhatnak az örökségen, hanem támogatják egymást az örökség megőrzésében, eredményes felhasználásában.”³⁴ A központi pénztárt a teljes vagyonmegosztás lebonyolítása után, május 1-i hatállyal szüntették meg, s delegáltak az egyházközségekhez saját pénztárosokat.³⁵

A szétválással egyidejűleg a belvárosi egyházközségben három egyházrészt is létrehozta (Központi, Alsóváros, Tetemvár), melyek egy-egy templom vonzáskörzetébe tartoztak, s a későbbi osztódás alapját is képezték. Ekkor hívták meg Szilágyi István püspöki másodlelkészt, missziói lelkészt és Kóris Lajos vallásnagyt a Belvárosba lelkipásztornak. Szilágyi helyére Rásky Sándor került.³⁶ 1950 tavaszán a belvárosi presbitérium Fekete Gyula jogászt, presbitert bízta meg a szétválás jogi-pénzügyi lebonyolításának szakszerű előkészítésével, akinek javaslatai alapján április 30-án mondták ki a három új önálló egyházközség létrehozását. A közös vagyonból a létrehozott Miskolc-Tetemvári egyházközségnek jutott a Deszka-templom épülete és telke, a Palóczy u. 35. sz. épület, valamint a teljes vagyon (alapítványok, tartozások stb.) 1/3 része.³⁷ Az (ekkor már középborsodi elnevezésű) egyházmegye 1950. június 5-én járult hozzá, hogy július 1-i hatállyal megalakuljon a Miskolc-Belvárosi egyházközség (3200 lakossal, 40 presbiterrel, 10 pótpresbiterrel), a Miskolc-Tetemvári egyházközség (2300 fő; 24 + 4) és a Miskolc-Alsóváros (1200 fő; 16+4), szavazatarányuk számértéke: 4, 2, 1. Az egyházkerület jóváhagyása június 29-én született meg,³⁸ a tetemvári egyházközség ezzel az önállóság útjára lépett.

A Tetemvár önállósodása után Szilágyi István lelkipásztor nagy lendülettel látott munkához. A presbitériumot 1950. június 25-én választották meg, mely három nappal később tartotta alakuló ülését. Megválasztották a gondnokot Szilágyi Vilmos személyében, két presbitert pénztárellenőrnek választottak, megbízták a templomgondnokot teendői ellátásával és kialakították a presbitérium bizottságait (temetői, missziói) delegáltak küldötteket a központi presbitériumba, összevonták a kántori és a pénztárnoki tisztséget stb.³⁹ A presbitériumnak a környékbeli elkötelezett református hívők, egykori aktív KIE-tagok illetve tekintélyes személyiségek (például Marjalaki Kiss Lajos helytörténész) lettek a tagjai.⁴⁰ Ennél is fontosabbnak bizonyult azonban, hogy már a kezdet kezdetén élénk lelki-szellemi élet jellemezte általában Miskolcot, s különösen a tetemvári egyházközséget. 1949-ben például fellendült az érdeklődés a tapolcai Missziói Otthonban tartott csendesnap, férfi-bibliaiskola, hívő lelkipásztor-feleségek részére tartott csendesnap, tanulmányi konferencia stb. iránt, a miskolci lelkieszi kör péntek esténként önmaga számára szervezett igetanulmányozást, október 9-16. között valamennyi templomban és a Füzes utcai imaházban is evangelizációt rendeztek, megemlékeztek Enyedy 25 éves miskolci lelkipásztorságáról, volt zsidómissziói konferencia Éliás József vezetésével, számos rendezvényt tartott az Iszákosmentő Misszió, az Enyedy Andorné vezette Nőszövetség⁴¹ stb. 1950 februárjában például 40-en vettek részt a férfiak, 32-

en a lányok, több, mint 50-en az asszonyok részére tartott igetanulmányokon, s a növekvő nehézségek ellenére bővültek az egyház épületei, ingatlanai is (ekkor vették ki a közfalat a Papszeren lévő imaházból, épült, gazdagodott a Csabai kapui, felsővárosi templom, alsóvárosi imaház stb.)⁴²

A Tetemváron, az egyházi állapota idején még szülők és gyermekek napját is tartottak Gyökössy Endre szolgálatával, később egyhetes „család napját”, bibliatanfolyamokat is tartottak stb.⁴³ Szilágyi István már 1950-ben bevezette például, hogy az úrvacsoraosztást nem az istentisztelet részeként, hanem külön úrvacsorás istentiszteleten tartották, biztosítva ezzel az alkalom szentségét és meghittebb voltát. A gyülekezet 1950-es években megfigyelhető *lelki-szellemi életével* kapcsolatban elmondhatjuk: a lelkipásztor kezdettől komolyan vette, hogy gyülekezete ne csak egyházigazgatási egység, hanem valóban szellemileg is összetartó, családias közösség legyen. Több körlevelet is intézett gyülekezete tagjaihoz, melyben az ebből fakadó szellemi áldásokra és kötelezettségekre (például az adósságok, a templomrenoválás stb. miatt egyre szükségesebb anyagi áldozatvállalásra) figyelmeztette mind az „Istennek mintegy 2300 drága gyermekét”. 1950. szeptember 10-i körlevelében a gyülekezeti élet főbb kérdéseire világított rá, és a hívő embernek a keresztség, úrvacsoraosztás, esketés, temetés, konfirmáció alkalmával követendő magatartását részletezte. Hangvételére ld. pl.: „Testvérem! Erőt, életet csak Krisztustól nyerhetsz! Nála nélkül nincs élet. Ha ő egyszer a kezébe vesz, akkor beilleszt abba a lelki épületbe, melynek építéséért imádkozunk naponként. Mondd csak, benne vagy-e már ebben az épületben? Tartod-e te is ezt a lelki házat imádsággal, mint beépült, erős kő? Testvér! Ne légy kihullott kő, porladó tégladarab! Légy bent az épületben!” Egy későbbi, 1951-ben kelt körlevelében így fogalmazott: „Nem messzi hallatszik Deszka-templomunk kis harangjának hívogatása, talán el sem ér hozzád, éppen ezért fogadd úgy e sorokat, mint harangszót, s csengése jusson el egészen a szívedig. A harang szava mindenkéltől azt akarja eszünkbe juttatni, hogy összetartozunk. Akármily távol lakunk is egymástól a Bábonyi-bércen vagy a Szentpéteri kapu végén, valamennyien egy test vagyunk! [...] Azért oly erőtlen, beteges gyülekezeti életünk, mert nem érezzük, hogy tagok vagyunk. Megritkultak templompadjaink, bizony, itt is, ott is hiányzik valaki. Ha nem vagy benne a testben, akkor szegényebbek vagyunk egy ponton. [...] Csodálatos összefüggések vannak a nagy mindenségben. Közünk van egymáshoz, mert egy testnek tagjai vagyunk. De mily messze vagyunk attól, hogy így nézzük az egyházat, a másik embert. Hogy megszépülne a világ, a gyülekezet, mily erőt képviselnénk, ha így, Krisztuson keresztül néznénk egymást!”⁴⁴ A templomi igehirdetések hitébresztő, a hétköznapiakban is hitvalló keresztyén életre sarkalló jellegét a kortárs beszámolók is megerősítik. Jellemző, hogy a belvárosi és tetemvári gyülekezetben egyaránt szolgáló segédlelkész sem volt hajlandó soha „rögtönözni”, Szilágyi Istvánhoz hasonlóan rendszeresen és sokat készült az igehirdetésekre.⁴⁵

A lelkipásztori igehirdetésekről pedig egy 1956 tavaszán készült prédikáció alapján alkotunk képet, melyet egyébként az egyházmegye valamennyi lelkészének el kellett készítenie egy megadott igehely (1Jn. 4,21.) alapján. (Ld. 7. sz. melléklet.) Benyomásunk szerint helytálló volt Hegedűs Imre kistokaji lelkipásztornak - esperesi felkérésre - írott bírálata, amikor hangsúlyozta, hogy „meglepő, új gondolatokat hoz elő, nagy mélységeket is jár, mégis egészen közel hozza tárgyát a hallgató szívéhez. Annyiban van fölötte a hallgatóságnak, amennyiben megbízatása erre feljogosítja, s ezt öntudatosan cselekszi, de mindig érezzük, hogy a hallgatóval együtt tusakodik, együtt látja a nehézségeket, együtt pirul a bűnökért, de együtt ér el az ujjongó megtapasztalásig, hogy Krisztussal szeretni és Krisztusért szeretni a felebarátot lehetséges és ennek a parancsnak a teljesítése kiváltság.”⁴⁶ Erre azért sem árt, ha rámutatunk, mert az 1950-es évek közepén már a felebaráti szeretetet Isten szeretetével szervesen összekapcsoló, előbbi keresztyén életünk legfőbb próbatételének tekintő igehirdetés a

megadott újszövetségi vers alapján nem volt általános személet az egyházmegye lelkipásztorai között sem. Szilágyi István közvetlen, ugyanakkor tértől és időtől elvonatkoztatható fejtegetései mellett számos lelkipásztor kortársa mást hozott ki a feladatból és sokkal inkább felettese vagy a politikai rendszer elvárásainak, s nem gyülekezete lelki szükségleteinek kívánt megfelelni. Az egyébként rendszerellenesnek épp nem nevezhető egyházmegyei illetékesek is felhívták erre a „szomorú tényre” a figyelmet: „Van olyan igehirdető, aki időszerű akarván lenni, az általa »vonalasnak« gondolt igehirdetést készített. Egy csomó politikai frázist kivágott a lapokból és beszélt békeharcról, ökumenéről, háborús uszítókról. Persze ezekről lehet és kell is beszélni, hiszen a mi korunk problémái ezek, de nem így! Nem szervesen következik abból, amit előzőleg mondott, idegen testként hat az igehirdetésben. Egyik bíráló ezt írja egy igehirdetéssel kapcsolatban: Aki végighallgatja, zűrzavartól zúgó fejjel, azzal a gondolattal távozik, hogy igyekezett az igehirdető a rendszer kívánalmainak eleget tenni.” Kissé kétértelműen ehhez még hozzátette: „A rendszer egyáltalán nem kívánja tőlünk azt, hogy megutáltassuk politikai frázisok puffogatásával azt, amit ő propagandájával jobban elvégez.” Túlzás nélkül, a tetemvári lelkész nem engedett a sajátos „korszellem” csábításának ekkor sem (a politikai körülményekre ld. alább), és sokkal inkább tükröződött benne a bírálatok másik fő kiemelése: a keresztyén hívők, az általuk alkotott gyülekezet valamint annak viszonyait illető körütekintő ismeret. Ezek a mélyebb tartalmú prédikációk bizonyára nem voltak ritkák akkoriban, és a templom látogatottsága jelentősen fellendült, melyhez még egy szerencsés körülmény is növelt: a templom melletti temető közelsége, amely csökkentette a templombajárás kockázatát, hiszen kevésbé volt ellenőrizhető, mint egy utcára nyíló épület esetén.⁴⁷ De a tetemvári gyülekezet más téren is próbálta folytatni a korábbi miskolci tradíciókat, például a vasárnap esti KIE-gyűlések megszervezésével a Petőfi-téri imateremben, kirándulásokkal, „nem hivatalos” házi összejövetelekkel stb.⁴⁸ Egy alkalommal a presbitériumban kisebb vita bontakozott ki arról, hogy a jelen helyzetben a szűkebb körű szeretetvendégségek vagy a nagyobb nyilvánosságot kapott templomi ünnepélyek szolgálják inkább a „gyülekezet lelki összefogását, az ébresztés szolgálatát”. A lelkipásztor, nyilván a hitvalló élet nyilvánosságának fontossága miatt, utóbbi mellett foglalt állást.⁴⁹ Különösen szoros kapcsolat alakult ki a Tetemvár és az Alsóváros lelkipásztorai (Szilágyi és Kóris Lajos), valamint gyülekezetei között. Mindkét közösséget az erős pasztoráció, a családlátogatások jellemezték, és a kis gyülekezet keretei valóban alkalmasak voltak arra, hogy a lelkipásztor majdnem mindenkit személyesen megismerhessen. Gyakran került sor a két egyházközség között „csereszolgálatra”, közös programokra. Nevezetesen voltak a Kóris Lajos vezette lelkészi kiskörök, illetve a Deszka-temető feletti dombon tartott „hegyi beszéd” konferenciák, amelyek valódi igei élménnyel töltötték fel reggelente a kilátogató lelkészeket.⁵⁰

Rá kell térnünk röviden a kommunista *államhatalom és az egyház közötti viszonyra*, mindez értelemszerűen rányomta bélyegét a Deszka-templom hitéletére is. Az iskolák államosításának kérdését fentebb már röviden érintettük, azzal szoros összefüggésben meg kell még említeni az ugyanekkor megkötött, az állam és egyház közötti viszonyt átfogó jelleggel szabályozó Egyezményt is. 1948 tavaszától nyilvánvalóvá vált, hogy az egypártivá váló államrendszer radikálisan vissza akarja szorítani az egyházak tevékenységét, és ehhez keresi az egyházban a számára segítséget nyújtó tényezőket. Ez a törekvés az 1948. áprilisi, az új társadalmi rendszerbe való illeszkedést elősegíteni hivatott zsinati deklarációval vett látványos fordulatot, mely elvi-teológiai alapja lett az október 7-én aláírt egyezménynek, amelyet joggal nevezhetünk inkább ultimátumnak.⁵¹ (Utóbbi húsz évig fenntartotta az egyházak állami segélyezésének gyakorlatát, szinte minden téren korlátozta azok belső életét, iskoláztatását stb., csak 1990 tavaszán szűnt meg.) Kissé előrelépve, e szempontból felidézzük még Horváth János ÁEH-elnöknek 1952 decemberében készített jelentését, mely pontosan megvalósítja a kommunizmusnak azt a koncepcióját, melyet Ravasz László később jellemzően úgy nevezet:

„az egyházat az egyház által gyengíteni”. Ebben a pártvezetés már arra törekedett, hogy a kommunistává alakított református egyházat nemzetközi protestáns szervezetekbe kell építeni, mely Rákosi Mátyás utasítása szerint ne szocialista, hanem egyházi jelszavakat hangoztasson, mert így jobban szolgálja a kommunista pártállam érdekeit.⁵² (A későbbiek ismeretében, saját szempontjukból nem is tévedtek sokat, hiszen megtalálták alkalmas egyházi embereiket, akik vagy érdekből vagy kényszer alatt álltak az állam szolgálatába. Miskolcon is előfordult, egy az 1950-es években egy lekipásztor mindig feltűnően korábban otthagyta az esperesi értekezletet, mint 1956-ban elmondta, azért, mert jelentéseket kellett volna írni a személyes beszélgetésekben elhangzottokról.⁵³)

1948 - különösen Mindszenty József miatt - egyébként is az egyházpolitikai viszonyok éleződésének kora volt. A reformátusok ekkori körülményeire és viszonyaira röviden idézzünk a kommunista párt egy propagandakiadványából: „A magyarországi protestáns egyházak nem vettek részt Mindszenty tervszerű demokráciaellenes hadjáratában, de azt sem lehetne mondani, hogy kezdettől fogva nyíltan állást foglaltak volna a demokrácia mellett. A református és evangélikus egyház vezetőségében elég nagy mértékben érvényesült a régi rend híveinek befolyása.”⁵⁴ A broszúra szerzője, és általában a kommunista politikusok nem vettek tudomást az egyszerű emberekben meglévő vallásos érzésről, komolyan hitték, hogy csak egyházi vezetők rossz tanácsára állnak ellene a „demokráciának” nevezett totalitárius törekvéseknek. (Nem véletlen, hogy az idézett füzet is üdvözölte az említett zsinati tanácsi deklarációt, mint olyat, amely megértette az idők szavát.) Az 1948-as egyezmény aláírását követően éppen ezért megkezdődött az egyház vezetőinek félreállítás is, lemondatták Ravasz Lászlót, majd Révész Imrét is. Enyedy Andor számára is nyilvánvalóvá váltak a követhető alternatívák, ha másból nem, abból az 1948 márciusában, Sárospatakra összehívott értekezletből, amelyen Kovács Máté VKM-államtitkár és Aczél György (ekkor országgyűlési képviselő és a kommunista párt Zemplén megyei titkára) hozták tudomására a „sárospataki oktatási intézményekkel” kapcsolatos kifogásaikat.⁵⁵

Úgy tűnik, Enyedy Andor is kereste a helyét az 1949-1950 körül tragikusra forduló egyházpolitikai helyzetben. Nyilvánvaló, hogy mélyen elítélte a készülődő változásokat, ugyanakkor úgy tűnik, sok kortársához hasonlóan kereste a határt, ameddig elmehet, ameddig inkább megéri egy egyházi vezetőnek legalább halvány lojalitást mutatni, nehogy éppen távozásával érje nagyobb kár a felelősségére bízott gyülekezeteket. Gyakran próbált még meglévő publikálási lehetőségével élve, a sorok között szólni híveihez, ld. például: „A halott várja a feltámadást. Mi is sokszor várunk olyan elképzelt, jövőbeli állapotra, amikor majd kifejtethetjük tetterönket, munkába állíthatjuk képességeinket, helyet foglalhatunk az élet küzdőterén vagy munkamezején.”⁵⁶ Kénytelen-kelletlen, letette ő is (református és evangélikus püspöktársaival együtt) 1950. január 13-án az esküt a Magyar Népköztársaságra, s nyilván ezért is jelentetett meg - némely esetben nyilvánvalóan semleges tartalommal, máskor kétértelműen fogalmazott - cikkeket, bibliai témájú eszmefuttatásokat az állampárt érdekeit megjelenítő kiadványokba.⁵⁷ 1951-re azonban teljes élességében mutatkozott meg, hogy két szélső alternatíva maradt számukra: vagy a teljes behódolás a kommunista diktatúrának, sőt, annak céljait belülről megvalósítani, mint tette azt Bereczky Albert, a Ravasz László helyébe lépő dunamelléki vagy Péter János a Révész Imrét követő tiszántúli püspök („titkos” majd nyilvános párttag); vagy pedig az ellenállás, lemondás, az egyházromboló munkából való kiszállás. Enyedy is látta, hogy nincs harmadik lehetőség, ezért, amikor 1951-ben Bereczky közölte vele, hogy az Egyezmény után is megmaradt sárospataki (illetve pápai) teológiát - névleg anyagi nehézségekre hivatkozva, valójában a párt utasítására - megszüntetik, a Tiszáninneni kerület közgyűlése visszautasította ennek végrehajtását és ellenállt. A teológiát ennek ellenére természetesen (a pataki gimnáziummal együtt) megszüntették, s - bár formailag azért Enyedyt is lemondatták

illetve nyugdíjazták - úgy álltak bosszút az ellenállásért, hogy a zsinat október 29-31-i ülésén felszámolták a Tiszáninneri Egyházkerületet, területéből kisebb részben a dunamelléki kerület részesedett, nagyobb részben pedig beolvadt a Tiszántúli Egyházkerületbe. Az új, Tiszavidéki Egyházkerület (Péter János „birodalma”) 1953. április 23-án alakult meg. A megszüntetés nyilvánvaló egyházellenes élet éppen egyes egyháziak, például Nádházy Bertalan (ekkor már borsodi esperes), Dienes István gondnok stb. akarták tompítani azokkal a magyarázatokkal, hogy nem történik semmi új, az egyház egyetemessége garancia arra, hogy a „racionalizálás” ne érintse a hitéletet, sőt legyenek hálások új püspöküknek stb.⁵⁸ A folyamat részeként hozták létre Miskolc körül a közép-borsodi egyházmegyét is, gondnokát, Dr. Gálffy Imrét 1952-ben a Hortobágyra deportálták.⁵⁹

1951-ben megszüntették az egyházi kapcsolatok miniszteriális szintű szervét, és létrehozták (szovjet mintára) az Állami Egyházügyi Hivatalt. Péter János az ÁEH első elnökével, Kossa Istvánnal 1951. július 17-én tartott megbeszélésén rendszerezte a pártállam által megvalósítandó további egyházpolitikai lépéseket, feladatokat, melyek pontról pontra visszaköszönnék térségünk egyházközségeinek életében is.⁶⁰ Péter János például az egyházközségek osztódásával szemben épp azok csoportosítását javasolta (mintegy visszaigazolván a miskolciak korábbi tevékenységének jogosságát), s az egyház vállalta is, hogy 20-25 %-kal csökkenti azok számát. (Nem véletlen, hogy ellenhatásként a tetemvári egyházközség pedig - erejéhez mérten - éppen a kis gyülekezetek további támogatása mellett döntött 1953-ban.⁶¹) Az egyházi egyesületek gleichschaltolása után vállalták a diakonissza intézetek felszámolását is, az egyházi földek „felajánlását”, továbbá a teológiai akadémiák és az egyházkerületek összevonását. E két utóbbi megvalósulását térségünkben már érintettük. A Péter János közreműködésével születő program pontos rajza egy, az egyházat *minden oldalról* (állami kapcsolattartás, megélhetés, oktatás, egyházi élet, egyházi vezetők stb.) zsugorítani igyekvő szándéknak.

Mindez természetesen a régióban sem maradt visszhang nélkül, s a pataki teológia megszüntetése elleni tiltakozás már általánosan jellemezte a lelkészek és világi egyháztagok általános hangulatát. Román Ernő, ekkor már közép-borsodi esperesként írott 1951. október 18-i jelentéséből tudjuk, hogy Enyedyt („egyházmegyénk és kerületünk lelkészi vezérét”) éppen a legváltáságosabb helyzetben döntötte le a lábáról a betegség. „Szinte mindennapi halottunkként siratjuk a Sárospataki Theológiát - mondta továbbá -, melyről hivatalosan nagyobb érdekekre való tekintettel mondtunk ugyan le, de viszont olyan érzések között, mint mikor az édesanya kebeléről leszakítják a gyermeket és másra bízják a gondozását. Szomorúan állapítjuk meg: Extra Sárospatak non est vita, si est vita, non est ita.” Bár próbálta keresni az állami érdekeket kevésbé sértő kifejezéseket, nem állhatta meg, hogy ki ne nyilvánítsa a főiskola helyreállítása iránti forró várakozását. Filep Gusztáv, az újonnan alakult alsó-borsodi egyházmegye esperese már ennél is jóval visszafogottabb volt, csupán a „racionalizálás fájdalmas jelének” nevezte a teológia felszámolását, és sejtelmesen annyit mondott: „Beszéljen az, hogy hallgatok.”⁶² Ugyanő volt egyébként, aki korábbi esperesi jelentésében még szintén tipikusan kereste a mozgásteret az állami és egyházi érdekek között, majdhogynem áldásként tekintve a „szabad egyház szabad államban” elv szélsőséges értelmezéséből folyó állami gyakorlatot. Csak arról nem tudott vagy akart tudomást venni, hogy a reformátusok lelki-szellemi élete nem a bekövetkezett intézkedések miatt, hanem azok ellenére élénkülhetett fel: „Nekünk az a meggyőződésünk, hogy az egyénre nézve az út [...] Krisztustól Marxhoz vezetett, az emberi nem boldogságának útja Marxtól Krisztushoz vezet. Ezt Moszkvában Sztálin is hirdeti, mikor azt mondja, hogy az egyházzal számot kell vetni. Ennek bizonyossága a vallási ébredés, amelynek hazánk minden részén jelét látjuk.”⁶³

A kis Miskolc-Tetemvári gyülekezet pedig még szinte fel sem ocsúdott az iskolák államosítása okozta sokk hatása alól, amikor 1950-ben a hitoktatás új állami szabályozása (vagyis az önkéntes - és jól megfigyelt - beiratkozás) „töltötte el nagy szomorúsággal” a presbitériumot, mely ebben a helyzetben a konfirmációs előkészítés intenzívebbé tételéről és a családi események szerepének növeléséről döntött.⁶⁴ Amikor pedig 1951 nyarán kitudódtak a pataki teológiával kapcsolatos tervek, ők is az aktivitást választották. Papp István presbiter például így fogalmazott: „egyházközségünk minden más feladata előtt tekintse kötelességének a sárospataki főiskola megmentését és fenntartását, s erről hozandó határozatát küldje meg az egyházkerület elnökségnek valamint a testvér miskolci gyülekezeteknek is.”⁶⁵ Nem rajtuk múlt, hogy nem jártak sikerrel. A szűkszavú feljegyzésekből tudni, hogy bizalmatlanok voltak az új egyházmegyével, és különösen az egyházkerület megszűnésével kapcsolatban is, s meg kell jegyezni, hogy az új püspökségnek még a neve is nehezen ment át a köztudatba, egy alkalommal például „Tiszamenti”-nek nevezték a valóban nehezen értelmezhető nevű Tiszavidéki Egyházkerületet.⁶⁶ Ami pedig a földek „felajánlását” illeti, még a tetemvári egyházközség megalakulása előtt kapta meg a központi presbitérium az egyházmegye esperesének körlevelét, melyben a „magas adóteherre” és a földtulajdon megtartásának anyagi nehézségeire való tekintettel kérte, hogy azokat - az állam által nyilvánvalóvá tett elvárásnak megfelelően - ajánlják fel megvételre. A presbitérium érezte a burkolt államosítás tényét, de a javaslatot egyhangúan megszavazta.⁶⁷ (Ld. 8. sz. táblázat.) Román Ernő idézett 1951-es esperesi jelentése ennél egyértelműbben fogalmazott: „Veszteségeink közé kell számítanunk földingatlanainknak az állam részére történt felajánlását is. Tudjuk, hogy magasabb szempont, a szocializált gazdálkodás terére való átállítás hozta ezt magával, és nem is váltott volna ki semmi nagyobb ellenhatást, ha rendeletileg történik, és nem önkéntes felajánlás keretében. Hogy mi lesz a következménye a lelkészi állások és lelkészcsaládokra vonatkozólag, az még a jövő titka.” De megkezdődött helyi szinten is a régi vezetők leváltása, lehetőleg „hűségeseikkel” történő feltöltése. A lemondatás sorsára jutott a két avasi lelkész, Nagy József, Tussay János (utóbbinak Pocsajba kellett távoznia), Fodor Lajos missziói lelkész és mások is.⁶⁸

A Tetemváron egyébként további apróságok is sok bosszúságot okoztak az egyháznak. 1951 elején például a városi lakáshivatal egyszerűen falragasz útján közölte, hogy igénybe veszi a Petőfi-téri gyülekezeti termet, s ettől a szándékától csak hosszas tiltakozás, a lelkipásztor több levélváltása után állott el.⁶⁹ Máskor a temetkezési vállalat egyszerűen lefoglalt raktár céljaira egy helyiséget a Deszkatemplomhoz tartozó halotti cellák közül, és díszleteit, drapériáit temetések alkalmával a templom falához rögzítette.⁷⁰ Előfordult, hogy kisajátítottak ingatlanokat (egy gyülekezeti teremből például jellemző módon a pártfunkcionáriusok garázsa lett), de elvették a KIE-otthon nagy részét, több épületet⁷¹ stb. Ezek az idők különösen alkalmasak voltak arra, hogy a lelkipásztor híveivel ne csak intézményes, hanem annál jóval szorosabb kapcsolatban is álljon. Előfordult például, hogy egy gyülekezeti asszony, nem tudva, hová vitték a férjét a gyárból, megkérte a lelkipásztort, segítsen rajta. Hozzá az egyik sírásó közvetítésével jutott el egy börtönablakon kidobott levél, majd megtudta, hogy a Fazekas utcai börtönből éjszaka kihordott, titokban, papírzsákban elföldelt halottak között volt a keresett férfi is. (A halottat még csak nem is Miskolcon, hanem jóval később egy kis faluban anyakönyvezték.) Szilágyi István pedig még a Hortobágyra kitelepített híveivel illetve családtagjaikkal is igyekezett tartani a kapcsolatot.⁷²

Az országos szinten jelentkező megszorítások közül talán mégis az egyik legfontosabb, miskolci szinten is jelentkező probléma a misszió korlátozásához kapcsolódott. Az egyház számos személyisége érzekelte a misszióknak nemcsak örömhír-hirdető, hanem ekkor már egyházmegtartó-átmentő szerepét is, és 1948-ban, a Makkai Sándor vezette Országos Missziói Bizottság létrehozásával úgy tűnt, meg lehet őrizni valamit az országos (egyházi) szinten

koordinált missziói tevékenységből. 1950-ben Makkai egy cikkében kifejtette, hogy az egyházi működés alá rendelt missziótól hatalmas eredményeket (bizonyágtevő tagokat, szeretetközösséget stb.) remélt.⁷³ Ez év decemberében született meg a konvent, a négy püspök és főgondnok által kiadott „Testvéri Izenet”, mely minden missziói tevékenységet határozottan az egyház irányítása alá rendelt, s az egyesületeket még elméletben is kizárta abból. A folyamatot 1952-ben a Missziói Szabályrendelet megjelenése tetőzte be, melyben az egyház igen szoros korlátokat állított fel saját missziós tevékenységének (1989-ig volt hatályban).⁷⁴ A tetemvári gyülekezet saját missziói szabályrendeleteivel lehetőség szerint megpróbálta szélesíteni saját mozgásterét. 1952-ben például gyerekeknek nagy sikerű bábszemléltetésű evangelizációkat szerveztek, később a munkatervbe külön presbiteri bibliaórát is belevettek,⁷⁵ és egyéb ötletek is megvalósításra kerültek.

Az 1956-ig tartó időszak egyébként is mozgalmasan telt a miskolci reformátusok számára. 1954-ben például - nem a legszerencsésebb időszakban - ünnepelték a miskolci reformátusok a város protestáns hitre térésének 400. évfordulóját, melyből a Tetemvár is aktívan kivette a részét, mert mint a presbiterek megállapították, „e tény felett nem lehet miden további nélkül elmenni, hanem ezt méltóképpen meg kell ünnepelni.”⁷⁶ Az ünnepségre november 14-én került sor, délelőtt valamennyi templomban Sámuel első könyve 7,12. alapján prédikáltak (Ében-Haézer, vagyis „mindedig megsegített minket az Úr!”), délután közös presbiteri díszülésre, és felemelő emlékünnepekre került sor. Ekkoriban gyakran kitértek az ige-hirdetésben a miskolci egyház múltjára is. Mindemellett igyekeztek őrizni a lojalitás látszatát is, 1955-ben például hálaadással emlékeztek meg a „felszabadulás” 10. évfordulójáról.⁷⁷

1956 tavaszán-nyarán felgyorsultak az események az egész egyházban, leginkább szembetűnő a megújulási mozgalomnak nevezett szerveződés kibontakozása volt,⁷⁸ melyet térségünkben fokozott a Tiszáninneni Egyházkerület visszaállítása iránti igény. A nyáron Galyatetőn tartotta ülését az Egyházak Világtanácsa - az engedély kiadását az állami szervek utólag elhibázott ötletnek minősítették -, melyről Ravasz Lászlót nem lehetett kihagyni. Ravasz e célra összeállított „Memorandumának” tételei tovább növelték a megújulást követelők táborát, akik Budapestről éppen Szilágyi Istvánnal vették fel a kapcsolatot.⁷⁹ A miskolci lelkipásztorok is bátor lépésre szánták el magukat, egy memorandumot szerkesztettek, melyet engedély nélkül sokszorosítva 1956. szeptember 24-i dátummal megküldtek valamennyi egyházközségnek. Előzőleg a miskolci presbitériumok a körlevél tartalmát megvitatták, így az valóban a miskolci reformátusság közös állásfoglalásának tekinthető. (Ld. 8. és 9. sz. mellékletek.)⁸⁰ A memorandum inkább csak felsorolja a legfontosabb tennivalókat, az egyház belső rendjének, törvényességének felülvizsgálatára, a Tiszáninneni Egyházkerület visszaállítására, a zsinat-presbiteri elvek szerinti kormányzásra vonatkozóan. A hivatalos egyházi kormányzat - miután az érintett valamennyi egyházmegye csatlakozott a memorandumhoz - rendkívül ingerülten reagált a kezdeményezésre, október 5-én Péter János személyesen utazott Miskolcra és követelte, hogy a lelkészek vonják vissza körlevelüket, de azok egységesen inkább az ellenszegülés mellett döntöttek. Ennek megtorlására már nem maradt idő, mert kitört a forradalom és úgy nézett ki, a magyar református egyház - az 1956-os előkészítésnek köszönhetően - rövid idő alatt helyreállítja megtépázott törvényességét és működési feltételeit. A tetemvári egyházközség presbitériuma november 25-én kinyilvánította csatlakozási szándékát a megújulási mozgalomhoz, sőt a szószékről felolvasta Ravasz Lászlónak a megújulási mozgalom irányelveit összefoglaló, az ekkor felállított Országos Intéző Bizottság szükségességét indokoló körlevelét, melyet a presbitérium őszinte örömmel üdvözölt.⁸¹ Nagyon fontos, hogy sem ez, sem a miskolci református egyházban 1956 őszén keletkezett nyilatkozatok alapján véve nem kívánták megkérdőjelezni az 1948-as egyezményt (sőt, egyesek a Testvéri Izenetet stb. sem), hanem azok alapján akartak megújulást, az egyháznak egy valóban demokratikus

keretek között végbemenő újjászületését szorgalmazták.⁸² A forradalomba a miskolci lelkészek különösen aktívan kapcsolódtak be, reaktivizálódtak a korábban félreállítottak (Nagy József, Ilosvay Ferenc), Szilágyi István pedig tagjai lettek a megyei munkástanácsot felkereső egyházi delegációnak, mely támogatásáról biztosította a forradalom vívmányait védelmező politikai erőket. A Tetemvár elszántságát mutatja, hogy november 15-én, be sem várva az országos szintű szervek döntéshozatalát, megkezdte a gyermekek vallásoktatását a gyülekezeti teremben.⁸³

A forradalmat követően sokrétű, az állam és az egyház érdekeit ötvöző ideológia jegyében fogant *megtorlásra* került sor,⁸⁴ az egyetlen pozitív, vissza nem fordítható fejlemény 1957. január 1-vel a Tiszáninnen Egyházkerület visszaállítása volt, melynek élére később - Enyedy reaktiválásának elvetése után - az állam iránt lojális Darányi Lajos püspököt választották. Pedig 1957 elején még sokan - köztük a tetemváriak is - örömmel fogadták Enyedy visszatérésének ötletét, később még is azok közé álltak, akik Darányit szavazták meg püspöknek, Újszász Kálmánt főgondnoknak.⁸⁵ Az egyházkerületben is számos közvetlen megtorlásra (letartóztatásra, rendőrségi ellenakciókra), valamint egyháziak által végrehajtott lemondatásokra, áthelyezésekre, az állam iránt lojális papok helyzetbe hozására került sor. Röviden érdemes felidézni például Asztalos Zoltán selyebi lelkipásztor 1957-es tiltakozását, aki azért emelte fel szavát a püspöki hivatalnál, mert tudomására jutott, hogy missziói munkák, csendesnapok és egyéb evangelizációs szolgálatok (mint gyűlések tartása) miatt rendőrhatalósági felügyelet alá helyeztek lelkészeket. Mint találóan megjegyezte, ezen az alapon az egyház egésze rendőrhatalósági felügyelet alá helyezhető, s „nagyon szomorú és egyháztörténelmi tévedés lenne, ha egyházunk vezetői nem ismernék fel ezeknek a szolgálatoknak a szükségességét és nem igyekeznének ezek iránt államunk vezetői előtt a bizalom légkörét kialakítani.”⁸⁶ A gyűlések engedélyezésével egyébként is állandó problémák voltak, mivel 1957 elején hatóságilag függesztették fel a gyülekezés jogát. A rendszernek elég nehéz volt igazolni, hogy nem korlátozza az egyház szabad gyülekezési jogát, legfeljebb szoros hatósági felügyelettel megtartott „béke” és egyéb összejövetelekről lehetett szó, melyeket egyébként a Kádár-rendszer melletti demonstrációknak is szántak. 1957. december 13-án például a Palóczy utcai gyülekezeti teremben Darányi püspök, Dienes István főgondnok, Lobkovitz László megyei egyházügyi főelőadó valamint valamennyi lelkipásztor részvételével egy kínai delegáció fogadására és „békegyűlésre” került sor. Darányi püspök már első szavaiban a bibliai békességre törekvést azonosította a Szovjetunió politikájával. A kínaiak meghívott püspöke üdvözölte a magyar néppel való testvéri barátságát, majd a szocializmust „szervezett szeretetnek” nevezve, leplezetlen politikai beszédbe kezdett. A kapitalista Amerika azt akarja, hogy gyűlöljük egymást, „nem akarják a háborút, mert félnek, de békét sem akarnak, mert kevesebb lenne a pénzük.” Az amerikai imperialistáknak tulajdonította az 1956-os forradalmat is, majd arról beszélt, hogy a szocialista tábor egyetlen igazi vezetője a Szovjetunió (a „reménység tárgya”) lett. Lobkovitz is szükségét érezte, hogy hasonló hangvétellel hozzászóljon, majd 16 - szintén a béke ügyét a kommunista rendszerrel azonosítva - még lelkipásztor is felszólalt ezen a vallásosnak semmiképp nem nevezhető légkörű gyűlésen.⁸⁷ A későbbiek ismeretében nem árt megjegyeznünk, hogy 1956. december 2-án a tetemvári lelkipásztor bizalmi szavazást kért személyével kapcsolatban. A presbitérium mind őt, mind Szilágyi Vilmos gondnokot megerősítette pozíciójában, s megállapította, hogy egyházkormányzati okokból a testületből nem maradt ki senki.⁸⁸

Továbbiakban az Állami Egyházügyi Hivatal megyei megbízottainak iratai felidézésével próbáljuk meg felidézni *a hatvanas évek közepéig* a református egyház, s benne különösen a tetemvári gyülekezet körülményeit. Először néhány szót a Kádár-rendszer első éveinek reformátusokra vonatkozó általános elveiről. Nemzetközi kapcsolatrendszere és Mindszenty

személye miatt a pártvezetés elsősorban a katolikus egyházra koncentrált, a reformátusokkal kapcsolatban 1957 tavaszán már megállapították, hogy „az egyházban illegális tevékenységet kifejtő csoportot állami beavatkozással sikerült elszigetelni”, mert erre az ekkor már gyengének titulált egyházi vezetés nem volt képes. Ennek ellenére, mint Horváth János írta, a veszély még nem múlt el teljesen. Az „ellenforradalom”-ban a fő felelősséget a hazai reakciós papok mellett a galyatetői Egyházak Világtanácsa-ülésein aktivizálódó „imperialistákban” jelölte meg, s fájdalommal állapította meg, hogy csak 1958 januárjára sikerült a „reakciós papok” (elsősorban Ravasz László) tevékenységét visszaszorítani.⁸⁹ (A forradalom egyházpolitikai vonulatát később alacsonyabb beosztású pártemberek is hasonlóan értékelték, ld. pl. 11. sz. melléklet.) Az 1957-58-ban kialakított egyházpolitikai irányelvek a kettős harc tételét fogalmazták meg, más-más módszerekkel egyrészt a vallásos világnézet, másrészt (az azzal egyébként összefüggő) „klerikális reakció” ellen, előbbivel szemben a felvilágosításra, toleráns meggyőzésre, utóbbival szemben az keményebb, adminisztratív eszközök alkalmazására célozva. Felismerni vélték, hogy a „szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért megsemmisítve a klerikális reakció ellenforradalmi kísérleteit, az egyházakkal pozitív együttműködésre törekszünk.” Alaptételeik például így hangzottak: „A vallás reakciós világnézet, mert a haladás ellenségeinek egyik eszmei fegyvere. Gyökerei az osztálytársadalom és a tudatlanság.” Kállai Gyula fogalmazta meg továbbá azt, hogy az egyházakat egyetlen ellenségként kezelték, csupán taktikai-stratégiai okok miatt választottak eltérő módszereket: „Nekünk a vallás gyökerére kell rátapintani, és egyszerűen idézőjelben mondván, ideológiának vett kérdésekkel kell foglalkoznunk, és ebből a szempontból édesmindegy, hogy katolikus, református vagy jehovista vallásról van szó.”⁹⁰ Úgy is fogalmazhatunk, hogy a Rákosi-korszakhoz képest a Kádár-rendszer első szakaszában nem a célkitűzések változtak, hanem a stratégia: sokkal inkább az egyházakkal magukkal akarták saját tevékenységüket visszaszorítani, az egyházak vezetőivel saját lelkészeiket az állampárthoz lojális magatartásra kényszeríteni, vagy „engedetlenség” esetén fegyelmezni. Előrebocsátjuk, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei illetve miskolci párt- és tanácsai apparátus magáévá tette ezeket az alapelveket, amikor például pártoktatások alkalmával a vallás elleni harcra készültek: „Legfőbb feladatunk offenzív harcot folytatni a vallásos és kispolgári nézetekkel szemben, ezek tartalmi vonatkozásai ellen. Éppen ezért a vallás elleni harc ideológiai munkánk homlokterébe került. [...] Az alapvető változás tendenciája mellett meg kell azonban állapítanunk, hogy bár a vallás társadalmi, gazdasági alapja meggyengült, mégis erős szálak kötik az egyes dolgozó rétegeket az idealista világnézethez, a valláshoz.” Az előadó megrökönyödve konstataulta, hogy még mindig jócskán vannak „elvtelen, liberális” párttagok, akik egyházi szertartásra járnak, titokban megkereszteltetik gyermekeiket stb.⁹¹

Nem célunk a Kádár-rendszer egyházpolitikájának átfogó értékelését adni, különösen nem megítélni az egyház különböző szintű vezetőinek, tagjainak akkori szerepvállalását. Feltételezésünk szerint majdnem mindenki „jót akart”, s a lojális lelkipásztorok, esperesek, püspökök jó része is bizalmatlan volt a kommunista párt iránt, s az egyház átmentésének célja vezette, tény ugyanakkor, hogy bizonyára sokan követték a mindenkori államrendszer támogatásának a modern protestantizmusban kimutatható tradícióját, őszintén elfogadták a rendszer realitásait, képesek voltak saját lelkésztársaikkal, híveikkel szemben is az ateista-kommunista állam elvárásait érvényesíteni.⁹² A lojális, a „létező szocializmus” kádári rendszerébe illeszkedő egyházi magatartás egyre nagyobb teret nyert az 1980-as évek felé haladva. Akárhogy is vesszük, tény, hogy különösen 1956 után a protestáns egyházak teológiailag támasztották alá a szocialista társadalmi rend megvalósítását, ugyanazt mondták, mint a tanácselnökök, csak nem politikai, hanem egyházi zsargon használatával. A Kádár-rendszer az 1957-1964 közötti években tulajdonképpen nem tett mást, mint restaurálta a Rákosi-rendszer egyházpolitikájának

alapvető struktúráit, ám e célt nem elsősorban állami-adminisztratív eszközökkel, hanem az egyházakkal együtt valósította meg.⁹³

A Kádár-rendszer egyházpolitikáját általában jellemezte, hogy dacára a hierarchikus pártstruktúrának és a többszintű ellenőrzésnek, nagyon sok függött a helyi tanácsi apparátus hozzáállásától, a központi egyházpolitikai direktívákat egy-egy vidéki „kiskirály” nagyon gyakran a saját szája íze szerint értelmezhetette és ültethette át a gyakorlatba. Vidéken az ÁEH munkáját a megyei tanácsok mellé delegált - osztályvezető szintű - egyházügyi főelőadók (előadók, megbízottak stb.) végezték, melyek azonban rendkívül érdekes, a rendszer tipológiájára jellemző kettős (központi illetve helyi) függésben voltak, és ez jellegéből adódóan hatásköri vagy érdek-súrlódásokhoz vezethetett.⁹⁴ A miskolci reformátusoknak a Kádár-rendszer éveiben három ilyen főelőadóval kellett kapcsolatot tartaniuk, Lobkovitz Lászlóval, 1964-1982 között Polonkai Imrével, majd a rendszerváltásig Komlósi Imrével.⁹⁵ (Az egyházügy másoknál - például a művelődésügynél - kiemeltebb fontosságát bizonyítja, hogy Lobkovitzot például a tanácsi apparátus csúcsán álló Tóth István VB-elnöknek közvetlenül rendelték alá.⁹⁶) Az egyházügyi főelőadók rendkívül terjedelmes hivatali levelezéséből csupán az első időszakból és csak néhány dokumentumot idézünk. (Az iratok - nem könnyű - kiválasztásakor egyrészt azt tartottuk szem előtt, hogy a „hivatal” és a miskolci református egyház kapcsolataiba bepillantást kapjunk, másrészt megítélésünk szerint tanulságosan utalnak a pártállami időszak hatalmi mechanizmusának működésére, szóhasználatára stb. Megjegyezzük továbbá, hogy mindezzel enyhíteni kívántuk a források kiadatlan volta miatti égető szükségletet is, s a kommunista rendszer egyházpolitikája - gyakorlatilag egy évtizeddel a rendszerváltás után is feltáratlan - helyi vetületeinek feldolgozását további feladatnak tekintjük.)

Mindennek oka, hogy a tetemvári egyházközség, és különösen Szilágyi István lelkipásztor személye 1956 után különösen a nagy hatalmú megyei egyházügyi főelőadó, Lobkovitz László figyelmének középpontjába került. Nem árt tehát néhány szót szólni a személyéről. Amint az iratokból kitűnik, Lobkovitz rendkívül féltékeny volt a presztízisére (utódairól ez kevésbé mondható el), s különösen fontosnak vélte, hogy az egyházak valamennyi kisebb-nagyobb ügyével kapcsolatban irányító szerepet játsszon. (Még egy egyszerű tartalmú - például a lelkészeket kötelezettségeik betartására intő - esperesi körlevél sokszorosításához is körültekintő tárgyalásokra és engedélyezési procedúrára volt szükség, és a végső szót mindig a főelőadó mondta ki.⁹⁷) Feltételezhetjük, hogy különös élményt jelentett az alacsony iskolázottságú, tipikus pártkarriert befutott Lobkovitz számára az, hogy - mint tardi tsz-agronómus barátja nevezte - a borsodi papok „atyaistene”⁹⁸ lehessen. Jellemző példaként említhetjük, hogy még a lelkipásztorok gyermekeinek továbbtanulása felett is teljhatalmat élvezett, az utóbbiak által megpályázott intézmények ugyanis tőle kértek ajánlást (gyakran csak a sikeres felvételi utólagos felülvizsgálatára), s azt csak a hivatalos egyházi vonalat képviselő, a rendszer iránt elkötelezettek gyermekei kaphattak.⁹⁹ Lobkovitz egyéniségére és a rendszerre egyébként jellemző, hogy 1961-ben a szegedi jogi karra szeretett volna hallgatónként bejutni, s ehhez kérte felettesei támogatását. A vonatkozó levelezésből kiderül, hogy Lobkovitz soha nem járt középiskolába, de 1961-ben megtudta, hogy országos szinten a felvételizők 3 %-a enélkül is (!) egyetemre mehet. (Nyilván a hozzá hasonló káderekre való tekintettel.) Lobkovitz egyébként 1948-tól katonatiszti állományban volt, 1956-ban (még a forradalmat megelőzően) „demobilizáció” miatt leszerelték és azonnal egyházügyi megbízatásába helyezték. Az általános iskola 7-8. osztályát is csak 39 évesen fejezte be (bár mint büszkén írta: kitűnő eredménnyel...), ennek ellenére, Miklós Imre és Olt Károly ÁEH-elnök közbenjárására Benke Valéria művelődési miniszter helyt adott felvételi kérelmének. A nagy hatalmú főelőadó tehát nem kis bravúrt hajtott végre: az általános iskolából ugyanabban az

évben egyetemre került, s számára - mivel későn jutott eszébe, hogy világléteiben ügyész akart lenni - külön pótfelvételit is biztosítottak, bár a döntés előre készen volt, melyért nem győzött feletteseinek hálálkodni.¹⁰⁰

A református lelkészeknek is nem egyszer végig kellett ülniük a Hazafias Népfront szervezésében átnevelő célzatú (és a szemtanúk szerint nagyon unalmas, esetenként az előadók egyházügyekben való teljes tájékozatlanságát is tanúsító¹⁰¹) előadásokat, melyekről „szigorúan titkos” jelentések készültek, különös tekintettel a hozzászólókra illetve azokra, akik nem mentek el. Voltak persze olyanok is (mint például Koncz Sándor alsóvadászi lelkész), akit viszont éppen hogy eltiltottak a „béke”- és egyéb nagygyűlések látogatásától, mert állandóan véleményt nyilvánítottak, és hozzászólásaikból nem csak a rendszer iránt elvárt teljes lojalitás tükröződött. A meghívandók vagy eltiltandók listáját rendszerint egyháziak állították össze, Lobkovitz csak jóváhagyta azokat. Darányi püspök egy alkalommal javaslatételében úgy fogalmazott, hogy olyan újabb neveket javasol, „akik az utóbbi hónapokban is jó bizonyosságát adták annak, hogy tanulásra készek”, máskor meglepődött azon, hogy a Tanácsköztársaságról készített kitűnő munka lelképásztor-szerzője nem kapott meghívót¹⁰² stb. Mintegy tíz év vonatkozó iratanyaga alapján állíthatjuk, hogy rendszerint ugyanazok a lojális lelkészek szóltak hozzá, megerősítve a mindenkori előadó véleményét. A kéretlen hozzászólók mindig feldühítették Lobkovitzot, például egy mátraházi konferencia során, amikor Tóth Gusztáv martintelepi lelkész a mezőgazdaság szocialista átszervezését az egyház „bizonyágtételének” sikereként is kezelte, szót kért - hivatlanul - Finta István, a *Reformátusok Lapja* ekkori szerkesztője is, mire Lobkovitz ingerülten követelte ennek kivizsgálását. Ezeket a „fejtágítónak” szánt előadásokat illetve a Szovjetunió mellett tüntető „békegyűléseket” a Hazafias Népfront vagy az Országos Béketanács református egyházi bizottsága szervezte - az előadásokat és a hozzászólásokat egyaránt előkészítő - központi előírások alapján, a vallásos világnézet elleni harc jegyében, a papság „haladó” erőinek erősítése céljából.¹⁰³ Az előadások címei jellemzőek voltak, például: „Szocialista mezőgazdaságunk helyzete és további perspektívája”, „A tudomány fejlődésének lehetőségei a szocialista társadalomban. A szovjet rakétatechnika fejlődése és eredményei, ennek jelentősége a világbéke szempontjából.”¹⁰⁴ stb. De nemcsak az állam által, hanem az egyház által szervezett (és a főelőadó által gondosan jóváhagyott) lelkésztovábbképző konferenciákon is elhangzottak olyan című előadások, mint „A szocialista állam, annak formái és funkciói” Dabóczy István avasi lelképásztor előadásában¹⁰⁵ stb. Nem egyszer Lobkovitz előadásait is meg kellett hallgatniuk, példaként idézhetjük az 1960. december 7-i református nagygyűlést, ami után Rásky Sándor esperes, a tiszáninneri egyházkerület talán leginkább elkötelezett egyházi személyisége jellemzően így foglalt állást: „A nyugati egyházak azt mondják, hogy itt a vasfüggöny mögött gettóban vannak az egyházak. Ez az előadás is mutatja, hogy itt nincsenek gettóban, mert hiszen olyan nagy horderejű kérdésben, mint a mezőgazdaság szocialista átszervezése, az állam bizalommal fordul az egyházak felé és kéri ebben a munkában azok segítségét.”¹⁰⁶

Az említett Rásky Sándor 1959-ben lett esperes, akinek (természetesen Lobkovitz jelenlétében elmondott) székfoglalójából ki is derül, hogy miért: „Az ellenforradalomnak egyházi vetületei ezen a területen is megvoltak. Csendesen, de alázatos szívvel ki kell mondanunk, a borsodi egyházmegye ebben a dologban sem járt külön utat, az egyház egységét a bűnben még határozottabban megélte, mint a szolgálat örömeiben.”¹⁰⁷ Őszinte hálájáról biztosította az állam képviselőit és igyekezett is mindent megtenni bizalmuk elnyeréséért. Esperesi jelentéseit olvasva, igazat kell adnunk egy másik történeti munka szerzőinek, hogy e szövegeket látva olyan érzésünk van, mintha tanácsülési beszámolót olvasnánk.¹⁰⁸ 1962-ben például hosszan ecsetelte az imperializmus válságos helyzetét, „termonukleáris háborújának” előkészületeit¹⁰⁹ stb., és mindezt úgy állította be, mint a „küldetését gyakorló egyház” feladatvállalásait.

Lobkovitz vele és Darányival különösen szívélyes kapcsolatot ápolt, de a valóságban őket is lenézte, mint ÁEH-s főnökeinek írott leveleiből kiderül, amikor erélytelen, határozatlan alakokként állította be őket, és nem bírta elviselni, ha nem hajtják végre utasításait. (Ld. 10. sz. melléklet.) Darányiék számos személyes, baráti hangú levelet is írtak neki, bevett szokás volt például névnapján, vagy állami ünnepeken (november 7. stb.) Lobkovitznak a jókívánások mellett az állam és egyház „gyümölcsöző” kapcsolataiba vetett reménységet kifejezni.¹¹⁰ Lobkovitz nyíltan meg is fogalmazta elvárásait, például Ráskynak, amikor Darányi betegsége miatt helyettesítette: „Tekintettel a kerület nagy kiterjedésére, a Hivatal szíves figyelmébe ajánlja, hogy a munka végzése során mutatkozó esetleges akadályokat előzetes megbeszéléseken kialakult egyértelmű bölcsességgel kívánatos elhárítani.”¹¹¹

A Lobkovitz vezette hivatal számos megtorlást foganatosított református lelkészek ellen, és a vádak szövege lényegileg mindannyiszor megegyezett: az 1948-as egyezményrel, vagy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányval szembeni nyilvános állásfoglalás. Előfordult, hogy egyházi bírósággal mondattak ki verdiktet, híressé vált például Bellágh Barna, Szabó Dániel ónodi, Koncz Sándor alsóvadászi lelkipásztorok stb. felmentése, áthelyezése, hitoktatói engedély bevonása hosszabb időre, esetleg örökre. Ingerülten vette Lobkovitz azt is tudomásul, ha engedélye nélkül körleveleket, röpcédulákat küldtek a lelkészek egyháztagjaikhoz, ha kisebb ügyekben (például tsz-szervezés alkalmával) állást foglaltak.¹¹² A lelkipásztorokat kisebb büntetésekkel, kedvezmény vagy kongrua-megvonással is sújthatták, de félelmetes fegyver volt a főelőadó kezében az áthelyeztetés, mert senki nem érezhette magát biztonságban.¹¹³ Rendszeres dolog volt, hogy kisebb-nagyobb fel- vagy bejelentésekl következtében berendelték valamelyik lelkipásztort hozzá, Kolumbán György percesi lelkész egyszer például lakásügyben, Kóris Lajos egy konfirmációi előkészítés miatt ment „rapportra”.¹¹⁴ Lobkovitz rendszeresen figyelemmel kísérte az egyházi élet minden apróbb jelét, például az istentiszteletek látogatását, húsvétot, karácsonyt, bekérte a népmozgalmi statisztikákat, összeállította a „haladó papok” névjegyzékét stb. Az utóbbiak közé soroltakat egyébként pozíciókkal is jutalmazta, nemcsak az egyházi hierarchiában való feljebb lépéssel, hanem például kerületi, egyházmegyei „békeügyi” előadóvá nevezte ki „az élenjáró békeharcos lelkészeket”, hozzájárult népfrontba, tanácsokba történő megválasztásukhoz¹¹⁵ (természetesen az arányokra való gondos figyelemmel) stb. Egy alkalommal Ráskytól bekérte a tsz-tag lelkipásztorok névsorát, majd negyedévi jelentésében maga ijedt meg tőle, mennyire „behatoltak” a református papok a tsz-ekbe.¹¹⁶

Lobkovitz és Polonkai jelentéseiben (korabeli politikai szlengben kedvelt kifejezéssel) a „református vonalon”¹¹⁷ folytatandó Borsod megyei politizálást az ötvenes évek végén komolyan felborította Szilágyi István lelkipásztor ügye. Lobkovitznak különösen meggyűlt a baja a tetemvári gyülekezettel és következetes vezetőjével. A tetemvári presbitérium 1962 márciusában értesült arról, hogy március 7-én lelkipásztorukat Darányi püspök és Dienes főgondnok az avasi gyülekezeti teremben váratlanul magához hívatta és kifejezte elhatározását, hogy - mint mondta, nem állami, hanem egyházi érdekből¹¹⁸ - Lácacséke községbe helyezi át. Szilágyi 14 napot kapott a válaszra. A lelkipásztor - sejtve, hogy mégis kitől jött az ötlet - részletes választ kért az egyháztól, hogy mi pontosan áthelyezésének oka, hiszen az állammal kapcsolatban az utóbbi időben lojális volt, nem szervezkedett stb. A presbitérium meglepődött a váratlan fordulaton, és elhatározta, hogy elejét veszi a gyülekezetben jelentkező esetleges pletykáknak, továbbá kifejezte elkötelezett ragaszkodását lelkipásztorához.¹¹⁹ A váratlanul jött áthelyezési ötlet mögött nyilván két fontos dolog állt, az egyik, hogy Szilágyi 1956 óta - a kötelező állami megemlékezések ellenére - nyilván nem revideálta nézeteit, továbbá az, hogy a Deszka-templomban folyó meghitt, eleven lelki élet szemet szúrt az „illetékeseknek”.¹²⁰ 1962 elején Lobkovitz különben is úgy érezte, hogy Darányiék „langyos”

magatartásának ellensúlyozására határozottabban kell fellépnie és példát statuálnia. (Ld. 10. sz. melléklet.) Amikor Szilágyi többszöri rábeszélésre sem volt hajlandó megválni tisztétől, tulajdonképpen koncepciók eljárást indítottak ellene, elmozdításának kicsikarása érdekében. Március 25-én a presbitérium Szilágyi Vilmos gondnok vezetésével (a lelkész távollétében) nem hivatalos ülést tartott, és közös akarattal nyilatkozatot fogadott el, melyet mindannyian aláírva tiltakoztak a lelkipásztor elhelyezése ellen. Április 12-én kelt negyedévi jelentésében Lobkovitz ingerülten konstataulta, hogy „már egy hónapja” nem képes áthelyeztetni a számára egyre kényelmetlenebb - a „református vonalba” sehogya sem illeszkedő - lelkészt, és kérte, hogy az ekkor már Prantner József elnök vezette ÁEH központi intézkedéssel segítse lezárni a Szilágyi-ügyet, mely egyre inkább személyes presztízsévé is vált. (Ld. 11. sz. melléklet.)

Természetesen a lelkipásztor sem maradt tétlen, és több beadványban követelte, hogy ha bárkinek problémája van az egyházközséggel, annak ügykezelésével, akkor ne csak személyre, hanem a presbitériumra, a bizottságokra stb. is terjesszék ki a vizsgálatot. Ilyen előzmények után április végén hívták össze az egyházmegyei bíróságot, hogy rábizonyítsák Szilágyi Istvánra vétkességét, és alapot találjanak elmozdításához. (A rendkívül terjedelmes tárgyalási jegyzőkönyv rövid részletét ld. 12. sz. melléklet.) Az egyébként jogi végzettségű lelkész azonban jól ismerte a vonatkozó egyházi törvényeket, és például az elévüléssel védekezett, mely szerint olyan dolgokat akarnak a fejére olvasni, melyekért már nem vonható felelősségre. Az egyik vádpont a pénzbeszedésre vonatkozott, miszerint a vonatkozó előírásokkal szembeszegülve adományokat gyűjtöttek a templomon kívül, házaknál. (A rendelkezés egyébként 1953-ban született.) Szilágyi azzal védekezett, hogy más gyülekezetek is gyűjtöttek,¹²¹ és a dologban különben sincs semmi rendkívüli. Sokkal kényesebb terület volt a lelkész politikai beállítottságának vizsgálata, illetve az 1956-os szerepvállalása. Szilágyi hangoztatta, hogy elfogadja az Egyezményt, az állam iránt lojálisan viselkedik (prédikált is a béke és a leszerelés kérdéséről¹²²) A bíróságon elnöklő Rásky azonban jól emlékezett arra, hogy az ötvenes években milyen nézeteltérések voltak, éppen ő kérte fel Szilágyit lemondásra az egyházkerület diakonai előadói posztjáról. Ennek oka pedig az 1953-ban Berekfürdőn tartott lelkipásztori konferencia volt, ahol Szilágyi nem éppen lojális hangnemben nyilatkozott az egyház ügyeiről. (Mellesleg 1962-ben azt vetették a szemére, hogy egy ilyen aktív ember miért nem szól soha hozzá a Hazafias Népfront előadásain, pedig egy miskolci lelkipásztortól ez elvárható lenne, különösen, ha „1956-ban ennyire aktív tudott lenni”). Ezt követően módszeresen kihallgatták mind a 24 presbitert, vallomásaikból ha összeesküvés nem is, de teljes egyetértés rajzolódik ki a lelkész támogatásával kapcsolatban. Mindenki hangoztatta, hogy Szilágyi a népi demokrácia elkötelezett híve, pénzügyi visszaélései soha nem voltak, de arra senki nem akart emlékezni (még a gépelő Irlanda Sándorné segédlelkész sem), hogy ki fogalmazta a presbitérium március 25-i nyilatkozatát. A bíróságot szemmel láthatóan zavarta, hogy a csütörtök esténként tartott bibliaórákon milyen aktivitással vette ki részét az egyházközség vezetősége. Érdekesképpen felidézzük Krajnyák József presbiter vallomását, aki bár 1946 óta volt aktív presbiter Miskolcon majd a Tetemváron, nem akart emlékezni sem az 1956-os memorandumra, sem arra, hogy Ravasz László körlevelét Szilágyi felolvasta volna. A bíróság végül a határozathozatalt elnapolta és további bizonyítékok gyűjtése mellett döntött.

Lobkovitz ingerülten fogadta a bíróságon történetek hírét, és végleg eltökélte magában, hogy áthelyezteti Szilágyit. Májusban kelt feljegyzéseiben (ld. pl. 13. sz. melléklet) csak általánosságban beszél református egyházi ügyekről, a harc fokozásának módokról. Júliusban azonban rámenősségét az ÁEH-ban is kényelmetlennek érezhették, mert felhívták figyelmét, hogy körültekintőbben járjon el az efféle ügyekben. (Szilágyi mellett, ekkor Koncz Sándort szerette volna még feltétlenül „kivonni a forgalomból”, sikertelenül.) Lobkovitz terjedelmes

levélben válaszolt,¹²³ és meg nem értettségről, a papok rágalmairól, aknamunkájáról beszélt, amelynek nem értette, egyes felettesei miért adnak hitelt, amikor ő aztán tényleg elkötelezett a párt egyházpolitikája iránt. Elsősorban Darányit vádolta ismét, majd - mivel az ÁEH propagandája szerint ők nem szólnak bele az egyházi kinevezésekbe - jellemző szófordulattal így írt: „Szóljon [mármint Darányi, ha elégedetlen munkatársaival] és tegyen javaslatot, hogy kit kell eltávolítani, és hogy ki legyen az új. A hivatal ebben minden segítséget meg fog adni.” Lobkovitz úgy érezte, a „reakciós papok” besározta, s bizonyára megijedt attól, hogy felettesei leváltják, ezért ingerülten igyekezett minden felelősséget az egyháziak nyakába varrni. Szilágyi Istvánt (akinek ügye „már ötödik hónapja gennyesedik”) vonalas embernek nevezte, akinek nem egyszerű félrelépései voltak, hanem alapvetően elhibázott egyházpolitikai felfogása, amely szerinte tény, ezért a lelkészt le kell váltani, mert ügyét a „reakciós elemek zavarkeltésre” használják fel. Szóhasználata azért is érdekes, mert végig „Szilágyi-ügyről” beszélt, ugyanakkor később cáfolta, hogy lenne az egyházkerületben ilyen ügy.

Darányi püspök időközben három ízben is elbeszélgetett Szilágyival, s a végén már-már úgy érezte, hogy kezdi beadni a derekát, „megérti érveim helyességét”, de aztán minden maradt a régiben.¹²⁴ A tetemvári ügy hullámai már Budapestre is eljutottak, annak következtében, hogy Szilágyi - mint maga mondta - a „császárra apellált”.¹²⁵ Kállai Gyula, miniszterelnök-helyettes tájékoztatására maga Prantner József foglalta össze az egyre húzódó áthelyezés ügyét (időközben próbálták Szilágyit Debrecenbe, Budapestre, Nyíregyházára is áthelyezni, de ő egyiket sem fogadta el). Jellemzése így szólt: „Szilágyi István ref. lelkész reakciós beállítottságú, a református egyház »megújulásán« dolgozó Bethánia mozgalomhoz tartozik. Baráti köre is hasonló reakciós személyekből áll. Miskolcra történő elmozdítása minden szempontból indokolt és helyes.” Majd kifejtette, hogy a lelkész elkötelezetten ragaszkodik Miskolchoz, semmi esetre sem válna meg tőle, s ha másként nem megy, inkább kilép az egyházi szolgálatból, minthogy megalázó módon belemenjen áthelyezésébe. (Ennek az ÁEH is örült volna.) „Véleményünk az - folytatta Prantner - hogy Szilágyi István ellenállása és szembehelyezkedése a hivatalos egyházi vezetéssel: politikai jellegű.” Ugyanerre a következtetésre jutott Lobkovitz 1963 elején, amikor tudomására jutott, hogy a korábban nyugdíjazott Nagy József és Ilosvay Ferenc lelkészek újra szolgálatba akarnak lépni, holott előbbi csak fiának házasságkötésekor szeretett volna lelkipásztori teendőket ellátni. A gyanakvó főelőadó azonban nem bocsátotta meg, hogy Nagy vezette 1956-ban a munkástanácshoz delegált (és a forradalomnak 25 ezer forintot adományozó) egyházi küldöttséget, melynek mint említettük, Szilágyi István is tagja volt. Lobkovitz úgy vélte, kezdenek a nyugdíjas papok is „vérszemet kapni”, mégpedig a Szilágyi-ügyet kesztyűs kézzel intéző párt- és állami erélytelensége következtében.¹²⁶ A tovább terebélyesedő Szilágyi-ügy egyébként 1964 végéig húzódott. Az év márciusában Lobkovitz utóda, Polonkai Imre főelőadó kezdett vele és Darányiékkel tárgyalásokat az áthelyezésről. Szilágyi azonban kifejtette a Polonkainak is, hogy maga mögött érzi egy aktív gyülekezet támogatását, a miskolciak szeretetét és megbecsülését, ezért semmiképp nem hajlandó távozni a városból. Cáfolta az orgazdaság vádját, amit tiltott iratterjesztés (pásztorlevél-sokszorosítás) miatt akasztottak rá. Darányi és Polonkai bizalmas tárgyalásai során ezután a püspök kifejtette, hogy a csökönyös lelkipásztort most már csak bírósági úton helyeztethetik át, ehhez azonban az egyháznak az ÁEH vagy a tanács (a lényeg, hogy: állami szerv) írásos nyilatkozatára van szüksége, mely kinyilvánítja, hogy nem tartja szükségesnek Szilágyi miskolci tartózkodását. De az ÁEH erre végül már nem volt hajlandó, így a Szilágyi-dosszié tetejére Polonkai 1965 februárjában ennyit írt: „Az egyház - mint elévült anyagot - lezárta az ügyet. Szilágyi Miskolcon marad. Ehhez az ÁEH hozzájárult.”¹²⁷ A dossziéhoz tartozik még a lelkész biblikus megfogalmazású, hitvallás értékű levele Darányihoz 1964 karácsonyáról. Például így írt: „Közeledik karácsony ünnepe. Mindenki felszabadult szívvel, örömmel készül a szeretet gyakorlására és elfogadására, ugyanakkor én

egy súlyos, s - ítéletem szerint - méltatlan teherrel a vállamon készülök a karácsonyi evangélium tolmácsolására. [...] Jó lélekkel vallom, hogy lelkeszi feladataimat - tehetőségemhez képest - mindenkor lelkiismeretesen igyekeztem ellátni, előljáróim, lelkésztársaim, s gyülekezeti tagjaim irányában a testvéri békességet kívántam szolgálni, népi államunk felé pedig hűséggel viseltettem.”¹²⁸

Hogyan viszonyult ezek után a tetemvári gyülekezet a *1960-as-1980-as években* a református egyházat a Kádár-korszakban meghatározó „szolgálat teológiához”?¹²⁹ Kétségtelen, hogy a Deszka-templom megőrizte vonzását, és a hetvenes évekre egyértelműen az a híre lett az egyházközségnek, hogy „hívő”, aktív közösség, mely nagy vonzást gyakorol Miskolc más részein élő reformátusokra is. Ugyanakkor a lelkipásztor igyekezett elkerülni a lehetőségét annak, hogy újabb „Szilágyi-ügy” keletkezessen körülötte, ezért a hetvenes évek közepéig látványosabb formában nyilvánított hűséget az államrend iránt, utána már ezt nem nagyon várták el. Jellemző példaként említhetjük 1970. április 4-ét, amikor a 25 éves évforduló kapcsán a presbitérium nagy megemlékezést tartott - legalábbis papíron ez maradt meg. Alapigéje érdekes módon ugyanaz volt, mint 1954-ben a miskolci reformáció kezdetének 400. évfordulóján. Szilágyi így beszélt: „Isten kezéből fogadjuk el azt a dinamikus új korszakot, melyben élünk és azt a szocialista életformát, amelynek annyi áldását éreztük a mögöttünk lévő két és fél évtized alatt.” Kitért a gyarmati felszabadító háborúk eredményeire, hálát adott a sok új templomért, kényelmes lakásokért, technikai fejlődésért stb.¹³⁰ Mindez - érzésünk szerint - nem befolyásolta a hitélet töretlen fejlődését és növekedését, a szolgálat teológiája nem hagyott mélyebb nyomokat Tetemvár életében. Idézzünk fel röviden két („mindig igeélményt jelentő”) missziói munkatervet, egy-két időpontból. 1955-ben a lelkész részletesen felmérte a gyülekezet lelki rajzát, hitének mértékét és annak gyümölcseit, s ehhez szabta „gyógyító eljárás”-át, az évi tematikák rendjét. (A munkatervet egyébként a lelkész aprólékos gondnal évi, heti és alkalmankénti lebontásban is elkészítette.) 1976-ban Szilágyi István azt fejtegette, hogy nem lehet emberi erőfeszítésekre alapozni Isten munkáját, az Úr természetfeletti jelenléte nélkül nem fog menni: „Hátha azért nem jön az Isten Lelke, mert az ember lelke nem érdekli minket.” 1981-ben a Zsidó levél 5,12. verse állt a misszió középpontjában, s „az Isten beszédeinek kezdő elemeire való tanítást” elsőként épp a presbitérium tette magáévá, amikor havonta egyszer külön csak a vezetők jöttek össze igetanulmányozásra.¹³¹ Az Ige mély tisztelete tűnik ki abból a megjegyzésből is, amikor Fodor Lajos egyházlátogató lelkipásztor a Szentírás megtartására figyelmeztette a gyülekezetet, mire Szilágyi István így válaszolt: „az egyházlátogatásra mindig egy kis szorongással készülök, mert belenéznek, belelátnak a dolgainkba. Igaz ugyan, hogy csak a felületet látják, s ezt könnyű adminisztrálni. De ha arra gondolunk, hogy több történik, az Úr néz bele dolgainkba, akkor igazán szoronghatunk: vajon ő nem marasztal-e el?”¹³² Egy későbbi egyházlátogató lelkipásztor, Czinke Zoltán egyenesen úgy vélte, hogy jó a Deszka-templomban szolgálni, mert „a lélek szárnyalását érezni meg a hívek közösségében.”¹³³ Az egyházlátogatásokról szólva felidézhetünk két ellentétes véleményt, két külön korszakból. Nádházy Bertalan 1951-ben még így beszélt: „a régi kanonika vizitációk abban különböztek a mai egyházlátogatásoktól, hogy régen a lelkészeket és presbitereket lelkileg vizsgálták meg, s ez igen nagy segítséget jelentett a komoly lelkimunka szempontjából. Ma sokban eltértünk ettől, mert megelégszünk a statisztikai adatok számonkérésével, igaz ugyan, hogy újból kezdünk felfigyelni feladatainkra.” Kóris Lajos ellenben a nyolcvanas években tartott egyházlátogatásakor hangoztatta, hogy „mi nem számkukacok” vagyunk, vagyis nem a statisztikákra, hanem az egyházközség valódi életére volt kíváncsi.¹³⁴

A gyülekezet látogatottságáról, *tagjainak számáról* korábban többször szoltunk. Ha csak a száraz statisztikát nézzük, a gyülekezetben aktív szerepet vállaló (a választói névjegyzékbe felvett) tagok és az egyházközségek teljes lélekszáma közötti arány tekintetében nem Tetemváron volt a legjobb a helyzet a kialakult miskolci 14 egyházközség között, az arány alig 1/3-os. (Ld. 9. sz. táblázat.) A valóság azonban ennél - mint említettük - jóval összetettebb, és gyakran olyanok töltötték tele a templomot, akik nem voltak környékbeli illetőségűek. Sőt, nem volt ritka, hogy hangszórót kellett kihelyezni a Deszkatemplom előtti kis térre, hogy a kívül maradtak is hallgathassák a tanításokat.¹³⁵ A választói névjegyzékek adatai a korszakban erőteljes hullámozást mutatnak. (Ld. 13. sz. táblázat.) A hozzávetőlegesen 700 fő körüli, 1950-es induló értékről csak 1958-ban ugrott 900 körülire a választók száma. Ennek ekkor egyedi oka van: konkrétan Czákó Gyula presbiter áldozatos munkája, aki fontos szolgálatának tekintette egyházközsége tagjainak személyes felkeresését, regisztrálását.¹³⁶ A következő évtizedek apadása a Tetemvár esetében nemcsak a vallásosság térvesztése, csökkenő felvállalása miatt következett be, bár tény, hogy ennek döntő szerepet tulajdoníthatunk. A hatvanas évek végétől gyökeresen átalakult a környék arculata, a Jókai, Pallós utcák, a Szentpéteri kapu környékén felszámolták, szanálták a régi, zömmel földszintes, falusias házsorokat, helyettük - hosszú évek alatt - építettek új lakótelepet. A régi lakóknak a város vagy az ország más helységeibe történt elköltözése egyháztagok elvesztését is jelentette, a felépült Jókai-lakótelep lakossága felé irányuló „szívó” hatás pedig csak a nyolcvanas évek végétől, az egyházlátogatást amúgy is fellendítő politikai kurzusváltástól mutatható ki. A hetvenes évek mélypontjával a presbitérium is foglalkozott, s úgy vélte, a szanálások miatt legalább tagságának egyharmadát veszítette el.¹³⁷ (Ld. még 14. sz. táblázat.) (A hatvanas évek közepére egyébként a választók számának drasztikus csökkenése más egyházközségekre is jellemző volt. Az Alsóváros meg tudta őrizni 1953-as mutatóit, a Belvárosonál és az Avasnál azonban felére csökkent a választók száma.¹³⁸)

Ami a gyülekezet *népmozgalmát* illeti, mint minden városi egyházközség esetén, úgy a Tetemváron is, nem igazán alkalmasak következtetések alkotására az 5-70 közötti születések, hasonló nagyságrendű halálozások adatai (az elmúlt évtizedek vonatkozásában különösen), nem következik belőlük ugyanis a szülők vagy az elhunyt hozzátartozóinak mélyebb vallásossága. (Ld. 10. sz. táblázat.) A hetvenes évek végének - nyolcvanas évek elején viszonylagosan megcsappant a keresztelek száma, megnőtt ugyanakkor a temetéseké, utóbbi nyilvánvalóan azzal összefüggésben, hogy ekkor „halt ki” legnagyobb számban a háború előtt már felnőtt, hagyományaihoz inkább ragaszkodó lakossági csoport. A nyolcvanas években jelentősen lecsökkent a házasságkötések száma is. Valamennyi népmozgalmi mutató esetén erőteljes növekedés figyelhető meg az 1990-es évek elején, ami egyértelműen a bekövetkezett politikai fordulattal magyarázható. Az anyakönyv száraz statisztikai bejegyzései háttérben más alkalommal is húzódnak fontos társadalmi-politikai események. 1956. november 6-án a 49 éves korában elhunyt, nős Vincze Sándor temetésekor halálokként „agylövést” jegyzett be a temetést végző lelkipásztor, nyilván a szovjet csapatokkal fegyveres összetűzésbe kerülő forradalmárok áldozatáról volt szó.¹³⁹ Jellemző adat még a konfirmációké, mely egyes években meglepően alacsony értékeket mutat, pedig a gyülekezet vezetése mindent elkövetett a konfirmációi előkészületek alapos megszervezésére. Ugrásszerű változásra ezen a téren is csak 1990 után kerülhetett sor. (Pontosabban talán 1989 az igazi határvonal: szinte valamennyi egyházi szertartás megduplázódott az előző évhez viszonyítva, ami jelzi, hogy a lakosság vallásra fogékonyabb rétege azonnal érzékelte az enyhülést és élt az egyház újbóli társadalmi szerepvállalása által biztosított lehetőségekkel.)

A gyülekezet *társadalmi összetételéről* ezekből az évekből nem állnak rendelkezésünkre statisztikai kimutatások. Csak becslésekből tudhatjuk, hogy a tetemvári gyülekezet Miskolc lakosságának képét tükrözte vissza, talán leginkább az értelmiség egyes rétegei hiányoztak a templomokból, részben ideológiai, részben egzisztenciális okokból, bár a folyamat szerencsésen változott. Érdeemes felidézni, hogy amikor 1952-ben a borsodi esperes megkereste az egyházközségeket, hogy az aratási idő miatt a vasárnapi istentiszteletet kora reggel illetve késő este tartsák, Kiss Péter vallásoktató lelkész kiszámította, hogy 755 egyházfenntartói járulék-fizető közül alig 31 gazdacsaládjuk van, tehát nem érdemes a korai időpontot életbe léptetni.¹⁴⁰ Ha a mindenkori presbitériumra tekintünk, találunk köztük kőfaragót, kárpitost, műszaki ellenőrt, MÁV-tisztviselőt, nyugdíjast stb., vagyis nem túlzás azt állítani, hogy a társadalmi-foglalkozási különbségek nem képeztek akadályt a gyülekezet egy családdá válásához. De az életkoriak sem! Amikor más gyülekezetek az elöregedéssel küszködtek, tény, hogy a vallásos ifjúság szívesen kereste fel a Deszkatemplom igehirdetéseit. A komoly, és Miskolcon egyedülálló ifjúsági munkára rámutatott Virágh Sándor egyházlátogató is 1978-ban, egyenesen a többi gyülekezet számára példaképnek nevezte a Tetemvárt. Gyakran volt ifjúsági evangélizáció, kedd esténként szinte csak ők töltötték meg a templomot.¹⁴¹

A gyülekezet *igazgatása*, vezetői szinte alig változtak az 1950-es megalakuláshoz képest. Legfeljebb a presbitérium létszámának időnkénti (24-ről 20, majd 16 főre való) csökkenését érdemes kiemelni. Sajtója a tetemvári gyülekezetnek érthetően nem volt, ezt csak részben pótolta a lelkipásztor és a presbiterek intenzív személyes kapcsolattartása a gyülekezet tagjaival. Az országos református sajtóban azonban esetenként megjelentek hírek a miskolci egyházközségek életéről, történetéről stb.¹⁴²

Szólnunk kell néhány szót a korszakból a gyülekezet *ének- és zeneügyéről*. Ez - köszönhetően a Deszka-templom kitűnő akusztikájának - mindig is nagy vonzereje volt a gyülekezetnek. Az új, „kis” énekeskönyv hamar divatba jött, ugyanakkor sokan úgy vélték, hogy jó a régi, egyszerűbb énekek gyakori éneklése, s kérték új nehezkesebb énekek mellőzését. A karvezetés gyakran okozott szervezeti problémákat, bizonyos időszakokban gyorsan cserélődtek az énekvezetők. Egy alkalommal a segédlelkész ilyen irányú megbízásakor ezt olvassuk: „Nevezett még gyakorlattal ugyan nem rendelkezik zenei tekintetben, de lelkipásztor annak a reményének adott hangot, hogy néhány hét alatt úgy a kántori, mint a karnagyi szolgálatban kiváló eredményt fog felmutatni.” gyakran került sor más egyházi kórusok fellépésére is a templomban. Rendszerint istentisztelet előtt negyedórával rendszeres énektanítás folyt a gyülekezetben. Az ének- és zeneügy fontosságáról a püspök is gyakran tartott lelkészi értekezleteket, például 1982-ben a Papszeren.¹⁴³ Itt kell kitérnünk röviden a templom már említett orgonájának történetére is. 1951 karácsonyán hirdették meg az orgonaépítés tervét (mivel több helyen leszerelték, olcsón hozzá lehetett jutni), s már az első napon a tagok 10 ezer forintot ajánlottak, ami bizony nem volt kis pénz akkor. A megajánló íven lehetett negyedsíptól 10 sípig összeget ajánlani, s hamarosan döntöttek is a 60 ezer forintos orgona megvásárlásáról, melyet 1952. április 6-án Enyedy Andor szolgálata nyomán szenteltek fel, ízléses kiállításával külsőleg is ékessége lett a templomnak.¹⁴⁴ Az orgonafejlesztést később is mindig szem előtt tartották, folyamatosan újították, pénzt csoportosítottak át e célra. Érdeemes még felidézni, hogy egy alkalommal rövidzárlat következtében kis időre leállt a szerkezet, mely a lelkipásztorban zavart okozott, de hamar feloldódott az igehallgatás alatt, mert - mint mondta - „az igazi dallamot nem az orgona hangja adja.”¹⁴⁵

A gyülekezet *ingatlanai*val kapcsolatban csak a templom renoválására tudunk röviden kitérni. 1951 januárjában készült el Kulcsár Sándor szakértő átfogó javaslata a templom kijavításáról, s ő indítványozta, hogy a szószéket a főbejárattal szemben helyezték el,¹⁴⁶ végezzenek átfogó külső és belső felújítást. A renoválás 1951 virágvasárnapján befejeződött, Enyedy püspök

szentelte fel a megújult épületet. Ennek ellenére még az ötvenes években Hegedűs Ferenc ácsmester vezetésével újabb renoválást hajtanak végre, közel kétezer zsindelyt és számos betongerendát felhasználva, majd a hatvanas évek közepén újabbat.¹⁴⁷ Állandó feladatot jelentett a faanyag épségben tartása, konzerválása, festése, a különösen szembetűnő bejárati székelykapu gondozása, de a belső tatarozási munkák is. Később gyakran döntöttek úgy, hogy a templom apróbb renoválási munkáit a gyülekezet ifjúságára bízzák, 1983-ban szépen megújult a parókia is.¹⁴⁸ (Ld. 12. sz. táblázat.) Az építkezéseket, renoválásokat egyébként politikai motívum is gyengítette: a legkisebb változtatást, építési tervet nemcsak a tanács építési bizottságával, hanem az ÁEH-val is jóvá kellett hagyatni.¹⁴⁹ Az egyéb emlékek (például Bató-síremlék stb.) rendbetételére nem mindig jutott pénz, de azért előfordult, hogy renováltatták az emléktáblát.¹⁵⁰ A Deszka-templom esetén különösen fontos kérdés volt a tűzbiztosítás ügye, melyről - a későbbiek ismeretében - nem árt felidézni, hogy az 1950-es években miért döntöttek a biztosítási díj radikális felemeléséről: „tekintettel arra, hogy az egész templom faépítmény és egy tűzvész esetén megközelítő árát sem kapnánk a helyreállítási összegnek.” Később is sokat tárgyaltak tűzvédelmi kérdésekről, részben a tűzoltóság rendelete alapján.¹⁵¹ De a templomon mindig akadt kisebb-nagyobb javítanicsinosítani való. Egyszer örömmel számoltak be a kényelmes szivacs párnák felszereléséről, máskor a templom hangerősítéséről, elektronikus berendezéseiről folytattak vitákat, esetleg a meghibásodott villámhárító szorult pótlásra stb. Külön gondot jelentett télen a megfelelő templomfűtés kialakítása, a kályha vásárlása sokáig téma volt a presbitérium ülésein, előfordult ugyanis, hogy a Budapestre utazó lelkésszel közölték, hogy mivel nem „állami beruházás” egy templomi kályha vásárlása, ezért több, mint háromszoros forgalmi adóval terhelik.¹⁵²

Ami pedig a *gazdálkodást illeti*, jóval visszafogottabb bevételi-kiadási statisztikáknak lehetünk tanúi, mint a Horthy-korszakban. (Ld. 11. sz. táblázat.) Az egyház bevételei gyakorlatilag a központi forrásokra és az adományokra korlátozódott, mint láttuk, ezek gyűjtése sem volt mindig problémamentes. A lelkipásztor gyakran beszélt az adakozás bibliai jelentőségéről, s ennek meg is lettek a gyümölcsei: az egyháztagok aktivitása nemcsak a templom látogatásában, hanem az adományokban is megmutatkozott. A kisajátított földterületekért a tetemvári gyülekezetre jutó összeg alacsony volt, másrészt elég vontatottan haladt a kifizetése.¹⁵³ A kiadási oldal azonban nagyon is sokszínű volt. Rendszeresen adakoztak szegények javára, károsult gyülekezetek templomainak, szűkölködőinek megsegítésére, missziós tevékenységre stb. Csak a lelkipásztori fizetés nem emelkedett mindig olyan mértékben, ahogy kellett volna, bár a presbitérium ezzel is igyekezett lépést tartani.¹⁵⁴

Rátérünk most már történelmi barangolásunk utolsó fejezetére, az *1980-as* évek történéseire.¹⁵⁵ A több, mint harminc évet lelkipásztorként szolgáló Szilágyi István 1985-ben olvasta fel a presbitérium előtt az egyházkerület püspöke (ekkor már Kürti László) levelét, melyben „egyházi közérdekből” lemondásra szólította fel a lelkészt.¹⁵⁶ Szilágyi erre ezúttal sem volt hajlandó, és kérte ügyének kivizsgálását, tiltakozva elmozdítása ellen, hangsúlyozva az általa végzett lelki munka komolyságát. Ezzel jó másfél éves, személyeskedéstől sem mentes vita robbant ki, elsősorban a presbitériumon belül, és rosszízű személyi viták árnyékolták be a gyülekezet életét. (A vita elsősorban anyagiak és a lakáskérdés körül zajlott.) Az egyházközség vezetői közötti mélységes bizalmatlanságra utal, hogy a presbitérium üléséről pontos magnófelvételt rögzítettek, bár így is a jegyzőkönyv hitelesítésekor egyik „párt” képviselője a szöveg „kozmetikázásával” vádolta annak leíróit. Nemcsak ez az esemény volt szokatlan, hanem a jegyzőkönyv hossza is, 21 sűrűn telegépelt oldalnyi emlékeztetőt még egyetlen ülésről sem vettek fel, sőt még egy fél év alatt tartott összejövetelekhez összesen is alig. A hangulatra jellemző, hogy amikor az egyházmegyei bíróság végül felfüggesztette

Szilágyi lelkipásztori tevékenységét, a döntés ellen 16 presbiter felháborodottan tiltakozott, 3-an tartózkodtak és csak ketten fogadták el.¹⁵⁷ A kínos feszültség végül Szilágyi István nyugdíjba vonulásával ért véget, bár a presbitérium megosztottsága még sokáig éreztette hatását, ha szerencsére a gyülekezetben nem is jelentkezett. A közösség élére Benke Györgyöt, a sárospataki Tudományos Gyűjtemény igazgatóját választották meg, akinek személyét könnyen elfogadták az elmérgesült vitában szemben álló felek. A lelkipásztor 1986 júliusában kezdte meg tízéves szolgálatát Tetemváron.¹⁵⁸

Felidézhetjük röviden a megváltozott *egyházpolitikai légkört* is.¹⁵⁹ A kései Kádár-rendszerben sokat csökkent az egyházpolitikai kérdések száma, Komlói Imre idején a megyei tanács ilyen irányú előterjesztést egyáltalán nem is tárgyalt. Az egyházakkal való érintkezés a nyolcvanas évek közepére gyakorlatilag formálissá vált, az egyházak belső ügyei, beleértve a személyi kinevezéseket is, már beletartozott az egyházak autonómiájába, a rendszer „képére és hasonlatosságára” formált egyházak gyakorlatilag automatikusan működtek, az önkontroll megoldotta a korábbi állami beavatkozás feladatait. Az egyházügyi főelőadó inkább csak regisztrálta, mintsem irányította a vallásos közösségeket, de tény, hogy ellenjegyzési joga egyházi építkezéseknél, és különösen személyi ügyekben megmaradt, még ha valóban inkább formálisan, mint ténylegesen. Általában megállapíthatjuk, hogy a nyolcvanas években a Kádár-rendszerre nehezedő nyomás már nem a történelmi egyházak irányából érkezett. Az egyházügyi főelőadónak nem kellett konspirációkhoz folyamodni egyes információkért, amit az egyházi vezetők szolgáltattak, többnyire elegendő is volt. Ami a hatvanas évek eleji állapotból megmaradt, az leginkább az ekkor már „koordinációnak” nevezett évi egyeztetés volt, rendszerint a párttitkár (Grósz Károly), a megyei tanácselnök (Ladányi József) és Miklós Imre ÁEH-elnök részvételével. Különösebb megtorlásra, megfélemlítésre ezekben az években egyáltalán nem került sor, az állam és a történelmi egyházak „békés egymás mellett élésének” kérdéseit a korszak végén inkább az egyházakon belüli megújulás szorgalmazói feszegették. Bevett gyakorlattá vált, hogy az állam képviselője (nem feltétlenül az ÁEH megbízottja) meghívót kapott egyházi rendezvényekre, de ott már nem minden esetben tartott ideológiától süttö beszédet. (Komlói Imre csak egyszer került ilyen helyzetbe. Benke György tetemvári lelkész beiktatásán 1987-ben Homolya Gizella, a Hazafias Népfront városi titkára és a városi tanács művelődési osztályától Pazár Éva jelentek meg.¹⁶⁰)

Benke Györgynek 1987. novemberig kellett „ingázni” Sárospatak és Miskolc között, de felesége sokat segített a lelkipásztori szolgálatok zökkenőmentes ellátásában. A nyolcvanas éveknek, s a kilencvenes évek hit- és egyházi életének feltérképezése a történelmi távlat hiánya miatt nem könnyű feladat, inkább csak a történetek regisztrálására szorítkozhatunk.¹⁶¹ (Ld. 15. sz. táblázat.) Szembetűnő mindenekelőtt a látogatottság növekedése. Benke György szolgálata már az ideológiai enyhülés időszakára esett, s gyakran előfordult, hogy kicsinek bizonyult vasárnap délelőttönként a Deszka-templom, meg kellett nyitni és székekkel telerakni a ravatalozót is. A nagyobb istentiszteleteken (különösen ünnepekkor) pedig egyre többen álltak a hátsó széksorok mögött is. Sőt, új szolgálati helyeket is meg akartak nyitni, felmerült például istentisztelet tartása az Avason.¹⁶² A gyülekezet megőrizte jellegét, ígét váró, ígét szerető emberek gyűltek össze, akiknek lelki igényei, imádságai visszahatottak az igehirdető szolgálatára is. A bibliaórák az ige közvetlenebb megbeszélésének fórumai lettek, és külön ki kell emelni a lelkipásztor aktivitását az egyháztagok látogatásában, betegek, egyedül élő idősök pasztorációjában, kórház, szociális otthon felkeresésében, és tartotta a kapcsolatot a gyülekezet területén élő, de templomba nem járó reformátusokkal is. (Jellemzőnek véljük egy megjegyzését, amikor az egyházlátogatási jegyzőkönyv kérdésére - vezetett-e jegyzőkönyvet a látogatásairól - így felelt: „Feljegyzés nincs, ha lenne, kevesebb beszélgetésre lett volna idő.”) Közvetlen egyénisége és feleségének segítő szolgálata újabb

vonzerőt kölcsönzött a Deszkatemplomnak. A rendszerváltás idején megnőtt a felnőtt katekézisek, a jegyes-oktatások, keresztelési előkészítők stb. jelentősége is. Az egyházközség szervezett kirándulásokat (örbottyáni szeretetotthonba, Szentendrére) évi két szeretetvendégséget stb. Az egyházközségnek egyetlen „szórványa” volt, a területén lévő szociális otthon, ahol legalább 60-80 református részesült az úrvacsora áldásaiban. Megőrizte aktivitását a gyülekezet ifjúsága is, s nőtt a gyermekistentisztelet látogatottsága. 1988-89-ben az lett a fő feladat, hogyan lehet a gyermek- és a felnőtt gyülekezet életét jobban összehangolni. Meg kell említeni még a Bibliaszövetség, az egyház ekkor talán legtevékenyebb hitbuzgalmi egyesülete által havonta a Deszka-templomban tartott, erősen látogatott összejöveteleit.

Kis kitérőként felidézzük az 1990-es *missziós tevékenységre* vonatkozó adatsorokat. Ebben az évben egy gyülekezeti konferenciára került sor 250 résztvevővel, az egyházkerület presbiteri konferenciáján 10-en vettek részt. Az 1980-as években újraindulhattak országos szinten a különféle missziós tevékenységek, melyek közül Tetenváron az iszákosmentő misszió 6 imaalkalmat tartott, a lepramissziót fáslik, plédok készítésével segítették és rendszeres adományokat juttattak a Rosszullátók Siófoki Körének is. Egyáltalán nem kapcsolódtak viszont be a kallódó ifjúságot mentő, a cigány-, a börtön-, a házasság- és családsegítő stb. missziók tevékenységébe. Gyermekistentiszteletre mintegy 30-an jártak, iskolai hitoktatásra pedig már 120-an, gyülekezeti hitoktatásra 25-en iratkoztak be. A hitoktatás egyébként 1987-ben a gyülekezeti teremben megindult, mielőtt az iskolákban is adódott volna erre lehetőség, szerény méretek között, később előfordult, hogy egy szakközépiskola órarendjébe iktatta a hittant, máshol terem is alig találtak a célra.¹⁶³ Kezdetét vette a cserkészcsapat szervezése is, melynek kapcsán a lekipásztor már joggal panaszkodott a feladatok szaporodása miatti túlterheltségre. Sőt, 1989-ben elindultak a kórházi istentiszteletek is (külön osztályonkénti úrvacsoraosztással), mivel a gyülekezet területére esik a Szentpéteri kapui megyei kórház.¹⁶⁴ Ebben az időben nem működött viszont gyülekezeti énekkar, az alkalmilag összeálló gyermekkart leszámítva. Annak ellenére, hogy egy időben két kántor is működött a gyülekezetben, nem volt rendszeres kántori szolgálat, az időpont-átfedések miatt. Benke Györgyné szolgálata az éneklésre is jó hatással volt, melynek legszebb jele 1988-tól a zenés áhítatok megszervezése. Ugyanebben az évben esett át nagy felújításon az orgona is. Szerencsésen alakultak az ökumenikus kapcsolatok is, ekkor alakult ki a január első hetében tartott ökumenikus imahetek gyakorlata. Különösen jó kapcsolat alakult ki a Minorita templom római katolikus, a Búza téri templom görög katolikus és a Deák téri ortodox templom gyülekezeteivel, még ha egyes reformátusok húzódoztak is az együtt-imádkozástól. A rendszerváltás közeledtével felélénkült az egyház társadalmi-közéleti szerepvállalása is. Benke György részt vett például a különböző emlékművek avatásán, elesett hősök tiszteletére tartott megemlékezéseken, kopjafaállításon. A felmerülő politikai kérdések az egyházközség intézményét kevéssé érintették, hiszen nem voltak elvett iskolái, visszaigényelhető egyházi ingatlana.¹⁶⁵ De minden kínálkozó alkalmat megragadtak, hogy a történelmi sorsfordulóra emlékeztessenek, például 1989-ben Nagy Imre újratemetéséről emlékeztek meg, még a temetőügyi bizottság éves ülésén is.¹⁶⁶ Ami pedig a társadalmi összetételt illeti, 1983-84-ben még arra panaszkodnak, hogy a lakótelep építésének csúszása miatt továbbra is alacsonyabb létszámmal kell számolni. 1987-88-ra a kép megváltozik, mint városi gyülekezet, a közösség ekkor is eléggé fluktuál, bár kétségtelenül nagyobb a szaporodás, mint a lemorzsolódás.

A közélet terén 1988-89-ben külön feladatot vállalt a gyülekezet az *erdélyi menekültek* befogadásával, segítségével, egy házaspárnak például a gyülekezeti házban adtak egy kis szobát.¹⁶⁷ De egyébként is fontosnak érezte a közösség a határon túli magyarok támogatását, sok adományt célba juttattak. A hangulatával is Erdélyre emlékeztető fatemplomot nagyon sok áttelepült család kereste fel szívesen. Rá kell mutatnunk továbbá a jeles napok közül a

Deszkatemplom felszentelésének 50. évfordulójára rendezett ünnepség jelentőségére is. Az ünnepélyt Virágh Sándor esperes vezette, ígét Kürti László püspök hirdetett. A templom történetét Benke György lekipásztor szép beszédben, Ketzer Istvánné presbiter pedig versben örökítette meg, s megkoszorúzták Farkas István püspök sírját is, olyanok részvételével, akik az 1938-as ünnepségen is jelen lehettek. Délután Karasszon Dezső orgonaművész adott koncertet.¹⁶⁸

A templom felszerelése 1984-ben 13 kegyszer, 12 terítő, 32 egyéb felszerelési tárgy volt.¹⁶⁹ Benke György lekipásztorsága alatt további három terítővel, új szőnyegekkel, a gerneszezi testvérgyülekezettől kapott vázakkal, hímzésekkel stb. gazdagodott a gyülekezet. A ma már csak fényképeken látható Deszka-templomban sok szépség volt, ami kedvessé, meleggé tette a helyet. Három szimbólum több helyen is: ajtókra faragva, szószék fölötti ablakon is: galamb, kehely, kézben tartott szív (Kálvin jelmondat kiábrázolása: „Szívemet égő áldozatként az Úrnak szentelem.”)¹⁷⁰

Benke György 1996-ban távozott a gyülekezetből, mely ekkor hívta meg lekipásztorául Kádár Pétert és feleségét.¹⁷¹ Szolgálatuk a megkezdett út folytatását ígérte, s új színfoltokkal is gazdagította azt, például a gyülekezeti sajtó újraindításában.¹⁷² A gyülekezetben a korábban megszokott összejöveteleken kívül új kezdeményezések is helyet kaptak, például lelkész-családok találkozója, fiatal házaspárok bibliaköre stb. Napjainkban is 14 egyházközség tevékenykedik Miskolcon. Tetemváron a kilencvenes években Benke György lekipásztorsága alatt ki kell emelni Boholy Ágota segédlelkész, Kádár Péter szolgálata idején Kádár Péterné Balogh Mária beosztott lekipásztor, valamint Mester Sándor és Sárközi József gondnokok neveit.¹⁷³

Az utolsó, jelen elemzésünkben felidézhető dátum 1997. december 4., amikor egy - vélhetően nem teljesen beszámítható - fiatalember, fanatikus vallási indítékoktól vezéreltetve felgyújtotta a tetemvári Deszkatemplomot. A templom újjáépítéséig ideiglenesen az egyházkerület Kossuth utcai székházában került sor a vasárnapi istentiszteletekre, folyamatosan gyarapodó látogatottság mellett. A tragikus esemény egyébként sem bénította meg a gyülekezetből induló kezdeményezéseket, melyek közül ki kell emelnünk a Kálvin Szövetség újjászervezését. Az 1998. november 4-i alakuló ülésen Márkus Mihály dunántúli püspök és Karasszon István teológia professzor Kálvinról tartott előadást, Horváth Barna esperes pedig Enyedy Andor és a Kálvin Szövetség korábbi tevékenységét méltatta. Az egyház és a város polgárainak döbbenetét kiváltó esemény új körülményeket teremtett az egyházközség életében, mely az ezredforduló felé haladva újjáépített-megváltozott körülmények között szeretné megőrizni feladatvállalását - remélhetően változatlanul.

Jegyzetek

- ¹ Bár a Tetemvári egyházközség csak 1950-ben önállósult, e fontos változást megelőző (egyházi és politikai) folyamatok már 1945-tel elkezdődtek. Korszak-beosztásunkat ez indokolta.
- ² Ld. pl. *Bolyk ii-Ladányi*, 1987. 95. p.; 1945-ös rendkívül fontos püspöki jelentését közölte pl.: *Bárczay Gyula (szerk.): Ravasz László: Válogatott írások, 1945-1968.* Bern, 1986. (továbbiakban: *Bárczay (szerk.), 1986.*) 44-61. p. Révész Imre hasonló működésére: *Barcza*, 1999. 149-151. p.
- ³ Pr.jkv. (A) 1945. március. (bekötött levél) A háború eseményeit és következményeit egyházmegyei szinten hasonlóan értékelte Román Ernő esperes is. SRKLT. R.D. IV. 5/4. (1943-44.)
- ⁴ *Enyedy Andor: Örökléről.* In: *Református Egyházi Értesítő*, é.n. [1946.] 1-3. p.
- ⁵ Újévi pásztorlevél a magyarországi református gyülekezetekhez 1848/49 százados évfordulóján. H.n. [Bp.], 1947.
- ⁶ Pr.jkv. (A) 1945. november 11.
- ⁷ Karasszon (1998); egyéniségére ld. még: Kóris (1998); *Kóris*, 1992. 37. p.
- ⁸ *Enyedy Andor: Az eloldott vemhe.* In: *Enyedy Andor - Makkai Sándor - Ravasz László: A szabadság útja. Az 1948. évi virágvasárnapi konferencián tartott három előadás.* Bp., é.n.[1948] 6. p.
- ⁹ Enyedy 1948-as „Egyház és demokrácia” c. cikkét idézi: *Harsányi György: Presbitériumaink megújulása.* In: *Református Egyház*, 1949. 6. sz. 2-3. p.
- ¹⁰ Pr.jkv. (A) 1945. április 21.; *Református Egyházi Értesítő*, é.n. [1945.] 4-6. p.
- ¹¹ A rendkívül érdekes tartalmú lapszámot felleltük: HOM HTD 89.114.323.
- ¹² Pr.jkv. (A) 1945. május 13. A templomot 1948. július 17-re sikerült teljesen helyreállítani, ekkor nagy ünnepélyt is rendeztek. Programját ld.: HOM HTD 74.423.75. Megjegyezzük, szerettek volna újabb templomokat is építeni, de ezt ekkor már nehezebb volt a városi szerveken keresztülvenni. Ld. B.-A.-Z. m. Lt. XXI. 502/a. 180kisgy/1947. sz.
- ¹³ Pr.jkv. (A) 1945. augusztus 19.
- ¹⁴ Pr.jkv. (A) 1945. november 11., november 25.; a református egyházra, mint „a legrégebbi demokratikus szellemű magyar intézményre”: Uo. 1946. március 3.
- ¹⁵ Ld. CV (A) 1946. bekötve: Pr.jkv. (A) 1946.
- ¹⁶ *Bojtor*, 1996. 150-151. p.
- ¹⁷ B.-A.-Z. m. Lt. XXI. 503/a. 1979/1945. sz.
- ¹⁸ B.-A.-Z. m. Lt. XXI. 503/a. 15459/1945. sz.
- ¹⁹ A vonatkozó iratokat ld.: B.-A.-Z. m. Lt. XXI. 503/a. 22113/1946. sz.
- ²⁰ B.-A.-Z. m. Lt. XXI. 503/a. 14695/1945., 9403/1948. sz.
- ²¹ SRKLT. K.Cs. III. 6/11.
- ²² Ld. erről részletesen pl.: *Ladányi*, 1994. 17., 28-30. p.; az egykorú rövid híradásokra: *Református Egyház*, 1950. 7. sz. 12. p.
- ²³ A lapnak csupán három lapszámát sikerült fellelni: HOM HTD 53.3716.1.
- ²⁴ *Ébresztő. Gyülekezeti Hírlevél*, 1948. augusztus. 1. p.

-
- ²⁵ Ld. pl. B.-A.-Z. m. Lt. XXI. 503/a. 6397/1949. sz.
- ²⁶ Kóris, 1992. 37. p.; Kóris (1998)
- ²⁷ Pr.jkv. (A) 1947. augusztus 16.
- ²⁸ Pr.jkv. (A) 1947. október 1., október 29. Ami az éneklést illeti, Miskolcon nagyon hamar bevezették és megkedvelték az új, 1948-as szerkesztésű kis énekeskönyvet. *Református Egyház*, 1949. 5. sz. 23. p.
- ²⁹ SRKLT. Pp.ir. (1948)
- ³⁰ *Szolgálatunk*, 1946. augusztus. 9. p.; illetve: *Debreceni Protestáns Lap*, 1946. augusztus 15.
- ³¹ A debreceni református egyházközség önálló egyházközségekké való tagolódásának és a Debrecen-Városi egyházmegyévé való alakulásának szervezeti szabályzata. Debrecen, 1948.
- ³² SRKLT. S.E. VII. 4/1.
- ³³ Pr.jkv. (A) 1948. május 24., május 31., június 9. nem véletlen, hogy a „túl gyors ütemben megjelent államosítási rendelkezések” és ennek ellenére a lelkészi kar és a presbitériumok helytállása volt a központi motívuma Román Ernő esperesi beszámolójának is. Szenvedélyes és terjedelmes beszédéből röviden érdemes idézni: „Ki tudná felmérni a szellemi kincsek temérdekségét, melyet ezek a ref. oktatási intézmények világító napként szerte sugároztak és olyan tudományosan képzett elit szellemi hadsereget bocsátottak a köz szolgálatára, amely minden téren javára és előrehaladására szolgált a hazának. A szabadságharc centenáris évében ez a kincsház a többi felekezetekkel egy kalap alá véve, tőlünk is elvétellett. Csak drága emlékül maradt meg a négy kollégiumunk, és mi csak tűnődve állunk és várunk, hogy Isten látja és megáldja továbbra is a mi áldott magyarságunk.” SRKLT. R.D. IV. 5/4. (1948.)
- ³⁴ Pr.jkv. (A) 1948. november 11.
- ³⁵ *Református Egyház*, 1949. 7. sz. 20. p.
- ³⁶ Szilágyi (1956.); *Református Egyház*, 1949. 1. sz. 21. p.; 2. sz. 23. p.
- ³⁷ Ismerteti: Szilágyi (1956.)
- ³⁸ SRKLT. PP.ir. 111/1950., 850/1950. sz.; uo. PK.28. sz.
- ³⁹ Pr.jkv. (T) 1950. június 28.
- ⁴⁰ Szilágyi (1998). Marjalaki egyébként nem sokkal később lemondott megbízatásáról. Pr.jkv. (T) 1950. október 27. A presbitériumok névjegyzékéről ld. néhány időmetszetben ld. 16. táblázat.
- ⁴¹ Minderről: Pr.jkv. (A); ill: *Református Egyház*, 1949. 3. sz. 24. p., 7. sz. 19. p., 10. sz. 22. p., 17. sz. 20. p. stb. A tapolcai Missziói Otthonban egyébként az ötvenes évek elején virágzott a gyülekezeti élet, sok ifjúsági konferenciát tartottak. Péter János püspök (személyére ld. alább) radikálisan megszüntette az összejöveteleket, csak 1956 nyarán indulhattak újra. *Bojtor*, 1996. 150-152., 154., 239. p.
- ⁴² *Református Egyház*, 1950. 5. sz. 20. p., 6. sz. 15. p., 12. sz. 19. p.; *Miskolci Napló*, 1947. augusztus 3. 4. p. stb.
- ⁴³ Szilágyi (1956); *Református Egyház*, 1950. 2. sz. 24. p., 1951. 9. sz. 31. p.
- ⁴⁴ Szilágyi (1956)
- ⁴⁵ Karasszon (1998)
- ⁴⁶ SRKLT. R.D. IV. 6/2. (1956)
- ⁴⁷ Kóris (1998), Benke (1998)
- ⁴⁸ Karasszon (1998)

-
- ⁴⁹ Pr.jkv. (T) 1951. január 19.
- ⁵⁰ Kóris (1998), Szilágyi (1998)
- ⁵¹ Szövegét ld. pl. *Bolyk ii-Ladányi*, 1987. 108., 121-124., 125-127. p., egykorúan a többi hivatalos dokumentummal együtt: *Református Egyház*, 1949. 2. sz. 9-14. p. stb.
- ⁵² Ld. erről pl.: *Pap*, 1992. 97., 320-324. p.
- ⁵³ Kóris (1998)
- ⁵⁴ *Egyház és demokrácia*. Bp., 1948. (A pártoktatás vezérfonalai. 1948. tavaszi oktatási idényre.) 9-10. p.
- ⁵⁵ *Ladányi*, 1994. 11. p.
- ⁵⁶ *Enyedy Andor*: Eljutni a halottak feltámadására. In: *Református Egyház*, 1950. 7. sz. 2-3. p.
- ⁵⁷ Ld. pl.: *Enyedy Andor*: Szilveszter esti lecke. In: Nagy Képes Kálvin Kalendárium az 1951. közös évről. Bp., 1950. 37-39. p. (Ez valósággal „semleges írás”, legalábbis az ugyanitt közölt *Péter János*: Békéért küzdünk, *Kádár Imre*: A magyar református egyház a békeharcban c. cikkekhez képest, nem is beszélve egy Devecseri Gábor-békeversről, Tolsztojnak a partizánokról írott novellájáról stb.) E szempontból ennél jelentősebb a legrosszabb helyzetében hálálkodni kezdő protestáns egyházak reprezentatív kézikönyvébe írott tanulmánya: *Enyedy Andor*: Mi történt egyházunkkal 1945-1950 között? In: *Fekete Sándor - Finta István - Kádár Imre (szerk.): A magyar protestantizmus öt éve, 1945-1950*. Bp., 1950. A kötetet jelentőségének megfelelően jellemzi pl.: *Ladányi*, 1994. 17. p.
- ⁵⁸ A folyamatról részletesen: *Dienes*, 1992. 73-75. p. A téma összefoglaló feldolgozása: *Dienes Dénes*: A Tiszáninnen Református Egyházkerület megszüntetése és visszaállítása. In: *Barcza-Dienes*, 1999. 227-239. p.
- ⁵⁹ *Bojtor*, 168. p.
- ⁶⁰ Ld.: *Ladányi*, 1994. 19. p.
- ⁶¹ Pr.jkv. (T) 1953. május 31.
- ⁶² SRKLT. R.D. IV. 5/4. (1951)
- ⁶³ SRKLT. R.D. IV. 5/4. (1951)
- ⁶⁴ Pr.jkv. (T) 1950. október 27. A megyei tanács szervek egyházügyi iratanyagának jelentős részét ekkor az iskoláztatással és a hitoktatással kapcsolatos szabályozás teszi ki. Ld.: B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-12.
- ⁶⁵ Pr.jkv. (T) 1951. július 29.
- ⁶⁶ Pr.jkv. (T) 1952. május 28., 1953. szeptember 27.
- ⁶⁷ A kérdésre részletesen: *Kormos László*: A református egyházi földek „eladása” 1949-ben. Az „eladás” történelmi körülményei. In: *Református Egyház*, 1991. 7. sz. 146-157. p.; *Kormos László*: A Magyarországi Református Egyház 1948-1952 között állami tulajdonba kerülő ingatlanainak kimutatása egyházkerületenként és egyházmegyénként. Debrecen, 1992.; vö. még pl. *Barcza*, 1999. 153-154. p. stb.
- ⁶⁸ Szilágyi (1998); *Bojtor*, 1996. 223. p.
- ⁶⁹ Pr.jkv. (T) 1951. január 19.
- ⁷⁰ Pr.jkv. (T) 1951. július 29.
- ⁷¹ Pr.jkv. (T) 1953. május 31.
- ⁷² Kóris (1998); Szilágyi (1998)

- ⁷³ *Makkai Sándor*: 1950: a gyülekezeti közösségek esztendeje egyházunkban. In: *Református Egyház*, 1950. 1. sz. 3-4. p.; ld. még: *Pákozdy László*: Egyházpolitikai események a „szentévben”. In: *Református Egyház*, 1950. 4. sz. 3-10. p. stb.
- ⁷⁴ *Ladányi*, 1994. 17. p.
- ⁷⁵ Pr.jkv. (T) 1952. március 23., 1955. január 22.
- ⁷⁶ Pr.jkv. (T) 1954. szeptember 25.
- ⁷⁷ Pr.jkv. (T) 1955. március 27. Később még - püspöki leiratnak megfelelően - az egyezmény 10. évfordulójáról is. Pr.jkv. (T) 1959. április 2.
- ⁷⁸ Az 1956-os eseményekkel kapcsolatban kitűnő összefoglalás: *Barcza József*: Egyházunk az 1956. évi forradalom idején és Ravasz László jelentősége. In: *Barcza-Dienes*, 1999. 173-190. p. (További részletes idézésétől eltekintettünk.)
- ⁷⁹ Ld. erről pl.: *Ladányi*, 1994. 22. p.; *Bojtor*, 1996. 236-240. p. stb. Az 1956-ban keletkezett vonatkozó dokumentumok részletesebb elemzésétől eltekintünk, ld. erről pl.: *Bogárdi Szabó István*: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között. Debrecen, 1995. (Societas et ecclesia, 3.) küln. 113-120. p., *Pap*, 1992. küln. 343-344. p. stb. További részletes hivatkozás nélkül, a témára vonatkozóan használtuk: *Colijn, Jos*: „Kicsoda ellenünk?” Törésvonalak a II. világháború utáni magyar református egyház- és teológiatörténetben. Kiskunfélegyháza, é.n. [1997.]
- ⁸⁰ Ld. még: *Bojtor*, 1996. 240. p.
- ⁸¹ Pr.jkv. (T) 1956. november 25.
- ⁸² Ravasz ugyanis ebben és november 1-i rádióbeszédében nem csak nyugalomra és visszafogottságra intett, hanem az 1945 előtti időkre utalva hangsúlyozta: „még gondolni se merjen senki az elmúlt korszakok rendszereinek visszaállítására.” A memorandumot közölte pl.: *Bárczay (szerk.)*, 1986. 269-274. p. Fontos ebből a szempontból még Koncz Sándor alsóvádaszi lelkipásztor memorandumára is felhívni a figyelmet: *Dienes*, 1994.
- ⁸³ Pr.jkv. (T) 1956. november 15.
- ⁸⁴ Részletesen ld.: *Barcza*, 1994.
- ⁸⁵ Pr.jkv. (T) 1957. január 11., szeptember 29. A kerület visszaállításáról ld. pl.: *Dienes*, 1992. 78-80. p.
- ⁸⁶ SRKLt. Pp.ir. P-70.
- ⁸⁷ SRKLt. Pp.ir. P-69.
- ⁸⁸ Pr.jkv. (T) 1956. december 2.
- ⁸⁹ A vonatkozó pártiratokat közölte: *Ólmosi Zoltán (szerk.)*: Mindszenty és a Hatalom. Tizenöt év az USA-követségén. H.n. [Bp.], 1991. 32., 36., 43-44. p.
- ⁹⁰ Az idézetek forrásai: *Molnár Attila*: A vallásos világnézet elleni eszmei harcról. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1958. július 22-i határozata. In: *Protestáns Szemle*, 1994. 1. sz. 44-66. p., 56-59. p.
- ⁹¹ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 66/1963. sz.
- ⁹² Ezen egyházi magatartásra ld. a korábban már hivatkozott, 1990 utáni szakirodalmat. Kortárs, metszően éles kritikáját ld.: *Gombos Gyula*: Szűk esztendők. A magyar kálvinizmus válsága. Washington, 1960. ill: *Bárczay Gyula*: Megújulás - megdermedés - megmozdulás. A Magyarországi Református Egyház harminc éve. In: Harminc év, 1956-1986. Bern, 1986. 328-363. p.

- ⁹³ A témához különösen jól használható tanulmány: *Balogh Margit*: Egyház és egyházpolitika a Kádár-korszakban. In: *Eszmélet*, 1997. 34. sz. 69-79. p., 69. 71. 74-75. p. stb.
- ⁹⁴ Komlósi (1998; részletesebb tárgyalás nélkül, a kérdésre vonatkozó legjobb, általunk is sokat használt összefoglalás: *Majszai Tamás*: Kinek a titka? (Egyházak versus Hivatal). In: *Nyerges András* (szerk.): Közérdekű iratok, adatok és az állampolgár. Levéltári nap, BFL, 1996. Bp., 1997. 89-128. p. Az említett szempontra Szigeti Jenő is felhívta a figyelmemet, ezúton is köszönöm.
- ⁹⁵ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 5001/1965. sz., Komlósi (1998)
- ⁹⁶ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 89/1961. sz.
- ⁹⁷ Ld.: B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. (számos helyen); ill: SRKLt. R.D. VI. 7/7. 431/1960. sz. stb.
- ⁹⁸ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 214/1962. sz.
- ⁹⁹ A tetemvári lelkész fiával kapcsolatban: B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 206/1962. sz. Lobkovitz csak azok kérelmét támogatta (például az avasi lelkész esetén), akik a papság „haladó részéhez” tartoznak, és „a napi problémákat a legmesszebb menő készséggel és odaadással igyekeznek segíteni”, illetve e felvétellel gyakran a lelkipásztor szülőt lehetett lojalításra kényszeríteni. Uo. 327/1962., 5194/1964. sz. stb. Egyes felvételi ügyek a legmagasabb szintre is eljutottak, például az említett avasi lelkész az ÁEH elnökénél tett panaszt, mert bár ő a rendszer támogatójának számított, gyermeke felvételijét mégis elutasították. B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 76/1960. sz.
- ¹⁰⁰ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 113-114., 133. sz.
- ¹⁰¹ Kóris (1998); Szilágyi (1998)
- ¹⁰² B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 51/1960., 332/1960., 38/1961. sz. stb. Koncz Sándort például Lobkovitz egy jelentésében megróttá, mert „ideológiai vitát akart provokálni”, pedig a nagygyűlésre megjelent több mint 200 lelkipásztor háláját fejezte ki, amiért ilyen előadásokra járhat. B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 294/1960. sz.
- ¹⁰³ Számos ilyen szigorúan titkos direktíva közül ld.: B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 448/1959., 77/1960. sz.
- ¹⁰⁴ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 75/1961., 63/1963., 5144/1964. sz.
- ¹⁰⁵ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 298/1962. sz.
- ¹⁰⁶ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 35/1961. sz.
- ¹⁰⁷ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 34/1959. sz.
- ¹⁰⁸ *Czagányi*, 1993. 104. p.
- ¹⁰⁹ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 271/1960., 126/1962., 373/1962., 176/1963. sz. stb.
- ¹¹⁰ Ld. pl.: B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 18/1960., 395/1960., 271/1960., 372/1960., 90/1961. sz. stb.
- ¹¹¹ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 68/1961. sz. Rásky egyébként követte is Darányit a püspöki székben, megválasztását hihetetlenül aprólékos állami előkészítés előzte meg, annak ellenére, hogy Lobkovitz és Polonkai is biztosak voltak abban, hogy személye a legmegfelelőbb számukra. Ld. pl. B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 5124/1964. sz. Rásky püspöki beiktatására és jelentéseire: *Református Egyház*, 1964. dec. 265-273., 1970. 7. sz. 145-149., 1971. 7. 149-152. p. stb.
- ¹¹² B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 62/1959., 17/1959., 22/1961., 62/1962., 12/1959., 42/1961. sz. stb. Filep Zoltán radostyáni lelkipásztor említett leveleit Lobkovitz „felháborító szemét”-nek nevezte.
- ¹¹³ Iratai között számos szigorúan titkos „diszpozíciós javaslat” is fennmaradt, melyeket azután illetékes egyházi szervekkel végrehajtatott. Ld. pl. 24/1959., 185/1960. sz. Kongrua ügyekre:

-
- 69/1959., 51/1961., 121/1961. sz. stb.
- ¹¹⁴ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. sz.nélk./1959., 255/1962. sz.
- ¹¹⁵ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 277/1960., 11/1961., 191/1962., 11/1963., 391/1962., 56/1963., 5255/1964. sz. stb. Az egyházkerület békeügyi előadója ekkor egyébként Bárány István tokaji lelkész volt.
- ¹¹⁶ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 21/1961., 134/1961. sz.
- ¹¹⁷ Ld. erről az egyházügyi főelőadók negyedévi jelentéseit, pl.: 334/1962., 175/1963. sz., a papok „módszereiről” készült aprólékos kimutatásokat: 31/1962. sz. stb.
- ¹¹⁸ Ez csak azért érdekes, mert Dienes István főgondnok később hivatalosan is nyilatkozott arról, hogy ez a kijelentés „az illetékes állami tényezők egyetértésével és jóváhagyásával” történt. B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. ad 5105/1964. sz.
- ¹¹⁹ Pr.jkv. (T) 1962. március 9.
- ¹²⁰ Szilágyi (1998)
- ¹²¹ Ami egyébként igaz is volt, 1958-ban például a Martintelepen adtak ki gyűjtőívet, később a belvárosi gyülekezet stb. B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 21/1959., 5248/1964. sz. stb.
- ¹²² Rendszeresen kitért a lelkész a „béke” kérdésére, tartott például a gyülekezetben „Hiroshima-napot” stb. Pr.jkv. (T) 1961. október 26., 1963. augusztus 9.
- ¹²³ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 316/1962. sz.
- ¹²⁴ A következő iratokat ld.: B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 5105/1964. sz. csomó.
- ¹²⁵ Vö. *Csel.* 25,11.
- ¹²⁶ B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 2/1963. sz.
- ¹²⁷ A dátum azért is érdekes, mert az ügyre vonatkozó szakirodalmi közlés szerint 1965 végéig húzódott az ügy, holott azt már hivatalosan február 2-án lezárták. Vö. *Barcza*, 1994./2. 66. p.
- ¹²⁸ A „Szilágyi-ügy” valamennyi vonatkozására használtuk még: Szilágyi (1998), Kóris (1998)
- ¹²⁹ Az 1960-1980-as évek református teológiájáról az említetteken kívül: *Bogárdi Szabó István*: A belső vérzés hosszú időszaka. A „szolgálat teológiája”, mint a Magyarországi Református Egyház nyomorúságának tükröződése. In: *Confessio*, 1990. 1. sz. 111-119. p. Egykorúan, az önazonosság jegyében fogant elemzések, pl.: *Boross Géza*: Milyen teológiai irányzatokat tükröz a mai magyar ígehirdetés? In: *Theológiai Szemle*, 1964. 78-97. p.; *Poór József*: A protestáns teológia Magyarországon, 1945-1985. Fejezetek a magyarországi református és evangélikus teológia 1945 utáni történetéből. Bp., 1986. stb. Vö. még legújabbban: *Bölcskei Gusztáv*: A magyarországi református teológiai munka fél évszázada szociáletikai megközelítésben. In: *Barcza-Dienes*, 1999. 191-202. p.
- ¹³⁰ Pr.jkv. (T) 1970. március 8. A Kádár-korszak talán leginkább „vonalas” nézeteket képviselő kiadványa is egyébként a „felszabadulás” 25. évfordulójára jelent meg: *Bartha Tibor (szerk.)*: Hittel és cselekedettel. A Magyarországi Református Egyház 25 éve a szocialista társadalomban. Bp., 1970. Az ebben szereplő dokumentumok már az egyház és a szocialista állam teljes érdekazonosságának jegyében születtek.
- ¹³¹ Pr.jkv. (T) 1955. november 4., 1962. október 28., 1976. október 29., 1981. október 22.
- ¹³² Pr.jkv. (T) 1959. szeptember 21.
- ¹³³ Pr.jkv. (T) 1967. február 27.
- ¹³⁴ Pr.jkv. (T) 1951. szeptember 26., 1987. március 13.
- ¹³⁵ Szilágyi (1998)

-
- ¹³⁶ Pr.jkv. (T) 1958. október 27.
- ¹³⁷ Pr.jkv. (T) 1978. február 7.
- ¹³⁸ SRKLt. R.B. I. 1/3.
- ¹³⁹ A szakirodalom jelen állása szerint Miskolcon csak az Egyetemvárosnál követelt halottakat a fegyveres ellenállás, az említett személy elhalálozásának körülményei nem tisztázottak. Vö. pl. *Rázsó József*: 1956 dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. Miskolc, 1998. (Acta Archivistica, 5.) 16. p.
- ¹⁴⁰ Pr.jkv. (T) 1952. augusztus 24.
- ¹⁴¹ Kóris (1998), Szilágyi (1998), Pr.jkv. (T) 1978. február 7.; CV (T) 1965.
- ¹⁴² A korábban említettek (ld. Bevezetés, 8. sz. jegyz.) mellett ld. pl.: *Szabó Lajos*: A miskolci református ispotály. In: *Theológiai Szemle*, 1965. 373. p. stb.
- ¹⁴³ Pr.jkv. (T) 1953. január 16., 1955. november 4., 1979. október 30., 1982. március 4.; CV (T) 1965. A gyülekezetnek egyébként egy időben önálló vegyeskara is működött. *Várady*, 1989. 415. p.
- ¹⁴⁴ Pr.jkv. (T) 1951. november 1., december 9., 1952. március 22.; *Szilágyi* (1956)
- ¹⁴⁵ Pr.jkv. (T) 1954. október 13., 1967. február 27.
- ¹⁴⁶ Ezt Szilágyi István már a templom építéskor is szeretne volna elérni Szeghalmy Bálint építésznél, sikertelenül. *Szilágyi* (1998)
- ¹⁴⁷ Pr.jkv. (T) 1951. január 19., május 16., 1957. október 29.; CV (T) 1965.
- ¹⁴⁸ Pr.jkv. (T) 1981. június 17., július 18., 1983. március 8., 1984. január 8.
- ¹⁴⁹ A vonatkozó rendeletekből: B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 7/1960. sz. stb.
- ¹⁵⁰ Pr.jkv. (T) 1952. augusztus 24., 1981. október 22.
- ¹⁵¹ Pr.jkv. (T) 1950. december 3., 1961. szeptember 14.
- ¹⁵² Pr.jkv. (T) 1951. április 20., 1976. július 5., 1981. június 17., ill. a kályhára: 1981. január 11., 1984. május 24., 1987. május 27. 1958. október 27., 1958. december 5.
- ¹⁵³ A mintegy 25 ezer forintos évi járadékból 3227 forint jutott 1963-ban a Tetemvárnak. Pr.jkv. (T) 1963. február 24., 1984. január 8.
- ¹⁵⁴ Pr.jkv. (T) számos helyen.
- ¹⁵⁵ Az egyházban általában, röviden ld.: *Ladányi*, 1994. 24. p.
- ¹⁵⁶ Pr.jkv. (T) 1985. szeptember 8.
- ¹⁵⁷ Pr.jkv. (T) 1986. január 12., 1986. március 12.
- ¹⁵⁸ Pr.jkv. (T) 1986. július 17. Szilágyi ügyét egyébként az új egyházi vezetés sem vizsgálta felül, közvetlenül 1991-es megválasztása után. Pr.jkv. (T) 1991. március 21.
- ¹⁵⁹ Minderről leginkább használtuk: *Komlósi* (1998)
- ¹⁶⁰ *B.[enke] Gy.[örgy]*: Lelkészbeiktatás Miskolc-Tetemváron. In: *Reformátusok Lapja*, 1987. április 5. 5. p.
- ¹⁶¹ A következők részeket, további hivatkozások nélkül az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján készítettük: CV (T) 1984-1990. illetve: *Benke* (1998)
- ¹⁶² Pr.jkv. (T) 1990. november 8.
- ¹⁶³ Bár az első, kísérleti évben még csak 10 diák jelentkezett 3 iskolából. Pr.jkv. (T) 1990. szeptember 6.

-
- ¹⁶⁴ Ld. még minderről: *Kóris Lajos*: A miskolci lelkészi közösség országos szeretetintézményeinkért. In: *Reformátusok Lapja*, 1987. február 1. 5. p.
- ¹⁶⁵ Pr.jkv. (T) 1988. szeptember 29., 1989. október 5., 1991. szeptember 19. (Utóbbi alkalommal olvasták fel Tőkés László levelét is.)
- ¹⁶⁶ A belvárosi, alsóvárosi és tetemvári gyülekezetek közös temetőügyi bizottságot működtettek a Deszka-temetővel kapcsolatban. Jegyzőkönyvét a tetemvári egyházköztség irattárában olvashattuk.
- ¹⁶⁷ Pr.jkv. (T) 1988. június 5. Ld. még részletesen: *Benke György*: „Mutass, Jézus, kies földet, lakásomul adj jó helyet” Áttelepültek a miskolc-tetemvári gyülekezetben. In: *Reformátusok Lapja*, 1988. november 6. 5. p. ill.: Egyházunk lelkisegélyszolgálat a hazánkban letelepedni kívánók között. In: *Reformátusok Lapja*, 1988. március 6. 1. p.
- ¹⁶⁸ Ld. még erről: *B.[enke] Gy.[örgy]*: 50 éves a miskolci Deszka-templom. In: *Reformátusok Lapja*, 1988. november 13. 6. p. Az évforduló nyomán a templommal foglalkozott a helyi televízió és a sajtó is: Régi miskolci házak. A Deszka-templom. In: *Észak-Magyarország*, 1988. október 15. 9. p.
- ¹⁶⁹ Pr.jkv. (T) 1984. január 8.
- ¹⁷⁰ Tájékoztató a Deszka-templomról. SRKN. An. 11.989. A templom épületéről ld. még újabban: *Várady*, 1989. 212. p.
- ¹⁷¹ Pr.jkv. (T) 1996. augusztus 30.
- ¹⁷² 1997 őszén jelent meg *Deszka-szálkák*. c. füzet bemutatkozó száma, 1998 decemberében pedig a régi miskolci hagyományokat újraindítani akaró kiadvány: *Főnix. A Református Egyházi Értesítő nyomán*.
- ¹⁷³ A Magyarországi Református Egyház és a Magyar Reformátusok Világszövetsége tagegyházainak címtára. Bp., 1993. 105-106. p.; A Magyarországi Református Egyház címtára, 1998. Bp., 1998. 149-150. p.

IV. TÁBLÁZATOK

1. Miskolc város felekezeti megoszlásának szerkezetváltozásai, 1910-1949*

	1910		1920		1930		1941		1949	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
római katolikus	22005	42,8	25232	44,28	27631	44,89	37322	48,24	59372	57,26
görög katolikus	2123	4,1	2177	3,82	2719	4,42	4001	5,17	5834	5,63
református	14196	27,6	15277	26,81	17327	28,15	22040	28,49	31155	30,05
evangélikus	2583	5,0	2786	4,89	2704	4,39	3138	4,06	4554	4,39
izraelita	10291	20,0	11300	19,83	10862	17,64	10428	13,48	2025	1,95
görög keleti	169	0,3			219	0,36	295	0,38	206	0,20
unitárius	33	0,1					42	0,05	57	0,05
baptista							48	0,06	156	0,15
egyéb és ismeretlen	59	0,1					48	0,06	213	0,21
népesség összesen	51459	100,00	56982	100,00	61559	100,00	77362	100,00	103690	100,00

Források: Balogh-Gergely, 1992. 157. p.; Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok. Bp., 1932. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83.); Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp., 1947.; Az 1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. Bp., 1950. 324. p.

---

* A hiányzó felekezetek adatait ld. az „egyéb és ismeretlen” sorokban összesen.

2. Miskolc város felekezeti megoszlása kerületenként 1920-ban

a) A lakosság felekezeti megoszlása kerületenként

	róm.kat.	gör.kat.	református	evangélikus	izraelita	egyéb *	összesen	N
I.	44,82	3,99	20,91	5,46	24,60	0,23	100,00	17734
II.	40,36	3,80	19,35	3,16	32,91	0,42	100,00	9052
III.	44,61	3,80	33,00	4,88	13,23	0,47	100,00	15401
IV.	43,94	3,50	31,83	5,46	14,92	0,35	100,00	12697
külterület	56,24	4,43	33,08	4,05	1,24	0,95	100,00	2098
összesen	44,28	3,82	26,81	4,89	19,83	0,38	100,00	56982

b) Az egyes felekezetekhez tartozó lakosság megoszlása kerületenként

	róm.kat.	gör.kat.	református	evangélikus	izraelita	egyéb	összesen	N
I.	31,50	32,51	24,27	34,77	38,61	18,60	31,12	17734
II.	14,48	15,82	11,47	10,27	26,36	17,67	15,89	9052
III.	27,23	26,94	33,27	27,01	18,03	33,95	27,03	15401
IV.	22,11	20,46	26,45	24,89	16,77	20,47	22,28	12697
külterület	4,68	4,28	4,54	3,05	0,23	9,30	3,68	2098
összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	56982

Forrás: Kovács, 1930. 362. p.

---

* Görögkeletiek, unitáriusok, baptisták, egyéb, ismeretlen együttvéve.

3. A főbb foglalkozási csoportokhoz tartozók megoszlása vallásfelekezetek szerint 1920-ban, Miskolcon

a) A lakosság felekezeti megoszlása az egyes főbb foglalkozási csoportokban

	róm.kat.	gör.kat.	ref.	ev.	izr.	összesen	N
Östermelés	33,03	2,42	53,40	2,38	8,49	100,00	2897
Bányászat, kohászat	55,38	1,54	35,38	3,08	4,62	100,00	65
Ipar	44,83	3,88	27,41	4,99	18,49	100,00	22232
Kereskedelem	18,34	1,37	10,49	2,56	67,09	100,00	6645
Közlekedés	50,94	4,04	30,03	6,01	8,71	100,00	6311
Közszołg. és szabadfoglalkozású	44,07	3,99	27,13	6,75	17,53	100,00	4962
Véderő	60,29	5,30	24,24	4,77	5,03	100,00	4694
Kül. gazd. munkás, napszámos	50,73	7,83	35,91	1,67	2,71	100,00	958
Nyugdíjas, tőkepénz	47,69	3,80	27,54	7,77	12,73	100,00	4005
Házi cseléd	58,06	6,69	26,57	4,89	3,08	100,00	2108
Egyéb és ismeretlen	56,96	3,85	25,27	3,14	10,69	100,00	2105
Összesen	44,28	3,82	26,81	4,89	19,83	100,00	56982

b) Az egyes felekezetekhez tartozó lakosság megoszlása foglalkozási áganként

	róm.kat.	gör.kat.	ref.	ev.	izr.	összesen	N
Östermelés	3,79	3,22	10,13	2,48	2,18	5,08	2897
Bányászat, kohászat	0,14	0,05	0,15	0,07	0,03	0,11	65
Ipar	39,50	39,63	39,88	39,83	36,38	39,02	22232
Kereskedelem	4,83	4,18	4,56	6,11	39,45	11,66	6645
Közlekedés	12,74	11,72	12,40	13,61	4,87	11,08	6311
Közszołg. és szabadfoglalkozású	8,67	9,10	8,81	12,03	7,70	8,71	4962
Véderő	11,22	11,45	7,45	8,05	2,09	8,24	4694
Kül. gazd. munkás, napszámos	1,93	3,45	2,25	0,57	0,23	1,68	958
Nyugdíjas, tőkepénz	7,57	6,99	7,22	11,17	4,51	7,03	4005
Házi cseléd	4,85	6,48	3,67	3,70	0,58	3,70	2108
Egyéb és ismeretlen	4,75	3,72	3,48	2,37	1,99	3,69	2105
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	56982

Forrás: Kovács, 1930. 374. p.

4. Egyházi és iskolai tulajdonban lévő korlátolt forgalmú földbirtokok 1935-ben

	Földbirtokok			Haszonbérletek	
	száma	területe	jövedelme aranykorona érték szerint	száma	területe
a) Miskolc					
római katolikus	8	96	1333	4	67
református	4	139	1922	3	96
evangélikus	3	11	86	3	3
b) Budapest					
római katolikus	26	204	3612	3	59
református	9	25	532	2	5
evangélikus	6	2	26	-	-
c) Magyarország					
római katolikus	331	38388	357778	142	13426
református	102	15343	163503	65	13773
evangélikus	58	1583	23553	32	1263

Forrás: *Illyefalvi I. Lajos*: Csonka hazánk városai a statisztika tükrében. II. köt. Bp., 1940.

5. A miskolci református egyház fontosabb népmozgalmi adatai, 1921-1945.

	Keresztelések			Temetések		Házasságkötések				Reverzálisok				Konfir- máltak száma	Áttérések		Hozzáve- tőleges lélekszám
	száma	fiú	törvényes	száma	férfiak	száma	tiszta református	vegyes (egyik fél református)	egyéb vegyes házasság	száma	ref. egyház javára	ref. egyház kárára	a ref. egyház nyeresége		A ref. egyházba áttért	A ref. egyházból kitért	
1921	438	n.a.	n.a.	328	n.a.	190	69	121	-	86	51	35	16	n.a.	15	9	n.a.
1922	401	n.a.	n.a.	377	n.a.	166	68	98	-	83	46	37	9	n.a.	13	6	n.a.
1923	404	201	372	327	170	182	64	114	4	86	59	27	32	308	10	10	15355
1924	370	182	336	398	206	168	66	100	2	92	60	32	28	358	14	6	15518
1925	412	219	n.a.	278	n.a.	135	51	83	1	74	44	29	15	336	12	10	n.a.
1926	392	193	344	276	144	148	57	86	5	96	60	38	24	240	16	5	15779
1927	407	213	339	313	165	147	57	88	2	77	45	32	13	412	23	14	15893
1928	415	210	353	337	168	140	62	78	-	75	45	30	15	192	40	25	16986
1929	380	184	318	330	176	154	62	92	-	94	55	39	16	255	23	16	16043
1930	458	235	370	280	152	144	53	91	-	108	55	53	2	213	71	26	16266
1931	381	184	309	331	165	134	55	79	-	95	51	44	7	267	34	21	16500 k
1932	403	202	351	386	190	155	65	90	-	93	56	37	19	289	26	14	17394
1933	399	209	329	322	176	136	57	79	-	108	60	48	12	293	32	23	17460 k
1934	368	195	304	303	165	175	72	103	-	118	68	50	12	337	17	12	17500 k
1935	365	184	297	323	174	184	75	107	2	112	77	35	42	366	35	25	18374
1936	440	227	355	297	152	229	78	142	2	139	85	55	30	396	33	32	18422
1937	435	226	374	338	184	272	92	180	-	139	94	45	49	449	51	37	18548
1938	478	244	423	338	186	251	85	166	-	117	70	47	23	459	67	41	n.a.
1939	406	193	316	304	167	181	85	n.a.	-	n.a.	58	46	12	436	41	41	n.a.
1940	469	248	421	347	193	177	107	n.a.	1	n.a.	59	65	-6	359	37	9	n.a.
1941	479	247	426	324	179	234	100	134	-	n.a.	72	47	25	349	26	18	n.a.
1942	477	228	438	381	209	206	98	108	-	n.a.	66	56	10	296	38	12	n.a.
1943	415	218	375	317	172	194	83	111	-	118	48	70	-22	n.a.	31	15	n.a.
1944	323	168	n.a.	390	n.a.	177	81	96	-	118	61	57	4	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1945	443	211	391	431	228	204	91	113	-	151	80	71	9	214	9	10	n.a.
1946	404	198	366	340	180	213	93	120	-	135	90	45	45	257	13	16	n.a.
1947	486	260	447	220	113	204	107	97	-	161	80	81	-1	431	17	28	n.a.

n.a. - nincs adat, forrásaink erről az információról hiányosak

Források: a *Református Egyházi Értesítő*ben minden év elején közzétett statisztikák, illetve az anyakönyvező lelkész által készített népességi kimutatások: Pr.jkv. (A), 1921-1949. 1929-ig az adatok egy részét közölte: *Marjalaki*, 1930. 11. p.

6. A miskolci református egyház gazdálkodása, 1928.

Bevételek (pengő)		Kiadások (pengő)	
Pénztári maradvány 1927-ről	2753,51	Debreczeny Imre alapítvány	2982,51
Házak, épületek	8960,02	Debreczeny Dániel alap.	26493,40
Debreczeny Imre háza, pince stb.	2691,14	Rácz György alap.	13189,13
Széchenyi u. ház	25473,52	Deszka-templomi énekvezető	40,00
Rácz György alapítvány	13189,13	Elemi iskolai ösztöndíj	100,00
Földek, legelők, szőlők	7549,26	Orgona alap	3,00
Sírhelyek, sírbontások	3589,00	Avasi templom alap	401,55
Harangozásokból	3101,00	Bató alap	25114,16
Perselyek jövedelme	2003,56	Vegyesek	11226,22
Egyházi adók	28380,12	Szívós alap	5399,98
Állami tandíjkárpótlás	997,28	Rácz Gy. u. ház	101,52
Elemi iskolai beíratási díj	200,00	Egyházi Értesítő	1822,98
Orgona alap	3,00	Úrvacsorai alap	96,00
Avasi templom alap	401,55	Szegény alap	391,85
Tetemvár 191. sz. ház	140,40	Kossuth utcai templ. világítása	302,93
Bató alap	25114,16	Rácz György fizetési alap	52,90
Vegyesek	19043,26	Átmeneti tételek	14903,30
Egyházi adósegély	213,65	Lelkeszi fizetés	6000,00
Szívós alap	5399,98	Igazgató-tanító	136,00
Harang alap	175,00	Tanítói lakáspénz	3199,07
Temető alap	132,00	Segédlelkész lakbérpótléka	960,00
Rácz Gy. u. ház	380,80	Elemi iskolai fűtés, takarítás	1160,40
Egyházi Értesítő	1557,73	Vallástanítási célokra	1092,80
Úrvacsorai alap	96,00	Főgimnáziumok tanulóinak	1560,00
Szegény alap	149,40	Énekvezérek fizetése, kórus	1504,00
Rácz György fizetési alap	52,90	Lelkeszek nyugdíjalapjára	377,60
Értékpapírok	14903,30	Nyugdíjjárulék	1800,00
Országos tanító alaphoz hozzájárulás	489,60	Egyházi jegyzők	60,00
		Pénztári tisztviselő	960,00
		Algondnok	1200,00
		Harangozó	408,00
		Egyházi adószedők	1947,40
		Egyházfi fizetése	16,00
		Egyházi és iskolaszolga	1320,00
		Kegydíj	32,00
		Épületek fenntartására	14666,46
		Tűzkárbiztosítás	173,60
		Kéményseprés	287,64
		Vízdíj	1568,56
		Épületadó	3509,49
		Egyházkerületi díjak	351,20
		Egyházmegyei díjak és egyházlátogatások	1542,94
		Kálvin Szövetség és Diakonissza egyesül.	320,00
		Martintelepi segédlelkész	1928,00
		Házjavítás	200,00
Összesen	167157,27	Összesen	164725,57

Források: SRKLT. R.B. I. 1/1.; *Református Egyházi Értesítő*, 1929. március 3. 11-12. p.

7. Vallásos összejövetelek és ünnepélyek csak a Palóczy utcai gyülekezeti teremben, 1936. október-december

Állandó összejövetelek:

1. Minden szerdán, du. 5-6: Leányegylet összejövetele
2. Minden szerdán, du. 6-7: Leányegylet bibliaórája
3. Minden szerdán, du. 7-8: hitbuzgalmi bibliakör
4. Minden pénteken, du. 5-6: központi bibliaóra
5. Minden pénteken, du. 8-11: főiskolások bibliaköre
6. Minden vasárnap, de. 10-11: ifjúsági istentisztelet

Nem állandó összejövetelek:

1. 1936. október 18. du. 2-4.: KIE összejövetele
2. 1936. november 8. du. 5-7.: református kórházmisszió műsoros teadélutánja
3. 1936. december 5. du. 7-8.: Enyedy Andor és Illyés Bertalan vetítettképes előadása a püspöki egyházlátogató körútról
4. 1936. december 5-11. A Leányegylet bazárja
5. 1936. december 6. A jogászfjúság ünnepélye
6. 1936. december 12. A SDG-kollégium Liszt-ünnepélye
7. 1936. december 13. du. 5-7.: református kórházmisszió műsoros teadélutánja
8. 1936. december 20. A Leányegylet karácsonyi ünnepélye

Forrás: *Református Egyházi Értesítő*, 1936. november 15. 15. p.

**8. A miskolci református egyház által 1950-ben megvételre
„felajánlott” földterület kimutatása**

Sorszám:	Helyrajzi szám	Megnevezés	Terület		Aranykorona jövedelem	
XXI.1.	11097.	„Szántó a Rózsáson”	1 kh	372 □öl	10 K	48 f.
XXI.2.	11098.	„Kert a Rózsáson”		517 □öl	6 K	46 f.
XXII.1.	12903.	„Szántó az Újosztáson”	1 kh	220 □öl	20 K	48 f.
XXII.2.	12904.	„Szántó az Újosztáson”	1 kh	449 □öl	23 K	05 f.
XVII.1.	7628.	„Szántó a Szirmaoldalon”	6 kh	1023 □öl	119 K	50 f.
XVII.2.	7629.	„Szántó a Szirmaoldalon”	10 kh	844 □öl	189 K	50 f.
XVIII.1.	7632.	„Szántó a Szirmaoldalon”	22 kh	29 □öl	396 K	32 f.
XVIII.2.	7633.	„Rét a Szirmaoldalon”	1 kh	1307 □öl	29 K	07 f.
XVIII.3.	7634.	„Szántó a Szirmaoldalon”	15 kh	816 □öl	226 K	84 f.
XVIII.4.	7635.	„Szántó a Szirmaoldalon”	1 kh	55 □öl	14 K	49 f.
XVIII.14.	12215.	„Szántó a Kisföldek dűlőjében”		1113 □öl	12 K	52 f.
XVIII.15.	12582.	„Szántó a Sajószög II. dűlőjében”		296 □öl	3 K	33 f.
IV.7.	7631.	„Szántó a Szirmaoldalon”	39 kh	621 □öl	708 K	99 f.

Forrás: Pr.jkv. (A) 1950. február 24.

9. A miskolci református egyházközségek főbb adatai, 1966.

	Lélekszám (becsült)	Egyházközségi járulék fizetők	Választók	A választók aránya a lélekszámhoz képest (%)
Alsóváros	1200	420	576	48,00
Avas	3000	950	763	25,43
Belváros	2400	700	476	19,83
Csabai kapu	1000	420	530	53,00
Diósgyőr	2200	719	898	40,82
Vasgyár	2800	682	755	26,96
Felsőváros	6500	1524	1375	21,15
Görömböly	350	102	157	44,86
Hejőcsaba	1500	460	652	43,47
Martintelep	1400	560	625	44,64
Pereces	1100	340	355	32,27
Szirma	1200	200	425	35,42
Tapolca	600	121	195	32,50
Tetemvár	2000	649	630	31,50

Forrás: SRKLt. R.D. II. 6/4.

**10. A Miskolc-Tetemvári egyházközség főbb demográfiai adatai,
1950. július 1. - 1998. december 31.**

	Keresztelések		Temetések	Házasságok	Konfirmáltak
	száma	ebből fiú			
1950	21	10	23	26	42
1951	48	24	26	43	17
1952	43	20	32	36	24
1953	61	31	25	44	20
1954	43	17	18	41	12
1955	63	32	22	39	42
1956	39	22	33	57	32
1957	47	26	42	51	47
1958	54	31	46	48	22
1959	46	27	31	58	25
1960	55	28	44	63	18
1961	48	24	30	48	23
1962	48	21	27	56	19
1963	41	23	24	55	25
1964	32	18	24	60	26
1965	41	21	25	64	14
1966	60	26	22	65	37
1967	72	39	36	64	19
1968	67	36	33	49	34
1969	69	43	39	53	26
1970	78	46	29	59	13
1971	59	31	20	72	22
1972	59	31	16	53	15
1973	70	34	30	61	11
1974	69	28	18	64	20
1975	75	42	21	88	14
1976	63	33	20	75	13
1977	82	35	17	80	21
1978	56	31	12	75	7
1979	74	45	13	79	12
1980	63	38	16	99	12
1981	39	18	14	100	7
1982	32	20	9	87	18
1983	31	20	9	82	19
1984	27	10	10	104	13

1985	24	10	12	67	11
1986	25	12	5	51	17
1987	34	16	12	60	14
1988	24	7	3	47	12
1989	50	26	16	72	22
1990	50	25	22	72	28
1991	50	18	17	78	33
1992	40	16	15	75	27
1993	41	22	16	70	40
1994	39	23	17	85	23
1995	33	21	18	96	31
1996	32	18	16	72	24
1997	29	14	17	102	28
1998	20	12	11	96	8*

Forrás: Anyakönyvek a tetemvári egyházközség lelkészi hivatalában. Egyes adatsorokra ld.: SRKLt. R.D. II. 6/4.

---

* Az adathoz fűzött megjegyzés szerint ez a szám csak az év május 24-én megtartott felnőtt korban konfirmáltakat jelenti, a „rendes” konfirmáció lebonyolítását az újjáépült Deszkatemplom felszentelése utáni időre, 1999 tavaszára halasztották.

11. A tetemvári egyházközség gazdálkodása, 1965.

Bevétel (forint)		Kiadás (forint)	
Fenntartói járulék	42234,00	Személyi szükséglet	59935,20
Perselypénz	29422,50	Igazgatási kiadások	6173,30
Adomány	10417,50	Egyházi ingatlanok	49100,77
Egyéb bevétel	62274,16	Közalap terhére	10000,00
Összesen	144348,16	Összesen	144001,32

Forrás: CV (T) 1965.

12. A tetemvári egyházközség renoválásra fordított kiadásai megalakulásától 1970-ig

Év	Épületrenoválás összege		Orgonaépítés
	Templom	Parókia	
1951	25.935.-		
1952			67.763.-
1953		13.567.-	
1954		5.210.-	
1955			33.500.-
1957	38.997.-	7.455.-	
1958		24.992.-	
1960		4.940.-	
1964	7.100.-		
1965	11.660.-	26.924.-	
1966		19.260.-	
1967	1.800.-		
1968		1.996.-	
1969	233.533.-	1.960.-	
Összesen	319.025.-	106.304.-	101.263.-

Forrás: SRKLt. R.D. II. 6/4.

**13. A választók számának alakulása a tetemvári
egyházközségben, néhány időmetszetben**

1954	754	1972	503
1955	777	1979	231
1957	652	1983	386
1958	898	1984	342
1961	749	1986	288
1962	721	1987	449
1963	756	1988	434
1965	705	1990	497
1966	630	1991	555
1969	581	1993	652

Forrás: Pr.jkv. (T) 1954-1993.; CV (T) 1983-1989.

**14. A tetemvári egyházközség választóinak megoszlása
Miskolc utcái szerint, 1971.**

Utcanev	fő	Utcanev	fő	Utcanev	fő
Aggteleki utca	2	Feszty Árpád utca	30	Pilis utca	1
Akác utca	11	Forrásvölgy utca	4	Pozsonyi utca	16
Álmos utca	8	Góliát utca	3	Rózsa utca	7
Árok utca	11	Huba utca	10	Szegfű utca	3
Balázs diák utca	1	Huszár utca	4	Szeles utca	36
Bábonyibérc sor	11	Jókai utca	31	Szendrey utca	15
Bábonyibérc-Galagonyás sor	9	Kassai utca	13	Szentpéteri kapu	44
Bethlen Gábor utca	11	Katowice utca	6	Szőnyi utca	2
Béke tér	16	Laborfalvy utca	12	Tas utca	13
Botond utca	14	Lehel utca	2	Tetemvár sor	7
Bulcsú utca	6	Levente vezér utca	10	Zsolcai kapu	2
Csermely utca	8	Lovarda utca	1	Dózsa György út	2
Fábián utca	23	Pallós utca	10	Palóczy utca	2
Felmező utca	4	Petőfi tér	1	Összesen	423 fő

Forrás: SRKLt. R.D. IV. 5/3. (1971)

**15. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek
fontosabb adatai az 1980-as évekből (Tetemvár)**

	1983	1984	1986	1987	1988
Hozzávetőleges lélekszám:	kb. 800	kb. 800	kb. 800	kb. 800	kb. 1000
Egyházfenntartói járulékfizetők száma:	223	338	306	397	330
Választói névjegyzékben szereplők száma:	386	342	288	449	434
Presbiterek száma:	22	24	22	19	28
A gyülekezet látogatottsága:					
Vasárnaponként:	250-350	250-350	200-300	220-320	220-320
Gyermekistentisztelet:	10-30	10-30	15-25	15-25	15-25
Hétköznap:	30-80	30-80	25-50	25-50	25-50
Különleges alkalmakkor:	30-150	30-150	30-100	30-100	30-100
Ünnepnapokon:	500-900	500-900	300-500	300-500	450-580*
Gyülekezeti bibliaóra:	25-80	25-80	15-30	15-30	15-30
Szeretetvendégség:	70-120	70-120	70	70	70
Egyéb alkalom:	100-150	100-150	100-120	100	100
Úrvacsorázók száma:	1174	1291	1000	600	
Összesen	2425	2635	2200	1545	
Keresztelések száma:	31	27	25	34	24
Ebből fiú:	20	10	12	16	7
Temetések száma	82	104	51	59	47
Ebből férfi:	46	47	30	23	21
Konfirmálók száma:	19	13	17	14	12
Ebből férfi:	10	7	4	9	5
Házasságkötések száma:	9	10	5	10	3
Ebből tiszta református:	8	3	2	1	1
Vegyes házasság:	1	7	3	9	2

Forrás: CV (T) 1983-1989.

---

* Az adatok karácsony és húsvét első napjára vonatkoznak, a jegyzőkönyv megjegyzése szerint pünkösdkor, illetve húsvét második napján és más ünnepekkor, hozzávetőlegesen fele ekkora létszám volt kimutatható.

16. A Miskolc-Tetemvári gyülekezet presbitériuma néhány időmetszetben

1950. június 25.:

Lelkipásztor: Dr. Szilágyi István

Gondnok: Szilágyi Vilmos

Presbiterek: Bakó Gyula, Csutorás Géza, Dolinka Lajos, Erdélyi Gyula, Guba István, Hury Ferenc, Juhász László, Keczer István, Kercsik László, Kerényi Mihály, Marjalaki Kiss Lajos, Kozma Lajos, Krajnyák József, Kulcsár József, Kulcsár Károly, Lévy László, Dr. Nagy László, Némethy József, Papp István, Pocsai Sándor

1954. december:

Lelkipásztor: Dr. Szilágyi István

Gondnok: Szilágyi Vilmos

Presbiterek: Bakó Gyula, Csutorás Géza, Czákó Gyula, Dolinka Lajos, Erdélyi Gyula, Feyér László, Guba István, Juhász László, Keczer István, Krajnyák József, Kulcsár József, Kulcsár Károly, Lévy László, Pocsai Sándor, Polgár Gyula, Szegedy Albert

1962. március 12.:

Lelkipásztor: Dr. Szilágyi István

Gondnok: Szilágyi Vilmos

Presbiterek: Csutorás Géza, Czákó Gyula, Dolinka Lajos, Erdélyi Gyula, Feyér László, Guba István, Hován László, Juhász László, Keczer István, Kozma Lajos, Kóródy Sándor, Körössy Kálmán, Krajnyák József, Kulcsár József, Kulcsár Károly, Lévy László, Pocsai Sándor, Polgár Gyula, Puskás Bálint, Szabó Mihály, Szegedy Albert, Szőke László, Vass István.

1965. január 21.:

Lelkipásztor: Dr. Szilágyi István

Gondnok: Szilágyi Vilmos

Presbiterek: Csutorás Géza, Dolinka Lajos, Erdélyi Gyula, Horváth László, Keczer István, Kozma Lajos, Kóródy Sándor, Krajnyák József, Kulcsár József, Kulcsár Károly, Lévy László, Polgár Gyula, Szegedy Albert, Szőke László, Vass István.

1970. október 20.:

Lelkipásztor: Dr. Szilágyi István

Gondnok: Szilágyi Vilmos

Presbiterek: Erdélyi Gyula, Juhász László, Irlanda Sándor, Keczer István, Kozma Lajos, Kóródy Sándor, Krajnyák József, Kulcsár József, Kulcsár Károly, Lévy László, Szabó István, Szegedy Albert, Szádváry János, Szathmáry János Vass István, Vass Géza.

1975. január 12.:

Lelkipásztor: Dr. Szilágyi István

Gondnok: Szilágyi Vilmos

Presbiterek: Erdélyi Gyula, Irlanda Sándor, Keczer István, Inczédy László, Kóródy Sándor, Kőrösy Kálmán, Krajnyák József, Kulcsár Károly, Kulcsár József, Lenkey Ferenc, Lévy László, Polgáry Géza, Szabó István, Tóth István, Veres Géza, Várhelyi Lajos, Szathmáry János.

1980. január 20.:

Lelkipásztor: Dr. Szilágyi István

Gondnok: Guba Pál

Presbiterek: Bán István, Erdélyi Gyula, Guba István, Inczédy László, Irlanda Sándor, Jobbágy Sándor, Keczer István, Kóródy Sándor, Krajnyák József, Lenkey Ferenc, Polgáry Géza, Sólyom Ferenc, Tóth István, Varga Bálint, Vass István, Veres Géza, Szathmáry János.

1986. március 12.:

Lelkipásztor: Dr. Szilágyi István

Gondnok: Guba Pál

Presbiterek: Bán István, Bósz László, Guba István, Inczédy László, Irlanda Sándor, Jobbágy Sándor, Kóródy Sándor, Koszorús István, Krajnyák József, Polgáry Géza, Sólyom Ferenc, Tóth István, Varga Bálint, Veres Géza, Szakál József, Molnár Imre, Jobbágy József, Benke László, Kozma Gyula, Szathmáry János.

1993. december:

Lelkipásztor: Dr. Benke György

Gondnok: Veres György

Presbiterek: Benke László, Elek Béla, Guba István, Guba László, Jancsó László, Kakuk Tiborné, Keczer Istvánné, Koszorús István, Kozma György, Krajnyák József, Magyar Tiborné, Mester Sándor, Molnár Pál, Molnár István, Sólyom Ferenc, Szakál József, Szűcs Pál, Veres Géza, Sárközi József, Molnár Gábor, Papp Gyuláné, Kisházi Jenőné, Tóth Szaniszló József, Kulcsár József.

1998. december:

Lelkipásztor, lelkeszi elnök: Kádár Péter, lelkipásztor: Kádár Péterné

Gondnok, világi elnök: Dr. Mester Sándor, gondnok: Sárközi József

Presbiterek: Dr. Benke László (presbiteri jegyző), Elek Béla, Guba István, Guba László, Jancsó László, Kakuk Tiborné, Kisházi Jenőné, Koszorús István, Kozma Gyula, Kulcsár József, Molnár Gábor, Dr. Molnár Pál, Dr. Molnárné Arday Márta, Pap Gyuláné, Pápay Sándor, Sólyom Ferenc, Szilágyi István Levente, Szűcs Zoltán, Tóth-Szaniszló József, Veres Géza, Zsuponyó Emil.

Presbiteri jegyző helyettes: Pintér Zoltán.

Pótpresbiterek: Baji Lászlóné, Dr. Czel György, Dr. Fűrjész Istvánné, Dr. Görömbey István, Guba Istvánné, Hulvey Irén, Dr. Iván Miklós, Ketzer Péter, Matós Jánosné, Merényi Dánielné, Tökéczki Lászlóné, Varga László, Vasas István, Vitányi Csaba.

Forrás: Pr.jkv. (T), idézett gyűlések; HOM HTD 74.423.12.; B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 32/1962. sz.; *Várad*, 1989. 415. p.

V. MELLÉKLETEK

1. Enyedy Andor: Isten országának elsősége (1927), részlet

„Ne aggodalmaskodjatok tehát és ne mondjátok: Mit együnk? vagy Mit igyunk? vagy: Mivel ruházkodjunk? Mert mindezeket a pogányok kérdezik. Mert jól tudja a ti Mennyei Atyátok, hogy mindezekre szükségetek van. Hanem keressétek először Istennek országát és az ő igazságát és ezek mind megadatnak nektek. (Mt. 6,31-33.)

A mai embereknel nagyon ferde, téves felfogás uralkodik a vallás értelméről, jelentőségéről, fontosságáról. Ma a vallás fényűzési vagy élvezeti cikk, de távolról sem a legszükségesebb dolog. Látjuk ezt elsősorban a vallási dolgok, egyházi, vallásos iratok anyagi értékelésében. Hány ember ad csak nagy perlekedések, zúgolódások között neveltségesen csekély összegeket egyházi, vallási célokra, s csak egy hónapban háromszor, négyszer annyit elkölt minden szó nélkül dohányra, mulatságokra.

Látjuk ezt azonban másból is. Nem régen egy konfirmandus gyermek szülője szinte ellenséges indulattal vont kérdőre: miért járatom én a gyerekeket egész télen át s háromszor hetenként konfirmáció órára, mikor azok ügyis nagyon el vannak foglalva más fontosabb dolgokkal. Én azt mondtam erre: ennél fontosabb dolga a gyermeknek nincs és nem is lehet. Abból nem él ő meg, folytatta ő tovább. De abból él, válaszoltam én, hiszen Pál apostol is azt mondja a római levélben: „Az igaz ember hitből él.” (1,17.) De azt mondja a Jézus is az alapige első szavaiban: „Keressétek először Isten országát és annak igazságát és mindenek megadatnak nektek.”

A Jézus eme szavaiból tiszta, félreérthetetlen világosságban tárul elénk egy igazság: „Az Isten országának elsősége.” Istennek országa a hit által megújult, Isten előtt meghódolt lelkek boldog összhangja, önmagukban és egymással. Ennek az országnak magvait, ígétét hozta a Jézus. Ő Istennek fia volt; elképzelhetjük, hogy azt hozta a földre, ami a legfontosabb, legszükségesebb. Kenyérre változtathatta volna a köveket, tehetett volna jeleket és csodákat, megalapíthatta volna a nagy, hatalmas, szabad zsidóországot. De ő nem az éhes emberek, nem a csodákat váró hitetlenkedők, nem a hazafias rajongók álmának, hanem egyedül a megváltásra, megújulásra váró lelkek szent várakozásának beteljesítésére jött. Jött, hogy megkeresse és megtartsa a lelket, ami elveszett volna. [...]

Nem az lenne-e ma is a legfontosabb, hogy az Isten országának az egyház, a vallás által közvetített szelleme igazságérzetet, élő hitet, testvéri szeretetet, önzetlenséget vigyen a lelkekbe s ezek a megújult lelkek újabb, színesebb, boldogabb életet teremtsenek maguk körül a családban, az egyházban, a városban, államban, világban. Gyermekünk nevelésében is nem az-e az első szempont, hogy hitük által legyőzzenek minden akadályt, reménységük ne hagyja el őket a legnehezebb helyzetben s tudjanak szeretni, a szeretetben örömet és boldogságot találni. Keressétek azért Istennek országát és annak igazságát és mindenek megadatnak nektek. Arra fordítsatok legfőbb gondot, hogy a lelkek megteljenek a Jézus evangéliumának mennyei tartalmával. Mert ha itt lesz bennünk és közöttünk az Isten előtt meghódolt, neki szolgáló lelkek boldog összhangja, akkor megoldódik az életünk minden más nehéz kérdése. Meglesz szorgalmas munkánk árán a mindennapi kenyerünk, megad Isten egyebet is, mire szükségünk van, s meglesz az, amire vágytunk, de amit mindenütt keresünk, csak a vallásban, a legtermészetesebb, legegyszerűsebb úton nem; a magunk és szeretteink új színekben csillogó, örömteljes, boldog élete. Meglesz kezdeteiben, alapérzéseiben és igazságaiban itt e földön a közeli jövőben s meglesz a maga teljességében, ha a Jézus átveszi az uralmát, amelyet az erős Isten ad neki. Ámen.

(Enyedy Andor: Nekem az élet Krisztus. Tahitófalu, é.n. [1927.] 57-59. p.)

2. A Miskolci Kálvin Szövetség célkitűzései és a tagok fogadalomtétele

a) Célkitűzések:

A szövetség célja a miskolci református egyház tagjaiban az evangéliumi keresztyénség kálvinista szellemét, öntudatát és erőit kifejleszteni, őket ezen alapelveknek és erőknek a miskolci református egyház és egyháztársadalmi élet megnyilvánulásában való érvényesítése végett egyesíteni, szervezni, munkába állítani, hogy a miskolci reformátusság az evangéliumi keresztyén egyházi, társadalmi és nemzetnevelésnek, a magyar nemzeti magatartásnak megbecsült, munkás tényezője lehessen.

Ezen keretben részletes célja a következők: A kálvinista öntudat és önérzet felébresztése és ébren tartása. A kálvinista szellem érvényesítése az egyházban és a közéletben. Erkölcsi és anyagi támogatása minden kálvinista érdeknek és törekvésnek. Eltévelyedettek visszatérítése az egyházhoz, valláshoz, nemzeteszmékhez, minden vallás- és egyházellenes törekvés leküzdése. Az egyház, a lelkészek, tanítók és egyházi elöljárók iránt tiszteletre, megbecsülésre, szeretetre és engedelmességre való nevelés. Az egyházfegyelem megteremtése. Vallásunk, egyházunk és hittestvéreink védelme és támogatása. Szigorú őrködés egyházunk birtokállománya felett. Kálvinista tanok, hitelvek, törvények, nézetek oktatása és magyarázata. Bibliamagyarázat. Az egyházi irodalom és zene ápolása. Kálvinista nagyjaink életének, működésének és azok hatásának, a kálvinizmus elterjedtségének, múltjának, és jövő feladatainak ismertetése. Magasabb kiképzés céljából tanulmányi segélyezés. Kálvin-ház és internátusok létesítése, népszerű teológiai tanfolyamok rendezése. Jótékonyág gyakorlása minden téren. (Szegények, elhagyottak, betegek, nyomorékok gyámolítása.) Munkaképtelenek, munkanélküliek védelme és gyámolítása. Napközi otthonok létesítése. Csecsemők, anyák, fiatakorúak és aggok védelme. Fogházi és kórházmisszió. Cselédek erkölcsi védelme. Mértékletes, józan munkaéletre való nevelés. A felekezetek közötti béke és egyetértés ápolása. Vidéki református egyházakban a Szövetség propagálása, a meglevő és alakuló szövetségekkel az érintkezés felvétele és annak állandó fenntartása. Küzdelem az Egyke ellen. Cserkészlet, sport, énekkarok és ifjúsági egyesületek szervezése és támogatása.

b) Fogadalomtétel

Ígérem és fogadom, hogy mint a Miskolci Kálvin Szövetség tagja, életemet Isten dicsőségére, Megváltó Jézusom szolgálatára, egyházam és hazám javára szentelem, teljes erőmmel igyekszem arra, hogy úgy magán, mint közéletemből a református keresztyénség fénye, ereje, példaadása áradjon ki.

Ígérem és fogadom, hogy a Kálvin Szövetség alapszabályainak, rendtartásának, választott elöljárói vagy testületi intézkedésének magamat mindenben alávetem, a szövetség munkájában részt veszek, a részemre jutó megbízást, szolgálatot vonakodás nélkül hűen és lelkiismeretesen teljesítem, a szövetség céljaira tőlem telhetőleg adakozom. Ígéretemet és fogadalmamat hallja meg és megtartásához adjon erőt az Örökkévaló Isten!

(A miskolci Kálvin Szövetség ügyrendje. Miskolc, 1926. 3-4., 6. p.)

3. Részlet a miskolci lelkipásztoroknak az egyház tagjaihoz intézett szózatából, 1935.

Szeretett Hittestvéreink!

Református egyházközségünk minden egyes tagját alázatosság lelkével kérjük a következő lelkiismeretes betartására:

Törődjünk lelkünk épülésével, járjunk szorgalmasan templomba, másoknak is jó példát mutatván. „Nincs ruhánk!” - mondják erre sokan. Isten nem a ruhát, hanem a szívet nézi és vizsgálja.

Éljünk az Úri szentvacsorával, lehetőleg minden alkalommal és pedig: Karácsonykor, böjti, nagypénteki vagy húsvéti, pünkösti, újkenyér (augusztus utolsó vasárnapja) és újbor alkalmából (karácsony előtti ötödik vasárnap).

Fiainkat, leányainkat szeretettel küldjük templomba. Oktassuk ki őket, hogy az istentiszteleten rendesen viselkedjenek, figyelmesen hallgassák az igét. Konfirmált fiainkkal és leányainkkal értessük meg szeretettel az úrvacsorával élés fontosságát, szükségességét. Nem konfirmált gyermekeinket küldjük vasárnapi iskolába. Engedetlen, szüleit nem tisztelő, hazug, megtévedt fiaink, leányaink viselkedését közöljük a tanítókkal vagy a lelkészekkel, akik szeretettel segítségére vannak a szülőknek. Ha betegünk van, üzenjünk a presbiternek, hogy esküjéhez híven meglátogathassa és szükség szerint orvost, lelkészt hívhasson. Vannak betegek, akik testi-lelki segítség nélkül sínylődnek a legnagyobb reménytelenségben. Isten ügyét szolgáljuk, ha idejében szólunk a presbiternek, aki ez irányban intézkedik. A testi betegek a tanult orvos, a lelki betegek pedig a felszentelt lelkipásztor tanácsára hallgassanak. Kuruzslóktól, tévelygőktől szigorúan óvakodjunk.

Imádkoztassuk gyermekeinket reggel-este, étel előtt, étel után. Általában mutassunk jó példát gyermekeinknek életünkkel, cselekedetünkkel, mert a gyermek élés megfigyelő, és ha azt látja, hogy mi csak prédikáljuk neki a jót, de magunk nem éljük, bizony megbotránkozik rajtunk. [...]

(Tájékoztató, 1935. 22-23. p.)

4. Részletek Farkas István püspök, lelkipásztor prédikációjából a Deszka-templom felszentelésekor, 1938. szeptember 18.

„Ki van még életben köztetek, aki látta ezt a házat az ő első dicsőségében? nagyobb lészen e második háznak dicsősége az elsőnél, mondja az Úr.” (Agg. 2,3.9.)

Kedves Testvéreim! A próféta a dicsőséges jeruzsálemi templom romjai felett búsongva, új honfoglalásról - amaz első templomnál még ékebb templom megépítéséről álmódzva - biztatja véreit az építő munkára.

Menjetek fel a hegyre és hordjatok fát és építsétek e házat, hogy gyönyörködjem benne és dicsőítsem - ezt mondja az Úr! Megtöltöm e házat dicsőséggel s nagyobb lészen a második háznak a dicsősége az elsőnél - az Isten maga üzeni ezt az elárvult népnek.

Nekünk is üzent. Amiért esztendőkön át imádkoztunk - édes valósággá lett. Amaz első - rommá lett hajlék alapjain - felépült Isten csodálatos, megsegítő kegyelméből nálunk is, ez a második, ez a gyönyörűsége Ház, melynek földi s mennyi fundámentuma is a régi, épülvén ugyanarra a helyre s lévén amaz, s lévén amaz örökkévaló Alap is, akit a próféta csak várt, de Aki számunkra az idők

teljességében nekünk meg is adatott s hirdetjük mindenekelőtt hitünk teljességével, hogy: itt más fundamentumot senki nem vethet azon kívül, amely vettetett, amely a Jézus Krisztus!¹

Nincs időm szép szavak mondására. Az Ige fényénél - beszéljük meg így nyilvánlagosan: mit is kell éretnie a keresztyén embernek az Isten dicsősége alatt? Mert a hírnév, dicsőség nagyon kopott szó már a mai használatban. Emberek magasztalására, szárnyrakelt nevek dicséretére könnyen dobálják a mai világban a dicsőséges jelzőt. Református keresztyén embernek tudnia kell, hogy: egyedül Istené a dicsőség! A keresztyén élet akkor lesz hódító, győzedelmes életté, amikor mindennemű élet megnyilatkozása az örökké létező, látható, személyes Istennek a kisugárzása. Isten, az örökkévaló: Van! Ő a Minden Mindenkben! [...]

Isten dicsősége összessége a világban élő összes tisztaságnak, fénynek, szépségnek, rendnek, törvénynek, erőnek, hatalomnak s a tökéletes jósnak... Minden az Istené! Nagyobb az Isten a világnál! Aki érteni akarja az Ő dicsősége nagy titkát, előbb ezt kell hinnie rendületlen hittel.

Minden templom új erőforrás, ha abban az Isten dicsősége hirdettetik! Minden templom az Istennel való csodálatos találkozás az Ővele egyesülés áldott, szent helye... Gondoskodott róla maga az Isten, hogy bizonyágtételek legyenek itt ma ember munkáiban arról, hogy valóban: Isten dicsősége ragyog e Házban!...

Kedves Testvéreim!

I. A kegyelet templomának nevezhetnénk ezt a Házat! Közel hatvan esztendeje annak, hogy a már régóta temetőnkben pihenő két drága szív, nemes Bató István és élete párja, nemes Imre Eszter - egyetlen lányuk elvesztése felett érzett, elviselhetetlennek látszó fájdalomtól gyötört életük - egy imádságos, csendes órájában, könnyeik között, kicsi házukban az Úr dicsőségére, a miskolci református egyházra hagyták, szent célok szolgálatára adván takarékos életük gyümölcsét, nagy értéket jelentő vagyonukat. Ők rendelték, a többi meghagyások között azt is, hogy a Deszka-templom, amaz első helyén álljon örökké. Ha lerongyolódnék, vagy tűz pusztítaná el, alapítványuk terhére, újból fából és deszkából építtessék az fel! Mulandó voltukra gondoltak mond a ketten, s azért rendelték, hogy fából építtessék meg az új templom is, eszünkbe juttatván ezzel is, hogy nincs itt e földön állandóság, s átutazók vagyunk ebben a világban. [...]

III. Áldozatos egyházszeretet, boldog szállásának is szeretném nevezni ezt a Házat! Így és ilyen templom, mint ez, kevés épült ezen a világon!

Szép szóra, önként vállalt felajánlásokkal, átkos egyházi adó kivetése nélkül szerető szívek adták össze amaz említett Alapítványon felül az építéshez szükséges összeget. Mi kértünk, s az imádkozó lelkek, ezekben a nehéz időkben, a maguk keveséből is adtak sokat, szívesen. [...]

IV. A magyar fájdalomból született, élő magyar reménység temploma is ez a második hajlék! Nemcsak a miskolci reformátusok, hanem a város minden igaz fiának is dicsekedése lesz ez a hajlék! A Táttra alján, a rabságban tartott magyar munkások döntötték ki a zúgó fenyvesekből e templom gerendáit s a kopjafákat. Tisza vizének habjai csókolgatták azokat a deszkákat, amelyek amonnan túlról, rab magyar földről úszva jöttek a vízen, lassú méltósággal, mint a temetési menet. A nagy hegyek alján, erdélyi székelyek faragták, ácsolták a zsindelyt a tetőzetre. Jöttek, mint holt anyag s élővé épültek - örökkévaló dicsőségre. Tudjátok-e ezt, ti magyarok, hogy itt majdnem minden odaátrol való?

Magyar! Aki e templomba betérsz, vagy mellette elmegy, úgy nézz fel e hajlék karcsú tornyára, hogy itt üzenet minden: odafentről! Riadó itt minden az elszakított végekről! Visszhangja kél itt a Késmárk felől szárnyarakelő, magyar bánatok zsongó énekének. De élő reménység is. A magyar fájdalom legszebb arcú gyermeke született itt, velünk együtt sírja, zokogja ma a világ minden tája felé: Lesz még kikelet Kassa s Kolozsvár felett!

Testvér, ne sírj, ne könnyezz! Isten dicsősége ragyog most itt, ebben a Házban!

V. A magyar élni akarás és tudás művészi alkotása is ez a Ház! A templomai miatt sokszor gúnyolt kálvinista magyar lelkek is bizonyosságot tehetek itt ma arról, hogy műemléket, puritánt, egyszerűet, fennségeset, magyarosat, Istennek is kívánatos szállást tud készíteni az Isten után vágyódó magyar kálvinista fajta is! A tervezők lelkét Isten maga ihlette meg. Ilyen szépet csak az imádkozó magyar lélek álmodhat és alkothat. [...]

Magyarok! Ne féljete! Az ősi hit, az ősi föld szerelme élteti e népet, élteti a magyart. Bizonyosra tudja immár minden igaz magyar, hogy az Isten különös kegyelme az, hogy ha ebek harmincadjára jutottunk is, de magyarok lehetünk!

Testvéreim, nézzetek fel az ég felé. Isten dicsősége suhanva száll itt most közöttünk. Ím, itt a bizonyágtétel az Igén át.

Kegyelet, emlékezet, egyházhűség, magyar fájdalomból született élő reménység, élni akarás és tudás mind egy-egy drága gyöngyszem az Isten dicsőséges koronájából... Bizony mondom néktek, az Úr dicsősége ragyog e Házban...

Ajkamon meg elhallgat a szó! Csak a szívem nyugtalankodik még s csak a könnyeim peregnek. Áldott légy Isten, Aki megengedted, hogy megépíthettük ezt a házat.

Áldott légy Isten, hogy a Te dicsőséged ragyog mindörökké e Második Házban!

Ámen

(Farkas, 1938. 5-13. p.)

5. A zsidó áttérésekkel kapcsolatos dokumentumokból, 1944

a) A presbitérium állásfoglalása

4. Dr. vitéz Mikuleczky Gyula főgondnok bejelentésben megemlékezik egyházközségi viszonylatban a zsidók áttéréséről. Megemlíti, hogy mint a vármegye alispánja, hivatalos látogatásai során a többi egyházközségek és hatóságok vezető személyiségeivel nézetet cserélt. A miskolci egyházközségnek is állást kell foglalnia az akuttá vált zsidókérdésben. Kéri az egyháztanácsot - mivel itt egyesek csak pillanatnyi előnyöket szeretnének nyerni és csak érdekből térnének át, mert faji hovatartozandóságukat törvényeink határozzák meg - hogy zsidókat ne vegyen át.

Az egyháztanács a fenti előterjesztés értelmében határoz és kimondja, hogy zsidó áttérőket nem vesz át.

(Pr.jkv. (A) 1944. május 9.)

b) Enyedy Andor levele a presbitériumhoz Mikuleczky Gyula lemondásával kapcsolatban

Nagytiszteletű Egyháztanács!

Vitéz dr. Mikuleczky Gyula Öméltóságának főgondnoki tisztségéről lemondó, dr. Komjáthy Aladár lelkész-elnök úrhoz küldött, de az Egyháztanácshoz címzett, f. év és hó 18-án kelt levelében, valamint az ennek kiegészítésére május 30-iki kelettel írt levelében foglaltakra a következő tiszteletteljes közlést kívánom tenni.

A lemondó levélnek azt a részét, amelyben feltételezése és minősítése foglaltatott annak, mintha én, mint egyházi főhatóság, Fodor Lajos missziói lelkész úrnak a presbitérium határozatával ellenkező utasítást adtam volna: szóbeli felvilágosításom alapján Öméltósága elejtette. Erre a részre tehát csak

annyi megjegyzésem van, hogy nagyon sajnálom ezt a feltételezést, mert én erre Öméltóságának eddigi hivatalos ténykedéseimmel okot nem szolgáltattam.

Öméltósága második levelében is fenntartja azt az állítását, hogy zsidó áttérő elfogadása a mai körülmények között ellenkezik a magyar állam törvényei és az alkotmányos kormány rendeletei betartásának az egyházra is vonatkozó kötelezettségével. Ez ellen a megállapítás ellen az egyház nevében a leghatározottabban tiltakozom. Megtévesztő a zsidó áttérő elfogadása akkor lehet, ha az egyház a fennforgó körülmények között is minden óvás nélkül fogadna el ilyen áttérőket, meghagyná őket abban a hiedelemben, hogy az áttéréssel anyagi vagy erkölcsi előnyök járnak. Ezzel szemben a való tény az, hogy a folyó évi március 22. óta áttérésre tömegesen jelentkező zsidókat kivétel nélkül elutasították lelkészi hivatalaink, azzal a világos és félre nem érthető figyelmeztetéssel, hogy egyházunk csak lelki indítékból folyó áttérési szándékot vesz figyelembe, hogy az áttérni kívánó csak 12 hónapi oktatás után lehet az 1943. évi zsinati szabályrendelet értelmében egyházunk teljes jogú, vagyis megkeresztelt és konfirmált tagja és hogy az áttéréssel kapcsolatban egyházunk semmi külső segítséget vagy előnyt nem tud kilátásba helyezni. Az állami törvény vagy kormányrendelet meg nem tartásáról pedig véleményem szerint akkor lehetne szó, ha egyházunk zsidó vagy bármilyen áttérőt nem az ide vonatkozó törvényes előírások megtartásával venne át, vagy az átvételt megtiltó kormányrendelet ellenére is venne át zsidó áttérőket. Nyugodtan és teljes önérzettel mondhatom, hogy egyházunk részéről ilyen törvényellenes vagy kormányrendelet-ellenes intézkedések sem eddig nem történtek, sem ilyeneket elkövetni senkinek szándékában nem volt és nincs. Ilyen körülmények között igen fájdalmas dolog, hogy éppen egyházunk egyik hűséges, kedves és vezető tagja hangoztat velünk szemben ilyen vádat.

Nyilatkozni kívánok Öméltósága lemondó levelének arra a megjegyzésére is, hogy „ne portáljon egyházunk megtévesztő vallási jelszavakkal idegen faji érdekeket.” Erre azt kívánom válaszolni, hogy egyházunk semmiféle emberi érdek portálását nem vállalja, mert egyedül Isten dicsőségét, az ő országa terjedését, Krisztus evangéliumának terjedését kívánja szolgálni. Ha fajt szolgál, akkor elsősorban és mindenekfelett, sőt elmondhatjuk, hogy kizárólagos hűséggel és odaadással, az azonosság szent szerelmével magyar fajtánk érdekeit szolgálja. Nem is él megtévesztő vallási jelszavakkal, hanem urának és fejének, az élő Jézus Krisztusnak ama parancsát tartja szem előtt: „Elmenvén széles e világra tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében.”² Ha ennek a parancsnak a teljesítésében vagy nem teljesítésében valaki közülünk megtéved, azt nem vallási jelszavak tévesztik meg, hanem megtéveszti a mindnyájunkat megkönyékező, tiszta látásunkat, józan ítélőképességünket megtéveszteni akaró bűn, a jelszavakkal igen is dolgozó Sátán, esetleg pedig az embert hol gyengeségre, hol könyörtelen keménységre hangoló emberi gyarlóság.

A presbitérium határozatát nem alaki okból kell módosítani, hanem azért, mert a zsinati szabályrendelet előírása szerint az áttérni kívánókat egyénileg, egyenként kell elbírálni, így a valamely fajból jelentkezők ellen egyetemlegesen kimondott kizáró határozat ellenkezik azzal a Kormányzó úr által is hitelesített egyházi törvény alapján hozott egyházi főhatósági rendelkezéssel, amelynek megtartására Öméltóságával együtt itt mindnyájan esküt tettünk.

Mélyen sajnálom, hogy ez a nézeteltérés Öméltóságával szemben kifejlődött, amint sajnálom azokat a történeteket, amelyek az ő lemondásához vezettek.

Éppen azért indítványozom, hogy az eszmék és történetek tisztázása után az Egyháztanács küldöttség útján fejezze ki Öméltósága iránti bizalmát és ragaszkodását és kérje meg, hogy amennyiben a mai ülés határozatai és intézkedései alapján ezt lehetségesnek, álláspontjával összeegyeztethetőnek tartja, maradjon meg néhai édesatyja dicső örökében, egyházunk főgondnoki székében.

Atyafiúi szeretettel:

Miskolc, 1944. május 30.

[Enyedy Andor]

miskolci lelképásztor, püspök

(Pr.jkv. (A) 1944., bekötött levél)

6. Részlet Nagy József lelkipásztor elnöki beszámolójából, 1945

Nagytiszteletű Presbitérium!

Az elnöki jelentés kettős szerepet kíván betölteni minden presbiteri gyűlésen: egyfelől lassan pergő, s ha sokszor gyarló képekben is, de láttatni kívánja az egyházközségben zajló vagy hömpölygő életet, másfelől pedig, mint tükröt tartja ezeket a képeket az egyházközségi élet munkálásáért, irányításáért felelős személyek elé.

Aki kívülről és felületesen nézi az egyházi életet, azt gondolhatná, hogy nem sok és változatos képet lehet most összeállítani abból, mert az idők nem alkalmasak a mozgalmas egyházi élet számára. Isten arra figyelmeztet az apostol által, hogy „hirdesd az igét, állj elő vele alkalmas és alkalmatlan időben.”³ Ahol pedig az ige hirdettetik, ott van egyházi élet is. Az élet pedig mindig mozgalmas. S ha mégsem láthatunk eleven képet erről az életről, ennek oka egyfelől az, hogy nem akarjuk meglátni, másfelől pedig restek vagyunk abban teljes lélekkel részt venni. Akkor lehetne teljesebb egy ilyen elnöki jelentés, ha az egyháztagok s elsősorban a presbitérium tagjai közül többen lennének a lelkipásztorok messzire s minden bajt és gyötrelmet meglátó szeme, sebeket simogató s gyógyító, védelmet nyújtó keze, az ige üzenetét a szomszédokhoz, ismerősökhöz, barátokhoz gyorsan vivő hírnökök.

A megpróbáltatások súlyos kerekerei gördülnek végig rajtunk, de úgy látszik, mégsem elég súlyosak ahhoz, hogy kisajtolják belőlünk magyar életünk s emberi természetünk kelevényeit. Azt hittük, hogy a felettünk s a közöttünk átzúgó vihar összébb sodor bennünket, embereket, magyarokat, s felszámoljuk a múlt hibáit, mulasztásait, elsősorban önmagunkban. Ehelyett mindig másokban keressük és találjuk meg a hibákat, a mai nyomorúság okait, és másoktól várjuk, hogy tüntessék el a romokat, kötözzék a sebeket, indítsák meg az életet, mi pedig páholyból nézzük, s majd megítéljük az eredményeket. Ilyen jelenségeket kell tapasztalnunk egyházi életünkben is. Ezért nem lehetnek elég népesek és mozgalmasak az egyházi életet élénk táró képek. Hiányoznak azok, akiknek benne kellene lenni az egyházi élet sodrában, forrongásában több szolgálattal, áldozattal és szeretettel, mint távolról néző gáncsoskodással azokkal szemben, akik ma sem restelkednek bizonyosságot tenni az egyházhoz való ragaszkodásukról. Bizonyoságtételt, szolgálatot, áldozatot kíván az egyházi élet, nem tétlen várakozást, a békésebb idők jövőtelét. Oly hívek közösségét kell munkálnunk, amelyben minden tag tud örülni az örülőkkel és sírni a sírókkal, amelyben minden tag reméli és hiszi, hogy az a győzelem, amely legyőzte a világot, a mi hitünk. Láthatjuk, hogy a különböző világnézeteknek milyen fanatikus harcosai vannak, s akkor mi, akik a Krisztus szemével mindenkinél igazabban nézhetnénk és ítélnénk meg a világot s eseményeit, mi húzódjunk vissza, megtagadva keresztyén megbízatásunkat, konfirmációi fogadalmunkat és semmibe véve azt a bizalmat, amellyel presbiteri szolgálatra hívtak el?

Sok embernek a magatartása beszél arról, hogy ma nem előnyös egyházasnak látszani. Sohasem is volt előnyös. Mert ha annak is látszott a világ szerint, kárát vallotta annak az egyházi élet, mert az egyházasnak látszó emberek voltak mindig a legnagyobb terhei az egyházi életnek. A ma és a holnap egyháza nem vállalhatja az ilyen terheket. Nemcsak az egyes embereknek van joguk azt kinyilvánítani, hogy kivetik az életükből az egyházzal törődés minden gondját, mint felesleges és kellemtelen, sőt jogtalan terhet, de oda kell erősödni a keresztyén közösségeknek, hogy döntés elé merjék állítani az embereket: „vagy vállalod a hozzánk való tartozás minden kockázatát vagy nyíltan megvallod, hogy most nem tudsz velünk egyet érteni, s mi imádkozunk érted, keresztyén életünk bizonyoságtételeivel ostromlunk téged abban a reményben, hogy kérni fogod a közösségünkbe való vételeidet.”

Nem mondjuk ezzel, hogy már holnap is így cselekedhetünk teljes határozottsággal, de készülünk, mert készülnünk kell arra, hogy így cselekedhessünk. Aki nyitott szemmel jár a világban, s tud értelmes mondatokat is hallani a forrongásból, az tudja, hogy az idő közel, s ha készületlenül találhatunk, úgy járunk, mint a példázatbeli öt bolond szűz, kívül maradunk a bezárt kapun.⁴ Hogy mennyire nem papos pesszimizmus ez, igazolja majd a pénztári jelentés is, amiből kivehető, hogy igen sokan gondolkoznak úgy az egyházzal, mint egy idejétmúlt ősi intézménnyel, amivel nem érdemes törődni. Hála Istennek, hogy vannak olyan bizonyosságaink is, amelyek reménységgel tölthetnek el a jövőre nézve, s azt hirdetik, hogy az egyház soha nem az emberek akaratából áll vagy esik, hanem mint a heidelbergi káténk mondja: „hiszem, hogy az Isten Fia a világ kezdetétől fogva annak végéig az egész emberi nemzetségből, Szent Lelke és ígéje által az igaz hit egységében egy kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe, azt oltalmazza és megtartja, s hiszem, hogy én annak élő tagja vagyok és örökké az is maradok.”⁵

Ezzel a hittel és reménységgel nézzük és intézzük egyházunk ügyeit ma is, erre a hitre és látásra hívunk és várunk minden atyánkfíát. [...]

(Pr.jkv. (A) 1945. április 21.)

7. Szilágyi István lelkipásztor „Az Isten iránti szeretet gyümölcse” c. igehirdetése, 1956.

„Az a parancsolatunk is van Őtőle, hogy aki szereti az Istent, szeresse a maga atyjafiát is.”
(1Ján. 4,21.)

Ismerős előttünk a történet, melyben Jézus az örökélet után kérdező írástudót lélekben egy útra viszi. Milyen különös: nem a templomba, hanem egy útra, s ezen az úton rámutat a felebarátra. Úgy érzem azonban, hogy ez az út nem független a templomtól, hiszen Jeruzsálemről megy alá Jerikóba. Akik ezen az úton mennek, valószínűleg mindnyájan a templomból jönnek. És ha Jézus Jeruzsálemet kapcsolatba hozta ezzel az úttal, akkor ezt bizonyára céllal tette. Arra tanít általa, hogy a templom nem választható el az úttól, a kettő szorosan összetartozik, sőt nem is annyira a templomban, mint inkább a templomon kívül, azaz az úton dől el az ember igazi keresztyénsége. Tehát nem csupán azzal, hogy mi történik a templomban, hanem, hogy mi történik az úton. Az Isten iránti szeretetemnek ugyanis köze van az atyafihoz, a felebaráthoz is. Ezt a gondolatot hangsúlyozza most számunkra alapigénk is. Nézzük, mire tanít általa bennünket Istennek Szentlelke.

1. Igénkben az apostol elválaszthatatlanul összekötötte az Isten és felebarát iránti szeretetet, amikor így ír: „Aki szereti az Istent, szeresse a maga atyjafiát is.” Ugyanezt teszi a nagy parancsolatban a mi Urunk Jézus Krisztus is: „Szeresd a te Uradat Istenedet... és szeresd felebarátodat...”⁶ A kettő ugyanis szorosan összetartozik. Szeretni kell a felebarátot! Nemcsak Istent - bár ez az első - de ebből következik az, hogy az embereket is szeretni kell! Nemcsak Atya van, de testvérek is vannak. Az Isten iránti szeretetet meg kell bizonyítani és ezt azzal tehetem, ha szeretem az atyafit is. Mert hogyan tudná valaki a láthatatlan Istent szeretni - mondja János apostol - aki a látható atyafit nem szereti?⁷ Hazugság annak ajkán az ének, az imádság, aki nem szereti a maga atyjafiát is. Éppen úgy gyümölcse az Isten iránti szeretetnek az embertárs iránti szeretet, mint a napsütésnek a meleg. Hiszen akit váratlan nagy öröm ér, örömeiben mindig a hozzá legközelebb levőt öleli át, csókolja meg, árasztja el szeretetével. És aki nem szereti az embereket, azért nem szereti, mert nincs szívében szeretet, tehát Isten sem, csupa képmutatás a kegyességben minden. lehet, hogy áhítatoskodik a templomban, dagad a melle, úgy énekel, nagy kegyesen imára kulcsolja a kezét, talán még áldozatokat is hoz, de mindez csak szerep, mert a szíve mozdulatlan, érzéketlen és kemény.

Urunk az Isten és embertárs iránti szeretetet - értsük meg! - összekötötte! És itt van a mi nagy bűnünk, mert a kettőt mi kegyesen szét akarjuk választani egymástól. Úgy akarunk Istenszeretőknek látszani, hogy ugyanakkor a felebarátról, az atyafiról tudomást sem veszünk. Úgy akarunk itt a templomi istentiszteleten részt venni, hogy ugyanakkor elfelejtkezünk arról, hogy ennek köze van a mindennapi életemhez. Ezért mutat rá elrettentő példaképpen Urunk a Jeruzsálemből Jerikó felé haladó papra és lévitára.⁸ Ők is azt hitték, hogy a kettőt külön lehet választani. Ők templomból jönnek. Még nem sokkal előbb hangzott el ajkukon az Istent magasztaló ének, szállt áldozataik füstje az Egek Ura felé, de midőn a templomból hazafelé vezető úton vannak, s az Isten elibük hozza a felebarátot, akkor, amikor alkalmazniuk kellene a templomban hallottakat, be kellene váltaniuk a fogadalmakat, amikor aprópénzre kellene váltaniuk az Isten iránti szeretetet, akkor már elfelejtik, hogy hol voltak, és az mire kötelezi őket. És bizony ezzel így vagyunk mi is. Itt a templomban száll az ének, bókolunk nagyokat, igazat adunk az Úr Istennek, szép, igaz, amiről szó van - valljuk meg nagy elismeréssel, de a templomon kívül egészen mások vagyunk. Akkor már ez a védekezés van ajkunkon: ja kérem, más az élet! A templomon kívül, a felebarát felé más az élet, ez a mi bajunk és bűnünk! Törés van az istentiszteletünkben. Csak templomi keresztyének vagyunk, csak a templomon belül érvényesek az isteni igazságok. Itt készek vagyunk bűnbánatot tartani, megbocsátani, mindenre készek vagyunk, de csak a falakon belül, az Úr színe előtt. Úgy vagyunk, mint a tékozló fiú bátyja, akinek atyja is volt és testvére is. Az Atya vissza is fogadta megtévedt testvért, megbocsátott neki, de a „jó testvér” az már nem.⁹ Ő azt mondotta: te fogadd vissza fiadnak, ha akarod, de én nem fogadom vissza testvéremnek. Bizony, ez a mi kegyességünk, Istenszeretetünk! Bezárható a templomba minden kegyességünk, mert sajnos az atyafihoz nem sok köze van. Ó, ha - őrizzen Isten - elvinné tőlünk a templomot, egyáltalán nem látszana meg, hogy mi keresztyének vagyunk. Pedig az Úr nem a templomban, az Isten iránti képmutató szeretetben néz és vizsgál bennünket, hanem úgy, mint a mi Urunk, Jézus Krisztus, az úton, az atyafihoz való viszonyunkban. És csak akkor értékes előtte iránta való áldozatunk, ha az atyafi felé is elvégeztük azt, amit csak az úton lehet elintézni.

Jegyezzük meg azért, hogy nem lehet mindent elintézni a templomban, istentiszteletünk fontosabb része az úton játszódik le a felebaráthoz való viszonyulásunkban. Jaj, nekünk, ha mi csak a templomról akarunk tudni, s mindazt, amit ott kaptunk, nem akarjuk magunkkal vinni az útra, a felebarát felé, hogy általa szolgáljunk. Ezért figyelmeztet az Úr: „Szeretetet kívánok és nem áldozatot!” A Hegyi beszédben Jézus is int: „Ha a te ajándéodat az oltárra viszed, elébb békéld meg a te atyádfiával, míg az úton vagy vele.”¹⁰ halljátok meg azért, hogy gyümölcs kell, az Isten iránti szeretet gyümölcse! Csak a gyümölcs mutatja meg, hogy élő fák, élő keresztyének vagyunk.

Isten ma az élet után kérdező egyházunkat is egy útra irányította, hol a felebarátra mutatott rá. Sokszor hangoztatott üzenet, hogy Isten ma a közösségi leckét adta fel számunkra. Azt a leckét, hogy nemcsak Atyánk van, hanem testvéreink is vannak! És nem lehet úgy szeretni az Istent, hogy ebből a szeretetből kimaradjon a felebarát!

2. Meg kell azonban vallanunk, hogy keresztyén életünknek ez a legnehezebb leckéje. Istent könnyű szeretni, mert hiszen minden jó Tőle származik, Ő áld, Ő teremtő, Megváltó Isten, de nehéz szeretni a felebarátot. Nehéz szeretni a másik embert, mert a közelemben él, látom hibáit, nyilván van előttem minden tévedése, ideges természete, éles nyelve sokszor a szívembe hasít. Nehéz szeretni, mert nem méltó rá, hogy szeressem. Állandó védekezésünk, amikor a felebarát iránti szeretetre szólít fel az ige: méltatlanná lett az illető arra, hogy szeressem, nem érdemli, mert ilyen és ilyen, csalódtam benne, bántásokat szenvedtem tőle... és így tovább.

Nehéz szeretni az embert, mert méltatlan reá. Ezt azonban nemcsak mi érezzük és tudjuk, hanem a mi Urunk is tudja, ezért adja a felebarát iránti szeretetet parancsképpen számunkra: „Az a parancsolatunk is van...” - mondja János apostol. Urunk parancsolja a felebarát iránti szeretetet, és ha a felebarát nem is érdemli, hogy szeressem, ha méltatlanná is lett, de Urunk megérdemli, hogy az Ő parancsát teljesítsem! Nem önmagáért, hanem Istenért, Istenre tekintve, néki engedelmeskedve, szeretnem kel az embertestvéremet. Szeretnem kell, mert Isten is szereti és minden hibája, méltatlansága ellenére is szereti, az Ő Szent Fiát nemcsak énérettem, de a másikért is odaadta. És ha Isten a másik atyánkfiát minden hibája ellenére is szereti, hogyan merészelhetem én a hibáira hivatkozva, nem szeretni? Lehet,

hogy a másik nem érdemli meg Isten szeretetét, de hidd el, testvérem, hogy te sem, és Isten téged is és őt is, mégis minden nyomorúságunk ellenére szeret. Ne felejtse, hogy aki Istent szereti, annak mindazokat szeretni kell, akiket Isten szeret. Krisztusért szeresd azért a másikat, és Őreá figyelve, neki engedelmeskedve lehet is szeretni.

János úgy lett a szeretet apostola, hogy beíródott szívébe nemcsak Krisztus szeretetparancsolata, de az Ő csodálatos szeretetének emléke is. Evangéliumában a lábmosással kapcsolatosan megjegyzi, hogy „mindvégig szerette övét”.¹¹ Pedig, képzeljétek csak el, hogy milyen nehéz lehetett neki is a tanítványait szeretni! Feljegyzik, hogy vacsora közben, amikor a Sátán már belesugallotta Júdás szívébe, hogy árulja el Őt, kezdte mosni tanítványai lábát! - mivelhogy mindvégig szerette őket. Ő, mit jelenthetett neki Júdást mindvégig szeretni! Láttá első perctől, hogy mi lakozik a szívében. Láttá, amint elvesz a tanítványok erszényéből. Sok szomorú dolgot látott vele kapcsolatban, de soha nem mondotta, hogy nem érdemes szeretetét Júdásra pazarolni, hisz úgyszincs értelme. Nem mondotta, hogy ez az ember nem méltó rá, hogy lelkét kiöntse rá, nem érdemli, hogy vele bíbelődjék. Nem mondotta azt, amit mi oly sokszor mondunk, hogy már csak nem járok ilyen ember után. Nem! Júdás éppen annyit kapott Jézus szeretetéből, mint János és a többiek. Nem volt különbség nála ember és ember között. Őt nem gátolta szeretetében azoknak méltatlan volta, akik körülötte voltak. Ezért állítja örök parancsként élénk az irgalmas samaritánus történetében az „egy embert”, mint felebarátot szeretni! Mindegy, hogy kicsoda, mindegy, hogy megérdemli-e, a parancs hozzád szól: szeretni!

És ha most az irgalmas samaritánusban felismered az Urat, s ha megállsz az Ő keresztye alatt s közben füledbe cseng főpapi imádsága: „Én őérettük odaszentelem magam” - akkor áldozatának szemlélete közben a parancs teljesítésére felfakad szívedből a felebarát iránti szeretet.

Dr. Szilágyi István
lelkipásztor, Miskolc

U.i. Lekció lehet az Irgalmas Samaritánus története.

(SRKLt. R.D. IV. 6/2.)

8. Részletek a Tetenvári egyházközség presbitériumának 1956. szeptember 20-i jegyzőkönyvéből

1.) Az istentisztelet folytatásaképpen tartott presbitériumi ülésen lelkipásztor üdvözlöi a megjelenteket, megállapítja a gyűlés szabályszerű egybehívását, s a megjelentek számára való tekintettel a határozóképeséget s a jegyzőkönyv vezetésére Léway László, hitelesítésére pedig Csutorás Géza s Kulcsár Károly presbitereket kéri fel, majd az ülést megnyitja.

2.) Lelkipásztor az elmúlt évtized egyházi eseményeiről való beszámolója kapcsán rámutat egyházi életünk, missziói munkánk hiányaira, s a XX. kongresszusnak¹² az egyház életére s munkájára való kihatásaira. Kezdve az ébredés idejétől részletesen szól az állammal kötött egyezményről, a Testvéri Izenetről, a Missziói Szabályrendeletéről. Szomorúan állapítja meg, hogy a sztálini diktatúra túlkapásai egyházi életünk területén is erősen éreztette kihatását, minek következtében a misszió egyre szűkebb területre korlátozódott az egyház életében. Rámutat azonban arra is, hogy Isten Szentlelke csodálatosan megelevenítő munkát végzett ez idő alatt is a környező világban. Gazdagon megáldott lelki evangelizátorok szolgálata nyomán megrázó erejű megelevenedés következett be több országon belül.

Isten Szentlelke azonban nem hagyta érintetlenül magyar ref. egyházunkat sem. A nyár közepén egymás után mozdulnak meg gyülekezetek csendesnapok, konferenciák tartására. Lelkipásztorok, sőt lelkészgyűlések memorandumokban fordulnak az egyházkormányzathoz az egyházi életünk megújulása érdekében különös súlyt kap ez a mozgalom a galyatetői ökumenikus konferencia nyomán. Ennek a mozgalomnak egyik gyümölcseként született meg a miskolci lelkipásztorok memoranduma, melyet megküldöttek a konvent, a kerület, valamint az egyházmegye elnökségének. Lelkipásztor

ismerteti ezután a jelzett memorandum hat pontját. Ugyancsak ismerteti a nagymiskolci lelkipásztorok presbiteri határozat-tervezetét.

Lelkipásztor hangsúlyozza, hogy az ismertetett memorandum tárgyában a presbitérium komoly eszmecsere alapján hozzon határozatot. Lelkipásztor a maga részéről az első öt pontban foglaltakat ajánlja elfogadás végett a presbitériumnak.

Kulcsár József a 6. pontot is lényegesnek tartja s annak mellőzését indokolatlannak tekinti. Kulcs. Jó, felszólalása nyomán komoly eszmecsere indul meg, melynek kapcsán szavazással a 6. pontot is felveendőnek ítéli a presbitérium a meghozandó határozathoz.

Szilágyi Vilmos gondnok az alábbi hozzáttoldás feljegyzését kéri: „hogy a nagy nyilvánosság jobban értesülhessen egyházunk lelki s a anyagi szolgálatairól.”

Komolyan megfontolva a miskolci lelkipásztorok memorandumát, presbitérium a következő határozatot hozta:

1.) Presbitérium hálaadással veszi tudomásul, hogy Isten Szentlelke mind a környező világban, mind pedig az egyház keretein belül csodálatos megújító munkát kezdett el. Ezzel kapcsolatban örömmel látja, hogy egyházkormányzatunk a gyülekezeti élet elmélyültebb szolgálatára minden lehetőséget meg kíván teremteni.

2.) Az elmélyültebb gyülekezeti élet lehetőségét presbitériumunk az érvényben lévő missziói szabályrendelet megvizsgálásával és szükséges módosításával is véli elérni. Szükségtelennek, sőt megszüntetendőnek ítéli a konventi és egyházkerületi missziós felügyelő bizottságot, a vendég-szolgálatok esetében pedig a szolgálatok püspöki, esperesi vagy missziói bizottsági engedély által való megkötöttségét feltétlenül feloldandónak tartja.

3.) Presbitériumunk egyházunknak a magyar állammal kötött egyezményét tiszteletben tartja, s úgy ítéli, hogy általa egyházunk mind missziói, mind anyagi élete megnyugtató módon biztosítva van. Az egyezménynek a gyakorlatban való működése szempontjából azonban a következő hiányokra mutat rá:

a.) Hiányolja az egyezmény első pontjában kilátásba helyezett „új vallási törvények - köztük elsősorban a gyermekek vallására vonatkozó törvény” megalkotását.

b.) Kéri az egyezmény második pontjában kifejezett és elismert „vallásgyakorlat teljes szabadságának minden lehetséges és szükséges eszközzel való biztosítását.”

c.) Kéri a fakultatív vallásoktatás, a gyermek és ifjúsági munka, konfirmációi egész éves előkészítés teljes szabadságát az egyezmény harmadik pontja értelmében.

d.) Kéri „az egyházi lapokban és önálló sajtótermékekben folyó misszió” szabadságát ugyanannak az egyezmény harmadik pontja értelmében.

4.) Presbitérium indokolatlannak tartja a tiszáninneri egyházkerület megszüntetését, különösen azért, mert elsorvadni látszottak az egyesítés következtében a tiszáninneri egyházkerület életét jellemző azok a sajátosságok, amelyek egészségesen munkáltak és erősítették a magyarországi református egyház egységét. Presbitérium kívánatosnak tartja az egyházkerület sürgős visszaállítását, s kéri az egyházi felsőbb hatóságokat az erre vonatkozó intézkedések sürgős megtételére.

5.) Presbitérium fájdalommal állapítja meg, hogy egyházi életünk területén a törvényesség tekintetében kívánnivalók voltak az elmúlt években, miért is kéri a felsőbb egyházi hatóságokat, hogy a zsinat-presbiteri elvnek megfelelően egyházi életünk minden területén s annak minden megnyilatkozásában a törvényesség szempontjai érvényesüljenek. Ugyancsak kéri, hogy mindazokban az egyházi szolgálatban állott, vagy álló személyeknek az ügyei felülvizsgáltassanak, akik az utóbbi években önhibájukon kívül sérelmet szenvedtek.

6.) Végül, hogy a nagy nyilvánosság jobban értesülhessen egyházunk mind lelki, mind anyagi szolgálatairól - kéri presbitérium - az egyetemes egyház, egyházkerületek, egyházmegyék anyagi és egyéb ügykezelésének teljesebb és részletesebb nyilvánosságát.

(Pr.jkv. (T) 1956. szeptember 20.)

9. A miskolci lelkipásztorok memoranduma, 1956.

Isten és emberek előtti felelősségben, egyetemes magyar református egyházunk iránti osztatlan szeretetben, annak egységéért munkálkodva, egyházunk és magyar népünk szabad, demokratikus fejlődésének vágyában égve valljuk és egyházi előljáróink, testvéreink figyelmébe és megértésébe ajánljuk az alábbi pontokba foglaltakat:

1. Egyetértünk mindazokkal a törekvésekkel, amelyek az Egyház ura iránti szeretetből és engedelmességből, magyar református egyházunk egységéért és evangéliumi megújulásáért való buzgóságból fakadnak és táplálkoznak.

2. Kérjük a missziói szabályrendelet evangéliumi és zsinatpresbiteri elvek szerinti felülvizsgálását és helyesbítését a Jézus Krisztus tiszta evangéliumát hirdető, kötetlen lelkipásztori szolgálat és teljesebb gyülekezeti élet érdekében.

3. Kérjük az egyház és az állam közötti egyezmény felülvizsgálását a törvényesség, a szabad egyház szabad államban elv alapján, főként a következőkre tekintettel:

a.) a magyar állampolgárok félelemmentes szabad vallásgyakorlata,

b.) a fakultatív vallásoktatás bevezetése illetve biztosítása általános és összes középiskoláinkban,

c.) a szabad egyházi sajtó.

4. Kérjük az állam és egyház között kötött egyezménynek szellemében a volt tiszáninneni egyházkerület visszaállítását. Látásunk szerint az egyesítést nem követték a hozzá fűzött reménységek és elsorvadni látszottak a tiszáninneni egyházkerület életét jellemző azok a sajátosságok, amelyek egységesen munkálták és erősítették a magyarországi református egyház egységét.

5. Kérjük, hogy a zsinat-presbiteri elvnek megfelelően egyházi életünk minden területén és annak minden megnyilatkozásában a törvényesség szempontjai érvényesüljenek; ennek kapcsán mindazoknak az egyházi szolgálatban állott, vagy álló személynek ügyei felülvizsgáltassanak, akik az utóbbi években önhibájukon kívül sérelmet szenvedtek.

6. Kérjük az egyetemes egyház, egyházkerületek, egyházmegyék anyagi és egyéb ügykezelésének teljesebb és részletesebb nyilvánosságát.

Valljuk, hogy a fentiek evangéliumi lelkülettel, a zsinatpresbiteri elvek szerint való megreformálása jelentős mértékben erősítené magyarországi református egyházunk lelki és anyagi életének egységét és ökumenikus vonatkozásokban is nyereség származna belőlük.

„...amik csak igazak, amik csak tisztességesek, amik csak igazságosak, amik csak tiszták, amik csak jóhírűek, ezekről gondolkozzatok.” (Fil. 4,8.)

Miskolc, 1956. szeptember 24.

Kóris Lajos s.k.
Miskolc-Alsóvárosi
lelkipásztor

Nagy József s.k.
Miskolc-Avasi
lelkipásztor

Kádár Zoltán s.k.
Miskolc-Csabai kapui
lelkipásztor

Fodor Lajos s.k.
Miskolc-Felsővárosi
lelkipásztor

Ilosvay Ferenc s.k.
Miskolc-Martintelepi
lelkipásztor

Dr. Szilágyi István s.k.
Miskolc-Tetemvári
lelkipásztor

(Dienes, 1994. 6-8. p.)

10. Lobkovitz László feljegyzése a Tiszáninneri Református Egyházkerület állapotáról, 1962. február¹³

Kedves Veres Elvtárs!

Az alábbiakban f. hó 9-én történt beszélgetéssel kapcsolatos véleményemet írom le.

A tiszáninneri ref. egyházkerületben folyó református ügyek „püspöki” szinten történő vezetésével kapcsolatban még a múlt év őszén észrevételeztem, illetve szóban jelentést tettem először Neked, Pali Bácsi, majd egy alkalommal Prantner Elnök Elvtársnak is, hogy nem mennek a dolgok itt [úgy], ahogy kellene.

Szóban jelentésemkor is azt láttam fő akadálnak, hogy a Püspök csak megígér mindent, de nem csinál semmit, valamint, hogy a püspök azt gondolja, hogy amit én itt neki mondok, az nem azonos az Állami Egyházügyi Hivatal véleményével, vagy esetleg nem tud arról.

Ezirányú észrevételem elmondása után a Hivatalban megnyugtatót kaptam, és Prantner Elvtárs még fel is háborodott, hogy a püspök hogyan mer így viselkedni. Az akkori beszélgetésünkör rögzítettük, hogy az egész ref. ügykomplexum tisztázása érdekében lejöttek Miskolcra és Darányival beszélgetni fogunk.

Nos, én erre a beszélgetésre utalok, ami febr. 9-én meg is történt.

Először is megköszönöm, hogy az a beszélgetés engem megerősített a további munkámat illetően, mert világossá vált félreérthetetlenül a püspök előtt, hogy a Hivatalnak és munkatársainak nincs[enек] külön útjaik.

Igen nagyra értékelem azt a beszélgetést, mert bár csak elvi kérdéseket tisztázott, mégis igen élére állította a garast. [sic!]

Igen fontosnak tartom, hogy amikor Veres Elvtárs azt mondta a püspöknek, hogy amikor [eltűri] a fegyelmezetlenséget, vagy az egyházon belüli reakcióval szemben elnéző, akkor magának az egész egyháznak árt vele, mert az egyházi emberek nagy többsége nem azonosítja magát a fegyelmezetlen vagy reakciós elemekkel. A püspöknek az a válasza, hogy ezeket ő is teljes mértékben elítéli, végeredményben azt eredményezi, hogy ha a következő időkben esetleg ingatag lenne bizonyos ügyeknél, így emlékeztető lesz ez a beszélgetés a számára.

Grnák Elvtársnak az az emlékeztetése, miszerint az egyezmény értelmében kölcsönös támogatásra hívta fel a figyelmet és azt mondta, hogy olyan együttélést nehezen lehet elképzelni, ahol az egyik fél állandóan kér és követel, a másik fél pedig mindig csak ad..., és ha valaki így értelmezi az egyezményt, akkor végző következtetést¹⁴ kell, hogy levonjon az, aki mindig csak kér - ez igen szemnyitogató volt Darányinak. A beszélgetés finomsága határozottságra ösztökéli a püspököt, mert azóta történt beszélgetésünk alkalmával (tájékoztató gyűlés) a püspök első szava az volt, hogy melyik lesz nekem az az alkalmas időpont, amikor a soron következő munka beindítását megbeszélhetnénk.

Érdekes volt megfigyelni, hogy még az igen nagy fontosságú beszélgetésnél is megkísérelte a püspök arra hivatkozni, hogy az ő „lelkisége” nem olyan, aki szeressen fegyelmezni embereket.

Mindezek dacára is, én életemben most láttam először, hogy embernek csak sima beszélgetés hatására az ujján az izzadságcsepp végiggördüljön.

Igen! Nem szeret a lelke embereket fegyelmezni, de igen szeret a teste püspöki beosztásban tetszelegni. És hát úgy érezte talán a püspök, hogy a „porhüvelyt” meg kell védeni?

Úgy gondolom, hogy ez a beszélgetés nemcsak engem erősített meg, és nemcsak Darányit készíteti aktivitásra, de igen sokat segít az egységes célok elérésének meggyorsításában is. Mert ezt a megerősítést nemcsak én igénylem itt Borsod-Abaúj-Zemplénben, hanem minden munkatársunk mind a tizenkilenc megyében, mert sajnos voltak esetek, amikor nem a munkatársak egységét szilárdította és munkálta a Hivatalnak nem eléggé nyílt és egyértelmű intézkedése.

Igen örülök és üdvözölni tudom azt az egészséges szellemet, melynek irányát a legutóbbi országos értekezlet jegyzőkönyvéből olvastam.

A beszélgetésből adott megerősítést megköszönve és azt a jövőben is igényelve maradtam elvtársi üdvözlettel,

Miskolc, 1962. február 20.

Lobkovitz László
főelőadó

(B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-I/c. 254/1962. sz.)

11. Részlet Lobkovitz László egyházügyi főelőadó Prantner Józsefhez¹⁵ írott 1962. első negyedévi jelentéséből

[...]

Reformátusok:

A tiszáninneri ref. egyházkerületben az elmúlt negyedév alatt fokozódott a különböző irányzatok kibontakozása, ami abból adódik, hogy még egyetlen ügy sem lett határozottan megoldva, most pedig, hogy Darányi püspök bejelentette a „szabadság” iránti kérelmét (erről mindenki tud), még inkább fokozódik a találgatás és a jó helyért való harc.

Az egész helyzetet úgy lehetne jellemezni, hogy a püspök langyos magatartása miatt egy bizonytalanság uralkodott el és mindenki igyekszik a kialakult állapotot a maga igazának bizonyítására magyarázni.

Ebből adódik, hogy a Miskolcon folyó Szilágyi-féle ügy már több, mint egy hónapja húzódik, ez alatt a pap szabadon szervezi az elhelyezése elleni gyűléseket és az aláírásgyűjtéseket.

Most már odáig merészkedik, hogy engem személyemben is sérteget mások előtt. Koholt rágalmakkal igyekszik másokat befeketíteni és saját magát kimosni.

Amikor megtudta, hogy ellene fegyelmi indult, a feleségét 24 óra alatt elhelyezte az OTP-hez. A körülmények után érdeklődve, felkerestem az OTP igazgatóját, hogy tájékozódni tudjak és az irányú érdeklődésemre, hogy hogyan tudott ilyen hirtelen elhelyezkedni a pap felesége, akinek eddig ez nem állt szándékában, az igazgató azt felelte, hogy kérem, engem nem érdekel, hogy ki az illető, engem csak az érdekel, hogy jól dolgozzon, mert tudomásom szerint mindenkinek joga van a munkához...!

Én ezzel tökéletesen egyetértek, csak azt nem tudom megérteni, hogy ha egy munkás elvtársunknak a felesége akar elhelyezkedni, azt hónapokig nem tudja senki megoldani, de úgy látszik, egy pap felesége, az más.

Egyszóval nem tudom, hogy mennyi jó fog ebből származni, hogy ha ez a vonaltalan, anarchikus állapot továbbra is fennmarad a tiszáninneri egyházkerületben.

Mindenesetre én nem fogom tűrni, hogy ez a Szilágyi szinte hivatalos asszisztenciával engem rágal-mazzon, és azt sem tartom szerencsésnek, hogy már több, mint egy hónapja megindított szimpla áthelyezési ügyben még semmi nem történt, és ezt az időt ennek az illetőnek a köre a nyugtalanság fokozására használja fel.

Kérem Prantner Elvtársat, hogy segítsen a hivatal ezt az ügyet haladék nélkül, határozott intézkedéssel lezárni. Az nem baj, hogy ha a papok egymással torzsalkodnak, de amikor a pletyka már igen szélesen hullámszik, véleményem szerint csak árt.

Én ismerem ezt az ügyet nagyon jól, nekem nincs semmi elfogultságom és megoldására van határozott javaslatom is.

Grnák elvtárrsal ma beszéltem „K” vonalon és mondta, hogy a jövő héten ezeket az ügyeket tisztázni kijönnek. Igen örülök neki és nehezen várom.

Református vonalon tehát a fentiek szerint alakult a helyzet. Ez a felekezet minden tájgyűlésen jelen van, szinte minden papjával és igyekeznek úgy helyezkedni, hogy a haszon több legyen. Bereczky püspök „Mater et Magistra”¹⁶ cáfolatát nagyon jónak tartják, és azzal egyetértenek. A Békeffy beiktatása óta találkatások folynak, hogy most ki lesz az úr a gáton. Bartha marad-e meg, vagy az új püspök kiüti őt. A két püspök békés megegyezését kizártnak tartják.

[...]

Hitélet területén annyi változást észlelek, hogy divattá kezd válni, hogy a papok házakhoz járnak ki hittant tanítani, vagy a szülők viszik el hetente kétszer a paphoz a be nem iratkozott gyermekeket hittanoktatásra.

Megfigyelésem szerint ezekért a pap nem kér fizetést, hanem ha valaki valamit szánt, az [ott]hagyja az asztalon.

Ugyancsak kezdenek megsaporodni a „házi istentiszteletek” és ezeken az alkalmakon nem kívánatos létszámú fiatalság vesz részt, mert hiszen sötétben ér véget az aktus.

Ezek a házi alkalmak az egyházi főhatóságok tudomásával mennek, általuk jóváhagyottan.

Véleményem szerint, ahol templom vagy istentiszteleti hely van, ott süükségtelen ez a variáció, mert ezeknek nemcsak igehirdetési céljuk van!

Más jelenteni valóm nincs!

Elvtársi üdvözllettel:

Miskolc, 1962. április 12-én.

Lobkovitz László
főelőadó

(B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 38/1962. sz.)

12. Részletek Szilágyi István tetemvári lelkipásztor egyházmegyei közigazgatási bírósági kihallgatásából, 1962. április

Tárgyalási jegyzőkönyv

Felvétetett a borsodi református egyházmegyei közigazgatási bíróság időszaki tanácsának Miskolcon, 1962. április hó 27-én, délelőtt 10 órakor dr. Szilágyi István miskolc-tetemvári lelkipásztor ügyében az E.T. II. tc. 68/a. §-ra figyelemmel folyamatba tett lelkészi áthelyezési közigazgatási ügyben.

A bíróság a következőleg alakul: Ráski Sándor esperes és Szabadi József világi tanácsbíró, gondnok, helyettes elnökle alatt Dabóczy István lelkészi tanácsbíró, dr. Harsághy István világi tanácsbíró és Ablonczy László lelkészi tanácsbíró, mint előadó is. A jegyzőkönyvet Hegedűs Imre lelkészi jegyző vezeti.

A tanácskozást Ráski Sándor esperes, lelkészi elnök vezeti.

A felek részéről jelen van: dr. Szilágyi István miskolc-tetemvári lelkipásztor.

[...]

Elnök: Hogyan történt a legátus részére szóló adakozás a miskolc-tetemvári gyülekezetben?

Válasz: A pénzbeszedő szedte egy ideig.

Kérdés: Meddig történt pénzbeszedő útján?

Válasz: Nem emlékezem pontosan.

Kérdés: A legátus kapott-e összeget a hivatalos legátumon kívül?

Válasz: Elévült az ügy, s fenntartja dr. Szilágyi István az elévülésről vallott felfogását.¹⁷

Elnök: A pontos felderítés szempontjából pedig döntő lenne ennek a kérdésnek a megválaszolása is. Orgonaépítésre volt-e gyűjtés?

Szilágyi: 1952-ben épült az orgona, tehát elévült a dolog.

Elnök: De az orgona kiegészítése később történt.

Szilágyi: Igen, de ő senkit nem küldött gyűjteni.

Elnök: Mégis, még más gyülekezet területén is jártak gyűjtők.

Szilágyi: Talán azoknak az összegeknek a beszédésére, melyet az illetők a templomban megajánlottak.

Elnök: A gyűjtésre, s más gyülekezet területére való átmenetelre külön engedély szükséges! Gyülekezeti szolgálatokat nem végzett-e engedély nélkül?

Szilágyi: Miskolcon megállapodás van a lelkészek között, mely ezt a kérdést szabályozza.

Elnök: Valóban van ilyen megállapodás, de az csak a gyülekezet tagjai részére szól minden lelkipásztornak. Más gyülekezet területéről csak a lelkipásztor engedélyével végezhet szolgálatot. Vidéki szolgálatot már nem végezhet más templomban. Tudomásom szerint a Deszkatemplomban sem végezhet szolgálatot a miskolci lelkipásztor más gyülekezet tagjánál a tetemvári lelkész engedélye nélkül. Vannak esetek, amikor dr. Szilágyi István ezt nem tartotta be. Pl. esketett hejőcsabaiakat a Kossuth u. templomban a helyi lelkész engedélye nélkül.

Elnök: Dr. Szilágyi István több nyilatkozatában is hivatkozik arra, hogy felettesei rendelkezéseit „mindenkor pontosan teljesítette”. Ugyancsak arra is, hogy senki soha semmi kifogással sem élt munkáját illetően. Elnök emlékezteti, hogy 1952-ben, amikor a borsodi egyházmegye megalakult, diakoniai előadónak választott. Munkája nyomán azonban már 1953-ban az egyházkerület püspöke olyan kéréssel fordult hozzá, éppen Ráski Sándor akkori missziói előadó útján, hogy tisztségéről mondjon le, amit meg is tett.

1956. szeptember hó 24-én olyan tartalmú körlevelet bocsátott ki az egyházkerület lelkipásztoraihoz másokkal együtt, hogy 1956. október hó 5-én Péter János akkori tiszavidéki püspök személyesen utazott le Miskolcra, és a Kossuth u. 17. szám alatti épületben fejezte ki határozott rosszallását ennek a körlevélnek a tartalmával és szerzőivel szemben. Az aláírók egyike (nem az ügyben szereplő lelkipásztor) azzal utasította vissza ezt a püspöki rosszallást, hogy „ezekért a dolgokért még meghalni is készek vagyunk”. Ráski Sándor esperes esperessé választása után néhány nappal 1959. szeptember hó 2-án a miskolci lelkipásztorokat összehívta, és figyelmeztette őket, hogy minden miskolci lelkészi állás egyházkormányzói jelentőségű és kérte a lelkészek[et], hogy ennek értelmében végezzék szolgálatukat és munkájukat. 1960 augusztusában a pataki nyári tanfolyam után ugyancsak a miskolci lelkészek előtt Ráski Sándor esperes értékelte a nyári tanfolyamot és kifogásolta, hogy az előadást tartókon kívül egyetlen miskolci lelkipásztor sem szólalt meg a nyári tanfolyamon, pedig ez joggal elvárható lett volna. Tehát a figyelmeztetések elhangzottak, csak figyelni kellett volna rájuk.

A gyűjtésekre vonatkozóan pedig az egyházkerületek püspökei még 1953. december 16-án körlevelet adtak ki, mely minden házalás szerinti külön gyűjtést helytelenít és tilt. 1953 óta pedig áthágták - a vallomások szerint - ezt az intézkedést a Tetemváron.

Dr. Szilágyi István: Más gyülekezetekben is gyűjtöttek.

Elnök: Most a tetemvári ügy kivizsgálása folyik, s ezért felesleges ez a megjegyzés.

Elnök idéz az 1956. szeptember 24-i körlevélből.

Elnök: A törvényesség követelése történik benne, s mindjárt törvényeinkkel ellentétes követelésekkel lép fel. Állam és egyház közötti egyezmény felülvizsgálása stb. Gyűlést tart lakásán 1956-ban. Vajon ezt a körlevelet a tetemvári presbitérium tárgyalta-e és hozott-e határozatot?

Válasz: Így nem!

Elnök: Az aláírásával ellátott és a többi gyülekezeteknek ajánlott iratot a saját presbitériumának másképpen hajtotta végre? Nem gondolja, Nagytiszteletű Úr, hogy ez így nagyon meglepő és érthetetlen? Másoknak ajánlom, de magam nem hajtom végre?

A gyűjtéssel kapcsolatban szeretnénk tisztán látni. A nem fenntartói járulékok részére való gyűjtés hogyan történt?

Dr. Szilágyi: Gyűjtőív nem volt, adományt adtak, s ezt nyugta ellenében vette át a pénzbeszedő.

Elnök: A gyűjtés semmiféle formában sem törvényes. Köztudomású, hogy mindenféle gyűjtéshez állami engedély szükséges bárkinek. Adományok átvétele csak a templomban, vagy a lelkesi hivatalban történhet. A rendelkezések megtartásáról a lelkipásztor miért nem gondoskodott?

Dr. Szilágyi: A kérdés az elévülés alá tartozik.

Elnök: Az 1956-ban kiadott körlevél korrekciója megtörtént valahol?

Dr. Szilágyi István: Soha sehol felelősségre nem vontak ezért. Egyébként is az elévülés alá tartozik.

Elnök: Nagytiszteletű Úr szolgálatának szempontjából fontos lett volna erre a kérdésre választ kapnunk.

A presbitérium tagjai által tömeges aláírással történt megnyilatkozás [a] lelkipásztor mellett. Meghallgatásuk azért is nehéz, mert már véleményüket nyilvánították, mint tömeges aláírók.

Dr. Szilágyi: Családi ügynek tekintem ezt. Kifejezésre kívánták juttatni ragaszkodásukat.

[...]

(B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 32/1962. sz.)

13. Részletek Lobkovitz László főelőadó jelentéséből a miskolci városi pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztálya részére, 1962. május

Egyházügyi vonalon végzett munkáról
jelentés a pártértekezlet anyagához

Kedves Elvtársak!

Május 10-én a Megyei Pártbizottságon Koval Pál elvtárs által megtartott eligazítás alapján jelentésemet az alábbiak szerint terjesztem fel:

Egyházpolitikánk alapját - mint eddig - továbbra is az Állam- és az egyházak között kötött egyezmény képezi.

Nagymiskolc területén 103 felekezeti pap működik. Ennek megoszlása a következő:

Nagymiskolc területén 14 református egyházközség működik 18 pappal. Érdekes itt megjegyezni, hogy 20 évvel ezelőtt - tehát az 1940-es években - mindössze 3 egyházközség működött (református)¹⁸ és az elmúlt 20 esztendő alatt szaporodott fel, osztódott meg 14 felé.

Nagymiskolc területén 3 evangélikus egyházközség található 6 pappal. Ugyancsak Miskolcon van az ún. görögkatolikus apostoli adminisztrátúra székhelye, de Nagymiskolc területén mindössze 5 görögkatolikus pap működik.

Ezen kívül van 1 görögkeleti egyházközség, mely 1 pappal működik. Az északmagyarországi Ortodox (Zsidó) hitközség egyetlen rabbija miskolci székhellyel működik ugyan, de állandó tartózkodási helye Budapesten van.

Szekták közül az államilag engedélyezett Szabadegyházak Szövetségében a következők működnek Miskolcon: öskeresztyén felekezet egy miskolci prédikátorral, metódista egyház egy miskolci prédikátorral, evangéliumi keresztyén felekezet egy miskolci prédikátorral, baptista egyház egy miskolci prédikátorral, keresztyén testvér gyülekezet öt miskolci prédikátorral.

A fennmaradó 62 nagymiskolci pap katolikus felekezeti.

A fent felsorolt papok közül a szabadegyházi igehirdetők illetve prédikátorok az Állami Egyházügyi Hivatal által kiadott prédikatori igazolvánnyal rendelkeznek és működési területük a prédikatori igazolványban feltüntetett területre terjed ki.

A felsorolt szektákon kívül feltalálható Miskolcon még a jehovista szekta, amely államilag is tiltott. A jehovista szekta működése Nagymiskolc területén elszórtan jelentkezik, de leginkább a peremrészen, ú.m. Pereces, Hejőcsaba és Martintelep területén működnek.

A város területén 35 működő templom és 11 imaház található.

Ezek után rátérek az ellenforradalom óta végzett egyházpolitikai munka rövid elemzésére.

Az ellenforradalmi zűrzavarban keletkezett különböző irányú egyházi nézetek visszaszorítására a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kiadta azt az intézkedést, miszerint minden területen, így egyházi vonatkozásban is, az 1956. október 1-e előtti állapot tekintendő elismertnek.

Ez segítette Miskolcon is az egyházi vonatkozású kedélyek megnyugvását és megállította az ellenforradalomban fejt felütő ún. „megújulási mozgalom” híveit is. A nyugalom helyreállításának idején az egyházi hatóságok is helyesnek látták a normális rend megteremtését az egyházi igazgatáson belül és ennek érdekében személyi cserékre is sor került. A személyi mozgatás az ellenforradalom óta [a] Nagymiskolc területén élő papságnak mintegy 4-5 %-át érintette.

Pártunk VII. kongresszusa után világosabban lehetett látni azt az irányt, melynek követésével egyházpolitikai területen is fokozatosan bekövetkezett a megnyugvás és az egyház vonalán is elkezdődött az új feladatokhoz való lassú hozzáállás folyamata.

Nagymiskolc területén az egyházpolitikai munka vitelében a városi társadalmi szervek munkatársainak segítségére mindenkor számíthattam.

A konszolidációval megkezdődött a papságnak is egy olyan irányú útkeresése, melyben megtalálni vélte saját érdekeinek megfelelő számításait. A hitélet alakulását 1956 óta szemléltetően bizonyítja az ide mellékelt kimutatás¹⁹ is, de ha csak ezt vennénk figyelembe, téves következtetésekre jutnánk, mert az állam és az egyház között kötött egyezmény értelmében a papságnak az iskolai hitoktatáson kívül joga van hetenként két alkalommal egy-egy félóránban ún. „katekézis”-félórát tartani. Ezeket az alkalmakat a templomban rendezik meg, és ezeken az alkalmakon joga van megjelenni olyan gyermeknek is, aki egyébként nincs beíratva iskolai hitoktatásra. A katekézis-félórán azonban nem lehet lecke feladás, nem lehet visszakerdezés és nem lehet névsorolvasás. Ez a templomi katekézis a vonatkozó rendeletek értelmében csak bibliai magyarázatra korlátozódhat, de a gyakorlatban ezt a papok a megengedett kereteken túl az ifjúsággal való foglalkozás bővítésére használják fel. Ezt annál

is inkább meg tudják tenni, mivel a templomi katekézisek kevésbé ellenőrizhetők, mint az iskolai hitoktatás.

Itt meg kell jegyezni, hogy amint a kimutatásban látható, az iskolai hitoktatásra való jelentkezés évről-évre csökken, ugyanakkor a fent említett katekézises oktatás látogatási aránya szinte ugyanolyan mértékben nő. [...]

Éppen ennek a jelenségnek figyelembevételével kell arra az álláspontra helyezkednünk, hogy az iskolai hitoktatás megszüntetése még korai lenne, bár azt egyes vezető beosztásban dolgozó elvtársak többször hangoztatják, hogy miért adunk lehetőséget az egyháznak arra, hogy államilag biztosított helyen mintegy szervezeten adjuk át nekik iskolai tanítás után a gyermekeket hittanoktatásra.

Az egyházpolitikai munka sajátossága, hogy nap mint nap változtatni kell az egyházakkal való foglalkozás módszerein, mert a papság is állandóan változtatja azokat a módszereit, melyekkel igyekszik a hívek tömegét megtartani, illetve azokat a módszereket, melyekkel harcol a lelkek megtartásáért.

Nagyon érdekes volt megfigyelni az ellenforradalom utáni konszolidációtól kezdve, amilyen mértékben a szocializmus javára tolódik el a nemzetközi politikai helyzet, olyan mértékben igyekszik a papság a módszereit finomítani. Tény azonban, hogy ez nem öntudat vagy akarat részükről, hanem kényszerhelyzet, beletörődés a változhatatlanba. [...]

Ez a papság körében kialakult helyzet érthetővé válik, ha tudjuk, hogy a hivatalos egyházi kormányzat, valamint az országos papi békemozgalom is a szocializmust építő törekvéseink megsegítésére kötelezte magát. Itt külön kell említeni, hogy a felekezetek közül a református papság fejt ki legnagyobb aktivitást társadalmi rendünkhöz való közeledésben, ami érthető kisebbségüknél, és a társadalomban elfoglalt egzisztenciált²⁰ helyzetüknél fogva is. Gondolok itt arra a tényre, hogy a református papok családos emberek, és igen soknak a felesége, akár mint pedagógus, akár mint zene-tanárnő, vagy más társadalmi csoportosulásban dolgozó. A katolikus papság merevebben zárkózik el a napi problémáktól. Ezeknél ezt a magatartás elsőfokon a vatikáni [sic!] irányításban, valamint a katolikus egyházi törvények merevségében kell látnunk.

Természetesen minden felekezetű papság közeledésében az egyházmentő szándékot kell látni. Azt mondják, hogy az egyház isteni eredetű és az minden társadalmi rendtől függetlenül volt, van és lesz. Csupán a helyes beilleszkedés módját kell megváltoztatni.

Közeledő törekvésüket érthetővé teszi az is, hogy a nemzetközi erőviszonyok megváltozása a legagresszívebb nyugati köröket is megfontolásra készíti. [...]

A papságnak az a része, mely még nem tette le az állami esküjét, ez év május 7-én a Megyei Tanács VB. elnöke előtt ennek a kötelezettségének eleget tett, és így Nagymiskolc területén sincs ebben a vonatkozásban lemaradás.

A fent leírtak figyelembevételével a következő időkre vonatkozó egyházpolitizálásunkat és ateista propagandánkat helyes lesz úgy előkészíteni, hogy azzal az egyházak rugalmas munkáját ellensúlyozni lehessen.

Továbbra is Pártunk egyházpolitikájának útmutatásai szerint az állam és az egyházak között kötött egyezmény alapján állva, a kölcsönös bizalom légkörének megteremtését kell szorgalmaznunk. Természetesen nem téveszthetjük szem elől azokat a sajátosságokat, melyekkel az egyházi munka területén számolnunk kell. Éppen ezért igen differenciált munkára van szükség ahhoz, hogy a még passzivitásban élő papokat az ügy mellé állíthassuk.

Ehhez természetesen nekünk kell szorosabb kapcsolatot tartani, akik a fenti feladatokhoz való jobb hozzáállásra próbálják formálni a hívő tömegeket és a papságot.

Nagymiskolc területén élő papságnak még igen nagy befolyása van a vallásos tömegekre, ezért a jövőben figyelmesebben kell foglalkoznunk az esetenként felmerülő problémákkal, és nem szabad olyan álláspontot elfoglalni, hogy „engem ugyan nem sokat érdekel”. [...]

A városi vezetők felé az a javaslatom, hogy ezen a területen - ha lehet - szélesítsék érdeklődési köreiket és behatóbban foglalkozzanak az ilyen vonatkozású problémákkal, mert egy ember ennek a megoldására sem elvileg, sem gyakorlatilag nem képes.

Nem szeretném „misztifikálni” az egyházi vonalon végzendő munkát, de azt meg kell érteni, hogy ez igen sokoldalú és ahogy szokták mondani, eléggé kényes terület, mert sohasem lehet tudni, hogy az illető papon keresztül még kiket érint érzékenyen egy-egy intézkedés. Ezért kérem, hogy alapos átgondolással, bölcs tanácsokkal, vagy ha szükséges, utasításokkal segítsenek az elvtársak engem a jövőben és ne hagyjanak magamba [sic!] ebben az eléggé sűrű dzsungelben, mert pártunk egyház-politikájának helyes gyakorlatát csak így tudjuk kialakítani. [...]

Jelentésem tudomásul vételét kérve maradok

Elvtársi üdvözlettel

Miskolc, 1962. május hó 23.

Lobkovitz László
egyházügyi főelőadó

(B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) XXIII.-1/c. 254/1962. sz.)

Jegyzetek

¹ *IKor.* 3,11.

² *Mt.* 28,19.

³ *2Tim.* 4,2.

⁴ Jézus példázata az öt eszes és öt bolond szűzről: *Mt.* 25,1-13.

⁵ A Heidelbergi Káté 54. kérdésére („Mit hiszel a közönséges keresztyén anyaszentegyházról?”) adott válasz. Minden bizonnyal a miskolci református egyház hitéletének is egyik sokat idézett gondolata lehetett, nem véletlen, hogy az 1935-ös tájékoztatónak is egyik mottójaként szolgált. Ld. Tájékoztató, 1935. 2. p.

⁶ *Lk.* 10,27.

⁷ *IJn.* 4,20.

⁸ *Lk.* 10,30-35.

⁹ *Lk.* 15,11-32.

¹⁰ *Mt.* 5,23-24.

¹¹ *Jn.* 13,1.

¹² Az SZKP XX. kongresszusáról, Hruscsovnek a sztálini rendszer elleni fellépéséről van szó.

¹³ A levél címzettje Veres Pál, az ÁEH osztályvezetője, tárgymegjelölése: az 1962. február 9-én zajlott megbeszélésről feljegyzés.

¹⁴ Kiemelés az eredetiben.

¹⁵ Prantner József: az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke.

¹⁶ XXIII. János pápa 1961-ben kiadott enciklikája, a katolikus szociális tanítás időszerű kérdéseivel foglalkozott.

¹⁷ Korábban hosszas jogértelmezési vita bontakozott ki, Szilágyi István ugyanis úgy vélte, hogy számos - az Egyházi Törvénykönyv értelmében már elévült - 1950-es évekbeli ügyet akarnak újra a fejére olvasni.

¹⁸ Téves adat, a második világháború vége előtt csak két egyházközségről beszélhetünk, a Martintelep mellett a Miskolc-Avasi (központi) egyházközségről. Utóbbi osztódása csak 1949-ben következett be.

¹⁹ Közlésétől eltekintettünk. A Lobkovitz által szerkesztett táblázat a hitoktatásra való jelentkezésekről készült, járasonkénti bontásban. 1956-ban (még a forradalmat megelőzően) a megyében a beiratkozott tanulók 31 %-a jelentkezett hitoktatásra, ugyanez 1957-ben majdnem megduplázódott, majd apadásnak indult, s az 1961/62-es tanévre visszaesett az 1956-os szintre. Miskolcon ugyanakkor az általános iskolások kevesebb, mint 1 %-át írták csak hittanra.

²⁰ Megjegyzés: a gépiratból kitűnik, hogy ezt a szót többszöri nekifutásra sem sikerült legépelni, az eredetiben „egzisztenciált” szerepel.

RÖVIDÍTÉSEK

a) Levéltári források, kéziratok, adatközlések

CV (A) - Az Avasi Református Egyházközség egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1946.
CV (T) - A Tetemvári Református Egyházközség egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1965-1990.
Pr.jkv. (A) - Az Avasi Református Egyházközség presbiteri jegyzőkönyve, 1944-1949. (1949 után a miskolci egyházközségek Központi Presbitériumának jegyzőkönyve)
Pr.jkv. (T) - A Tetemvári Református Egyházközség presbiteri jegyzőkönyve, 1950-1997.¹

B.-A.-Z. m. Lt. - Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (Miskolc).

IV.B. 1903/a. Miskolc Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési és kisgyűlési jegyzőkönyvek. (1920-1944)

IV.B. 1906/a. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Általános iratok. (1909-1944)

XXI. 502/a. Miskolc Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési és kisgyűlési jegyzőkönyvek. (1945-1950)

XXI. 503/a. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Általános iratok. (1945-1950)

B.-A.-Z. m. Lt. (Mcs.) - Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Mezőcsáti Fiókleveletár.

XXIII.-12. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Művelődési Osztálya, Oktatási Alosztály, előadói iratok. (1950-1951)

XXIII.-1/c. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács. TÜK (ÁEH) - Egyházügyi főelőadó titkos iratai. (1959-1964)

HOM HTD - A miskolci Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentációja.

RFMK Ht. - II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár (Miskolc) Helytörténeti Gyűjtemény.

SRKLt. - Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Levéltár.

Pp.ir. - Tiszáninneni (1953-1957 között: Tiszavidéki) Református Egyházkerület. Püspöki iratok.

HKF. I. 5/16. A Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei.²

K.Cs. III. 6/11. A Tompa Mihály Társaság iratai.

Kff. V. 2. A Lévy József Gimnázium iratai, 1940.

R.A. VI. 1/39. Miskolc. Az Egyházi Értesítő előfizetései, 1930.

R.A. VII. 1/21. Miskolc. Kimutatás a föld- és házbérlőkről.

R.B. I. 1/1. Miskolc. Költségvetések, névjegyzékek, vegyes iratok, 1893-1946.

R.B. I. 1/3. Miskolc. Vegyes iratok, 1940-1941. 1953-1954.

R.B. II. 6/8. Lelkipásztori jelentések a háború alatti szolgálatról. (Miskolc)

R.D. II. 6/4. Statisztikai adatok, 1964-1979.

R.D. IV. 5/4. Alsóborsodi egyházmegyei jegyzőkönyvek, esperesi jelentések, 1938-1951.

R.D. IV. 6/2. Tanulmányi bizottsági iratok. Gyülekezettörténetek, prédikációk, 1956.

R.D. IV. 5/3. Választói névjegyzékek, 1971.

R.D. VI. 7/7. A borsodi egyházmegye esperesi irati, 1958-1965.

S.E. VII. 4/1. Egyházközségek vegyes iratai. (Diósgyőr, Miskolc, Martintelep)

SRKN. - Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Nagykönyvtár.

b) Egyéb adatközlések

Benke (1998) - Benke György közlése. A levél kelte: 1998. október 18.

Karasszon (1998) - Karasszon Dezső közlése. A levél kelte: 1998. október 19.

Komlósi (1998) - Interjú Komlósi Imrével, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács VB. volt egyházpolitikai előadójával. 1998. október.

Kóris (1998) - Interjú Kóris Lajos ny. lelkipásztorral. 1998. szeptember.

Szilágyi (1998) - Interjú Szilágyi István ny. lelkipásztorral. 1998. szeptember.

c) Bibliai rövidítések

2Móz. - Mózes második könyve; *Dán.* - Dániel könyve; *Agg.* - Aggeus könyve; *Mt.* - Máté evangéliuma; *Lk.* - Lukács evangéliuma; *Csel.* - Apostolok cselekedetei; *Jn.* - János evangéliuma; *IKor.* - Korinthusbeliekhez írott első levél; *Fil.* - Filippibeliekhez írott levél; *2Tim.* - Timótheushoz írott második levél; *IJn.* - János első levele; *Jel.* - Jelenések könyve.

További hivatkozásokat ld. a fejezeteket követő jegyzetekben.

Jegyzetek

¹ Hivatkozásokban az egyházlátogatási jegyzőkönyvek esetén a jelzet mellett a látogatás évét, presbiteri jegyzőkönyvek esetén a presbitérium ülésének dátumát (év, hó, nap) adjuk meg.

² A jegyzőkönyvek levéltári példányait használtuk. 1919-ben nem tartottak egyházkerületi közgyűlést, 1920-1924 között nem nyomtatták ki azokat, a későbbiek nyomtatásban is hozzáférhetők. Hivatkozások a közgyűlés dátumára (év, hó, nap).